

02

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Journal for Political Science, Political Sociology,
Communication Science and Practical Politics

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 32

Година (XXXIV) XXVI vol. 88

Број 2/2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281 УДК 32
Број 2/2026, Година (XXXIV) XXVI, vol. 88, стр. 1-378
Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994, као научни часопис излази
од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Добрињска бр. 11
Телефон: 011/3349-204
E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs
www.ips.ac.rs, <https://www.ips.ac.rs/casopis.php?id=4>

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:

др Александра Мировић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Заменик главног и одговорног уредника:

др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:

др Александра Мировић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
проф. др Марија Ђорић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Владан Станковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Мирјана Радојичић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Јелена Вујановић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

др Александра Савић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Валентина Чизмар, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мр Јован Берић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мр Милош Вулић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевић

Савет часописа:

академик Елена Малишева, Руска академија наука
академик Алексис Паногопулос, Европска академија наука и уметности (EASA, Salzburg), Република Грчка
проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск
проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет
проф. др Хајнц Тајсен, редовни професор, Универзитет примењених наука у Келну
проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халисдемир универзитет, Ниде
др Михаил Лобанов, доцент, Московски државни универзитет Ломоносов, водећи научни сарадник,
Економски институт Руске академије наука
проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
проф. др Брацо Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци
проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
др Никола Жутић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд
др Драган Новаковић, научни саветник, Православно богословски факултет, Универзитет у Београду
др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд
др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд
др Маријана Максимовић, виши научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

Слог и штампа:

Комазец, Инђија. Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнете у чланцима лични су ставови њихових аутора и не изражавају мишљење Уредништва нити издавача, као ни установа у којима су аутори запослени.

САДРЖАЈ

УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ СУКОБА НА МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

Миле Анђелић, Хатиџа Бериша

УТИЦАЈ РУСКО-УКРАЈИНСКОГ СУКОБА НА
ОДНОСЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА
ПРЕМА РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ 15-43

Слободан Јанковић

БЛИСКИ ИСТОК КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ
МОНИТОР СВЕТСКОГ ПОРЕТКА 45-77

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У ВОЈНИЧКОЈ ПРОФЕСИЈИ И СТРАТЕШКА КУЛТУРА

Срђан Старчевић

ВИТАЛНОСТ ХАНТИНГТОНОВОГ „ВОЈНИЧКОГ
УМА” – ДА ЛИ СУ КАДЕТИ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ
КОНЗЕРВАТИВНИ? 81-103

Његош Копитић, Софија Миленковић

ДОПРИНОС ФИЛИПА БОМАРА РАЗВОЈУ
ТЕОРИЈЕ ЕКОНОМСКО-ОБАВЕШТАЈНОГ
РАДА И СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ У
ФРАНЦУСКОЈ 105-126

„ДРУГОСТ” И ПОЛИТИКЕ (НЕ)ПРИПАДАЊА

Сања Лазаревић Радак

СТУДИЈЕ БАЛКАНСКЕ ДРУГОСТИ ДВЕ
ДЕЦЕНИЈЕ КАСНИЈЕ: ИСТОРИЈСКИ,
ПОЛИТИЧКИ И МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ
ЈЕДНЕ ПАРАДИГМЕ 129-154

Миња Марђоновић

АУТОБИОГРАФИЈА КАО ТЕОРИЈА:
ЕМА ГОЛДМАН, СЛОБОДНА ЉУБАВ И
ПОЛИТИКА НЕПРИПАДАЊА 157-180

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Веран Станчетић, Марко Мијатовић

РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА У ОПШТИНИ
БОГАТИЋ ОД 1992. ДО 2023. ГОДИНЕ – ЛОКАЛНА
АУТОНОМИЈА ИЛИ ЛОКАЛНИ ПОЛИТИЧКИ
МИМЕТИЗАМ? 183-218

Валентина Чизмар

ГНОСТИЧКО НАСЛЕЂЕ У ФИЛОЗОФСКИМ
КОНЦЕПЦИЈАМА САВРЕМЕНОГ ДОБА
И ТОТАЛИТАРНИМ ПОЛИТИЧКИМ
ИДЕОЛОГИЈАМА 20. ВЕКА 221-268

Ивица Мусић, Мирослав Радовановић

КОНКОРДАТ ИЗ 1935. ГОДИНЕ КАО УСТАВНО-
ПРАВНИ ИЗАЗОВ У ОДНОСУ ДРЖАВЕ И
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 271-297

Сања Поповић

НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ
ПРАВА У УСЛОВИМА ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ
ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ 299-333

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Катарина Тодоровић

РЕЛИГИЈА КАО СРЕДСТВО МЕКЕ МОЋИ: ОД
„ВЕШТАЧКОГ ПОРЕТКА” КА
МУЛТИПОЛАРИЗМУ 337-343

CONTENTS

THE IMPACT OF REGIONAL CONFLICTS ON INTERNATIONAL RELATIONS

Mile Anđelić, Hatidža Beriša

THE IMPACT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN
CONFLICT ON THE RELATIONS OF THE WESTERN
BALKAN COUNTRIES TOWARDS THE RUSSIAN
FEDERATION 15-43

Slobodan Janković

MIDDLE EAST AS A GEOPOLITICAL MONITOR
OF THE WORLD ORDER 45-77

VALUE ORIENTATIONS IN THE MILITARY PROFESSION AND STRATEGIC CULTURE

Srđan Starčević

THE VITALITY OF HUNTINGTON'S "SOLDIER'S
MIND" – ARE THE CADETS OF THE MILITARY
ACADEMY CONSERVATIVE? 81-103

Njegoš Kopitić, Sofija Milenković

THE CONTRIBUTION OF PHILIPPE BAUMARD TO
THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC INTELLIGENCE
THEORY AND STRATEGIC CULTURE IN
FRANCE 105-126

"OTHERNESS" AND THE POLITICS OF (NON)BELONGING

Sanja Lazarević Radak

STUDIES OF THE BALKAN OTHERNESS TWO
DECADES LATER: HISTORICAL, POLITICAL AND
METHODOLOGICAL CHALLENGES
OF A PARADIGM 129-154

Minja Marđonović

AUTOBIOGRAPHY AS THEORY: EMMA GOLDMAN, FREE LOVE, AND THE POLITICS OF NON-BELONGING	157-180
---	---------

ESSAYS AND STUDIES

Veran Stančetić, Marko Mijatović

RESULTS OF LOCAL ELECTIONS IN BOGATIĆ MUNICIPALITY FROM 1992 TO 2023 – LOCAL AUTONOMY OR LOCAL POLITICAL MIMETISM?	183-218
---	---------

Valentina Čizmar

GNOSTIC HERITAGE IN PHILOSOPHICAL CONCEPTS OF THE CONTEMPORARY AGE AND TOTALITARIAN POLITICAL IDEOLOGIES OF THE 20TH CENTURY	221-268
---	---------

Ivica Musić, Miroslav Radovanović

THE 1935 CONCORDAT AS A CONSTITUTIONAL- LEGAL CHALLENGE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH	271-297
--	---------

Sanja Popović

NORMATIVE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	299-333
--	---------

REVIEWS, ANALYSES, AND SCIENTIFIC DEBATE

Katarina Todorović

RELIGION AS AN INSTRUMENT OF SOFT POWER: FROM THE “WESTPHALIAN ORDER” TO MULTIPOLARISM	337-343
--	---------

УВОДНИК

Уважени читаоци,

Задовољство нам је да вам можемо представити другу свеску *Политичке ревије* за 2026. годину. Она садржи једанаест научних радова који су сврстани у три, тематски посебне рубрике, као и две рубрике које наш часопис традиционално баштини, од којих једна обухвата огледе и студије, а друга је намењена освртима, приказима и научној полемици. Приложени радови аналитички се баве питањима, феноменима и процесима који припадају различитим дисциплинама политикологије и сродних научних области, а неретко су и мултидисциплинарног карактера, чиме *Политичка ревија*, сматрамо, нарочито добија на квалитету, покривајући разнолика поља интересовања читалачке публике и наших сарадника.

У оквиру прве тематске области под називом „Утицај регионалних сукоба на међународне односе” налази се коауторски рад који потписују Миле Анђелић и Хатица Бериша. Они анализирају како четворогодишњи руско-украјински сукоб утиче на спољну политику, економију и безбедност земаља Западног Балкана, а које се разумевају као постхладноратовски и још увек „недовршени пројекти”. Кроз историјско-компаративну методу, истражује се колико се ове државе удаљавају од традиционалних веза са Русијом како би ускладили своју спољну политику са Европском унијом. Циљ рада је да допринесе разумевању регионалне стабилности и савремених геополитичких кретања на Западном Балкану у контексту руско-украјинског сукоба и пратећих глобалних промена. Ту је и рад Слободана Јанковића, у чијем истраживачком фокусу је питање да ли блискоисточна политика одражава актуелно преуређење света и међународних односа. У потрази за одговором на ово питање, аутор критикује постојеће теорије међународних

односа и предлаже приступ заснован на философији историје, сматрајући да је он адекватнији за потребе експликације улоге владајућих елита као оних који претежно обликују међународне односе, а тиме и промене у међународном поретку. Аутор полази од претпоставке да су Кина и Русија покушале да очувају међународни поредак прилагођавајући га мултилатералном управљању, при чему се тврди да у томе нису успеле у ратом захваћеном макрорегиону Блиског истока. У раду је истражена теза да овај регион представља један од геополитичких „монитора” света. Такође, изнети су и неки закључци о будућем облику светског поретка и судбини западног савезништва.

Друга рубрика тематског назива „Вредносне оријентације у војничкој професији и стратешка култура” садржи такође два рада. Срђан Старчевић у свом раду преиспитује теорију Семјуела Хантингтона о конзервативној војној етици у контексту савременог доба, у којем доминирају неолиберални капитализам и професионализација војске. С тим циљем, спроведено је емпиријско истраживање међу кадетима Војне академије у Београду, како би се утврдило да ли су њихове вредности остале традиционално конзервативне или су се пак либерализовале. Резултати овог истраживања потврдили су виталност Хантингтонове тезе, показујући да кадети и даље високо вреднују конзервативне принципе, чиме се њихов „војнички ум” јасно разликује од флуидних вредности модерног друштва. Чланак који потписују Његош Копитић и Софија Миленковић бави се доприносом Филипа Бомара, француског теоретичара и практичара чији је рад, у значајној мери, обликовао управљање знањем и економску обавештајну делатност у Француској, али који је истовремено радио и на развоју француске стратешке културе. Кроз квалитативну анализу, рад осветљава свеобухватни и интердисциплинарни Бомаров приступ, који повезује војну и стратешку културу са заштитом економских интереса, сајбер безбедношћу и очувањем државног суверенитета у деголистичкој традицији. На крају, указује се како Бомарова

теорија може послужити нашој научној и стручној јавности за боље разумевање националне моћи, економско-обавештајног рада и концепта стратешке културе.

У оквиру треће рубрике, посвећене питањима „другости” и политикама (не)припадања, изложен је рад Сање Лазаревић Радак, који се бави евалуацијом стања и развојним тенденцијама унутар студија балканске другости, као истраживачког поља које је, кроз синтезу различитих дисциплина и парадигми, усмерено на проучавање представљања Балкана, његовог идентитета и позиције у свету. Ауторка настоји показати да је овај приступ, неретко базиран на поједностављеним теоријским моделима, изгубио на актуелности услед промене историјског контекста, ступања поменутог региона у посттранзицијску еру, процеса европских интеграција и, коначно, прикључивања неких од балканских земаља Европској унији. Посебна пажња је посвећена анализи домета, методолошких слабости и разлога због којих су, како се тврди, ове студије изгубиле свој некадашњи значај. У оквиру исте рубрике је и рад Миње Марђоновић, који се бави анализом друштвено-политичке мисли Еме Голдман, при чему се полази од става да њена аутобиографија, већ сама по себи, представља један специфичан теоријски и историографски извор. Реч је о познатом делу Голдманове – *Living My Life* – које, према објашњењу Марђоновићеве, јесте не само сведочанство о ауторкином политичком и приватном животу већ и значајно извориште анархофеминистичке мисли. Посебна пажња је усмерена на анализу концепта слободне љубави, који подразумева принцип добровољности, непосесивност, те неприхватање нормативне регулације и институционалне контроле интимног живота, што се види као настојање да се превазиђе подела између личне сфере, с једне, и политичке сфере, с друге стране.

Рубрику „Огледи и студије” отвара још један коауторски рад, аутора Верана Станчетића и Марка Мијатовића, који представља студију случаја локалних избора и њихових

результата у општини Богатић (Република Србија, Мачвански управни округ), у периоду од 30-ак година (1992–2023), то јест кроз седам четворогодишњих изборних циклуса, што нам омогућава одређен увид у тамошњу политичку динамику. Реч је, наиме, о једном посебном типу лонгитудиналног истраживања којим се, на основу анализе локалних избора у поменутој општини у вишедеценијском периоду, настоји маркирати одређени дугорочни тренд (тзв. студија тренда). На тај начин, аутори истраживачки фокус стављају на феномен локалног политичког миметизма, уочавајући тренд пресликавања шаблона републичке власти на разматрани локални ниво. У оквиру ове рубрике налази се и веома интересантан чланак Валентине Чизмар, која, полазећи од мисли Ерика Фегелина и Ханса Јонаса, анализира како савремене филозофије и поједине тоталитарне политичке идеологије – попут фашизма, националсоцијализма и комунизма – баштине концепте модерног гностицизма, тежећи да радикално трансформишу људску природу и друштво кроз тајно знање и секуларне утопије. Ауторка показује како, насупрот хришћанском учењу, овај „политички гностицизам”, који се неретко јавља и у форми политичког екстремизма, свет посматра као тамницу, обећавајући интраисторијско спасење без Бога, што на крају резултира дехуманизацијом и брисањем идентитета. Као последица овог наслеђа уочава се губитак хришћанског идентитета савремене Европе у корист алтернативних традиција, што се у духовној сфери данас манифестује кроз радикални атеизам, научнизам и појаву тзв. минималне религије. Коауторски рад Ивице Мусића и Мирослава Радовановића бави се историјско-правном анализом Конкордата из 1935. године, истражујући његов утицај на уставни поредак, верске односе и специфично измењен статус Српске православне цркве у Краљевини Југославији. Кроз призму начела равноправности верских заједница, аутори анализирају овај међународни уговор и пратеће политичке контроверзе, као и реакције црквених и друштвених актера током дубоке

кризе изазване покушајем његове ратификације. Указујући на сукоб политичких интереса, закључује се да је овај правни изазов оставио трајне последице на развој односа између државе и цркви у југословенском оквиру. Сања Поповић у свом раду истражује утицај вештачке интелигенције на људска права, наглашавајући да се у општој еуфорији и јавном заносу око економског и технолошког напретка често занемарују озбиљни ризици по права и слободе појединаца. Ауторка систематично повезује теоријски концепт људских права са изазовима које доносе савремени алгоритми. Кроз критичку анализу, фокус се ставља на четири најугроженије области: право на приватност; недискриминацију при алгоритамском одлучивању; слободу изражавања у онлајн сфери; и право на рад услед опасности од масовне незапослености.

Овај број додатно је обогаћен и критичким приказом Катарине Тодоровић, чији је предмет анализе зборник *The Geopolitics of Religious Soft Power: How States Use Religion in Foreign Policy*, објављен 2023. године у издаваштву Универзитета Оксфорд, а чији је уредник Питер Мендевил, професор међународних односа на Универзитету Џорџ Мејсон и некадашњи саветник за питања исламизма у америчком Стејт департменту. Тодоровићева нам скреће пажњу на начин на који се у оквиру ове колекције радова – уз ослањање на спољнополитичке доктрине глобалних и регионалних сила, попут САД, Русије, Кине, Турске и Ирана, мада уз један селективан приступ, у чијој основи стоји и даље дихотомна подела на Запад и остатак света, а који се карактерише и другим методолошким слабостима – истражује улога религије као кључне полуге за пројектовање „меке моћи” држава у савременом „постзападном” свету.

У Београду,
26. 06. 2026.

Главни и одговорни уредник
др Александра Мировић Јанковић

Заменик главног и одговорног уредника
др Петар Матић

Политичка ревија

УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ СУКОБА НА МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

15

Миле Анђелић, Хатица Бериша

**УТИЦАЈ РУСКО-УКРАЈИНСКОГ СУКОБА НА
ОДНОСЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ПРЕМА
РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ**

45

Слободан Јанковић

**БЛИСКИ ИСТОК КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ МОНИТОР
СВЕТСКОГ ПОРЕТКА**

*Миле Анђелић**

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

*Хатиџа Бериша***

Школа националне одбране, Универзитет одбране, Београд

УТИЦАЈ РУСКО-УКРАЈИНСКОГ СУКОБА НА ОДНОСЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ПРЕМА РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ

Сажетак

Проблематика рада је сагледавање руско-украјинског сукоба који представља један од најзначајнијих геополитичких догађаја савременог међународног поретка, са далекосежним последицама по глобалне и регионалне односе. И након више од четири године трајања сукоба који је у жижи интересовања светске јавности, исти представља инпут за распакивање глобалне геополитике. Као глобални проблем пољуљао је темеље светских хегемона, па се поставља питање у којој мери помера темеље земаља Западног Балкана, чије су државе недовршени пројекти након Хладног рата. Различити интереси земаља Западног Балкана и разлике у спољнополитичким приступима, продубљују политичка неслагања што утиче на њихову каузалност и регионалну стабилност. Рад дефинише у којој мери сукоб

* Имејл: milebandjelic@yahoo.com; ORCID: 0009-0000-7431-3307.

** Имејл: hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: 0000-0002-9432-5273.

мења њихове спољнополитичке ставове према Руској Федерацији, како се сукоб рефлектује на економије, политичке и безбедносне односе. Кроз историјско-компаративну методу се разматра степен традиционалних веза Руске Федерације са земљама Западног Балкана и њиховог отклона ради усклађивања спољне политике са политикама Европске уније и шире међународне заједнице, узимајући у обзир њихову тежњу ка европским интеграцијама. Циљ рада је да допринесе разумевању утицаја руско-украјинског сукоба на спољнополитичке односе земаља Западног Балкана према Руској Федерацији и бољем разумевању савремених спољнополитичких кретања у ширем међународном контексту.

Кључне речи: руско-украјински сукоб, Западни Балкан, Руска Федерација, Европска унија, спољна политика, геополитички утицај

УВОД

Савремени међународни односи обележени су динамичним и често непредвидивим променама које проистичу из сложених геополитичких процеса. Један од најзначајнијих догађаја који је у великој мери оставио траг на преобликовање глобалних политичких и безбедносних односа јесте руско-украјински сукоб. Његове последице превазилазе оквире регионалног конфликта и рефлектују се на међународни систем у целини, укључујући и земље Западног Балкана. Западни Балкан представља геополитички осетљив регион у којем се укрштају интереси великих сила. Руска Федерација традиционално има значајан политички, економски и културни утицај у појединим земљама овог региона, што додатно компликује њихов спољнополитички положај. Руско-украјински сукоб отворио је низ питања о

спољнополитичкој оријентацији и дипломатским односима земаља Западног Балкана према Руској Федерацији. Проблем истраживања лежи у разумевању како сукоб утиче на равнотежу између историјских, културних и економских веза земаља Западног Балкана са Руском Федерацијом и њиховој тежњи ка интеграцији у Европску унију и НАТО. Поставља се питање како сукоб утиче на равнотежу између традиционалних веза са Руском Федерацијом и савремених евроатлантских политика којима земље Западног Балкана желе да приступе. Посебна пажња посвећена је анализи политичких ставова, дипломатских активности, економских и енергетских веза, као и безбедносних сарадњи које су произашле из новонасталих међународних околности.

Кроз истраживање ће се сагледати новонастале промене у односима земаља Западног Балкана према Руској Федерацији, условљених руско-украјинским сукобом, са фокусом на спољнополитичке одлуке, дипломатске активности, економске везе и безбедносне аспекте сарадње у савременом међународном контексту. До одговора на истраживачко питање у којој мери је руско-украјински сукоб утицао на редефинисање односа земаља Западног Балкана према Руској Федерацији и које су промене у спољнополитичком понашању детерминисале њихов процес евроатлантских интеграција, доћи ће се помоћу анализе релевантне научне литературе, изјава државних званичника и историјско-компаративне, као и других опште научних метода.

Теоријско-методолошки оквир за разумевање сложености спољнополитичког позиционирања земаља Западног Балкана након избијања руско-украјинског сукоба захтева чврсто научно утемељење. Овај рад се примарно ослања на поставке политичког реализма (структурног реализма или неореализма) у теорији међународних односа, чији су главни представници Ханс Моргентхау (*Hans Morgenthau*) и Кенет Волц (*Kenneth Waltz*).

Према реалистичкој парадигми, међународни систем је анархичан, а државе делују као рационални актери вођени сопственим националним интересима, тежњом за безбедношћу и очувањем моћи. Избијање сукоба у Украјини радикално је трансформисало безбедносну архитектуру Европе, претварајући простор Западног Балкана у арену интензивног геополитичког надметања између великих сила – Европске уније и САД са једне стране, и Руске Федерације са друге стране. Сходно томе, у раду се анализира како државе региона (као мали системски актери) прилагођавају своју спољну политику под притиском силе условљавања са Запада и традиционалног енергетског и дипломатског утицаја са Истока. Спољнополитички маневри држава, а посебно балансирање Републике Србије, посматрају се кроз реалистички концепт „политике моћи” (*power politics*) и заштите виталних националних интереса у условима глобалне поларизације.

С обзиром на комплексне идентитетске везе у региону, рад делимично уважава и поставке конструктивизма, који указује да на спољну политику, осим голих материјалних интереса, утичу и нематеријални фактори попут историјских наратива, културне блискости и заједничке перцепције вредности. Ово је кључно за разумевање отпорности руског утицаја у јавном мњењу појединих балканских друштава.

Методолошки приступ у раду заснован је на комбинацији неколико комплементарних научних метода. То су квалитативна анализа садржаја – примењена је на званичне спољнополитичке документе, декларације, стратегије националне безбедности, извештаје Европске комисије, као и на званичне изјаве највиших државних званичника анализираних земаља изнетих у периоду од 2022. до прве половине 2026. године; историјско-компаративни метод – коришћен је за праћење генезе односа балканских држава према Москви, као и за упоређивање различитих модела одговора (од потпуног усклађивања са санкцијама ЕУ у случају Црне Горе, Албаније и Северне Македоније, преко

унутрашњеинституционалнепарализеуБоснииХерцеговини, до активног одбијања увођења рестриктивних мера у случају Србије); дескриптивна статистичка анализа секундарних података – употребљена је за анализу емпиријских података из релевантних међународних и домаћих истраживања јавног мњења, попут агенције Галуп (*Gallup*), како би се утврдио степен (ди)сонанце између званичних државних политика и стварног расположења грађана према актерима сукоба.

ЗАПАДНИ БАЛКАН

Сам термин Западни Балкан постао је синоним за регион у транзицији, односно за земље које су оптерећене процесом евроатлантских интеграција и уласком у Европску унију. Стратешки циљ земаља Западног Балкана јесте улазак у Европску унију. Рељић наводи да је Западни Балкан језичка, вештачка творевина бирократа Европске уније, која означава простор бивше Југославије, без Словеније, али са Албанијом (Reljić 2009, 5). Израз Западни Балкан први су пут употребиле земље Западне Европе 1998. године, покушавајући да редифинишу свој однос према земљама југоисточне Европе које нису чланице Европске уније (Ђукановић 2020, 27). Многи аутори Западни Балкан деле на Албанију и бивше републике Југославије из којих искључују Словенију и Хрватску након уласка у Европску унију 2013. године. У периоду од свог постанка термин Западни Балкан је претрпео неколико промена. Све чешће, савременици међународних односа овај термин користе за Србију, Албанију, Босну и Херцеговину, Црну Гору и Северну Македонију и један ентитет Косово*, који аутори у раду сагледавају као саставни и неодвојиви део Републике Србије, што недвосмислено дефинише Савет Безбедности, Резолуцијом 1244. Настао као политичка одредница, термин Западни Балкан је ушао у свакодневну употребу и користи се у медијима и научној јавности.

Избијање руско-украјинског сукоба отворило је бројна питања у вези са спољнополитичким опредељењима земаља

Западног Балкана, посебно у погледу увођења санкција Руској Федерацији ради усклађивања са заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније. Ове околности намећу потребу за систематским и аналитичким сагледавањем промена у односима између земаља Западног Балкана и Руске Федерације. Сврставање уз различите савезе и утицај спољних фактора на спољнополитичке одлуке релативно малих земаља видно су утицали на њихове националне интересе. Због тога су ове државе често онемогућене да доносе потпуно самосталне одлуке, те су присиљене на балансирање између Истока и Запада у покушају да очувају сопствене националне интересе. У наставку рада, овај феномен ће бити сагледан из угла утицаја Европске уније и НАТО-а на земље Западног Балкана, као и кроз анализу њиховог отклона од Руске Федерације или приближавања њој.

Приликом анализе спољних политика земаља Западног Балкана према руско-украјинском сукобу, односно њиховог односа према Руској Федерацији, овом питању се може приступити из три аспекта. Први обухвата државе које су приступиле НАТО-у и у потпуности теже европским интеграцијама; други се односи на земљу која балансира између Истока и Запада; док трећи аспект анализира државу са заробљеном спољном политиком, условљеном унутрашњим неслагањима и дијаметрално супротним погледима на актере у поменутом сукобу.

У теоријском смислу, анализа спољнополитичког позиционирања држава Западног Балкана након избијања руско-украјинског сукоба ослања се на постулате неореализма у међународним односима (Кенет Волц), са посебним фокусом на концепт ограђивања (*hedging*). Док мале државе у условима структуралне системске поларизације најчешће бирају између сврставања уз хегемона (*alignment*) или балансирања (*balancing*), поједине државе Западног Балкана (примарно Србија и Босна и Херцеговина) примењују мешовите стратегије. Оне покушавају да минимизирају геополитичке ризике одржавањем економских и енергетских веза са Руском

Федерацијом, док истовремено формално теже европским интеграцијама. Са друге стране, конструктивистички приступ успешно објашњава улогу идентитетских наратива и историјских веза (присутних код дела становништва у Србији и Републици Српској), који делују као снажна домаћа детерминанта спољне политике и ограничавају простор за потпуно усклађивање са рестриктивним мерама Запада.

ИНТЕГРАЦИЈЕ И КОЛЕКТИВНИ СТАВ ПРЕМА РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ

Према Хенрију Кисинџеру (*Henry Kissinger*), међународни поредак у 21. веку биће обележен наизглед противречним појавама: „фрагментацијом с једне, и јачањем глобализацијских процеса с друге стране” (Kisindžer 1999, 10). У том контексту, а у светлу комплексног сукоба између Руске Федерације и Украјине, јасан отклон Црне Горе, Северне Македоније и Албаније од званичне Москве не представља одлуку која је примарно проистекла из њихових изворних националних интереса или самосталних спољнополитичких стратегија. Реч је, заправо, о блоковском сврставању и прилагођавању геополитичким векторима водећих западних сила. Узимајући у обзир њихово релативно скорашње чланство у НАТО савезу, као и континуиране тежње ка пуноправном чланству у Европској унији, ова сужена могућност вођења аутономне спољне почетне позиције директно детерминише њихове тренутне односе и рестриктивне ставове према Руској Федерацији.

За разлику од Албаније и Северне Македоније, анализа савремене црногорске спољне политике и њеног односа према руско-украјинском сукобу захтева конструктивистички осврт на историјски контекст и традиционалне везе са Русијом. Почев од епохе династије Петровић, руска дипломатска и финансијска потпора посебно изражена приликом дефинисања граница и међународног признања Књажевине Црне Горе на Берлинском конгресу 1878. године поставила

је темеље за дугорочно савезништво. Ова заједничка спољнополитичка оријентација примарно се базирала на верској и словенској блискости, при чему је Руска Империја често перципирана као покровитељ и заштитник црногорске државности. Управо из тих разлога, Књажевина Црна Гора је током Руско-јапанског рата 1904. године симболично објавила рат Јапану. Историографија посебно истиче примере црногорских официра у руској војсци у Манџурији, међу којима је најпознатији капетан Александар Лексо Саичић, одликован Орденом Свете Ане након двобоја са јапанским ратником. Ови снажни идентитетски и историјски наративи, везани за словенски и српски етнички контекст у Црној Гори, дуго су функционисали као примарни спољнополитички оријентир према Москви, што и данас чини важну домаћу детерминанту у разумевању подела унутар црногорског јавног мњења.

Након стицања црногорске независности 2006. године, коју је дипломатски подржала и Руска Федерација, долази до снажног прилива руског капитала, што је наизглед продубило традиционалне односе ове две земље. Међутим, убрзо наступа нагли заокрет, те је Влада Црне Горе усвојила документ под називом *Спољнополитички приоритети Црне Горе*, којим је јасно трасиран курс ка чланству у Европској унији и НАТО-у (Vasić 2013). Овим документом су односи са Сједињеним Америчким Државама дефинисани као стратешки важни, док се истовремено указивало на значај и тежњу ка јачању веза са Руском Федерацијом. Ипак, недвосмислено опредељење званичне Подгорице за приступање НАТО-у убрзо је постало кључна тачка спорења са Москвом, која је покушала да изврши утицај на унутар-политичке процесе у земљи, што је иницирало постепено удаљавање двеју држава. Већ од 2007. године, црногорско руководство се примарно фокусира на евроатлантске интеграције, напуштајући дотадашњу проруску реторику. Према речима Мила Ђукановића, владајућа елита је тада ушла у завршну фазу спровођења евроатлантског концепта, за који истиче да се у званичној

политици баштини још од политичког преокрета 1997. године (Ђукановић 2019b, 121-137).

У периоду до анексије Крима односи између ове две земље постају озбиљно нарушени. Криза кулминира придруживањем Црне Горе санкцијама Европске уније Руској Федерацији, а након 2016. године са црногорске стране стижу и осуде на рачун Руске Федерације због мешања у унутрашња питања и вођења хибридног рата. Упркос дубоким унутрашњим поделама у друштву, тадашња владајућа структура остварује свој стратешки циљ и Црна Гора 2017. године формално приступа НАТО-у. Овај моменат представља институционалну прекретницу у процесу потискивања руског утицаја са простора Балкана. Након ескалације сукоба у Украјини 2022. године, спољна политика Црне Горе у потпуности се ускладила са политиком Европске уније и земаља НАТО на челу са водећом светском силом, Сједињеним Америчким Државама. Црна Гора је оштро осудила агресију Руске Федерације на Украјину (*Radio Slobodna Evropa* 2022) и придружила се свим санкцијама Европске уније. Њена помоћ у наоружању и опреми Украјини (*Politika* 2023) свела је билатералне односе са Руском Федерацијом на историјски најнижи ниво, након чега је Москва званично уврстила Црну Гору на списак непријатељских држава (Spasojević 2024). Према Кусовцу, савремена Русија се руководи сопственим спољнополитичким приоритетима и суочава са комплексним унутрашњим изазовима; стога се њен актуелни однос према Црној Гори више не може поистовећивати са покровитељским ставом из минулих векова, када су геостратешке околности биле потпуно другачије (Kusovac 2014). На основу свега наведеног, може се констатовати да је руско-украјински сукоб довео до додатног погоршања односа између Подгорице и Москве, чиме је потврђена дефинитивна спољнополитичка оријентација Црне Горе ка евроатлантским интеграцијама и њеном потпуном усклађивању са рестриктивним мерама Европске уније и НАТО-а. Овакав спољнополитички курс наишао је на отворену подршку Брисела, који

континуирано позитивно оцењује напредак Црне Горе на путу ка пуноправном чланству у ЕУ (Spasojević 2024). Ипак, овај јасно дефинисани правац представља званичан став политичких елита, док укупна друштвена стварност рефлектује другачију димензију. Значајан део јавног мњења и даље остаје наклоњен традиционалним и историјским везама са Руском Федерацијом, што ствара изражен дисонантни тон између државне политике и друштвених расположења, продубљујући унутрашње политичке поделе у земљи.

За разлику од Србије, ове три државе су у периоду од 2024. до 2026. године задржале стопроцентну стопу усклађености са заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније. Званичници у Подгорици, Скопљу и Тирани континуирано наглашавају да потпуно праћење рестриктивних мера ЕУ, укључујући замрзавање руске имовине и затварање ваздушног простора за руске летелице, представља њихову цивилизацијску и стратешку обавезу. Извршна власт у Црној Гори је током 2025. и почетком 2026. године интензивно користила статус „предводника у евроинтеграцијама” као кључни аргумент у преговорима са Бриселом, настојећи да кроз потпуну спољнополитичку кохерентност убрза процес затварања преговарачких поглавља (Kochenov, Basheska 2025).

Када се сагледавају односи између Албаније и Руске Федерације, може се рећи да су интензивнији контакти започели након Другог светског рата, током комунистичког периода, а посебно у ери блиске сарадње између Енвера Хоџе и Јосифа Стаљина, која је касније настављена са Никитом Хрушчовом. Билатерални односи су били на веома високом нивоу све до 1961. године, када долази до дубоког идеолошког и политичког раскола између двеју званичних политика. У наредном периоду, па све до завршетка Хладног рата, односи су остали замрзнути или на минималном техничком нивоу, без значајнијег уплива или међусобног мешања у унутрашња питања. Након пада комунизма, албанске власти доносе стратешку одлуку да своје спољнополитичке односе примарно

учврсте са Сједињеним Америчким Државама, што постаје приоритет у свим сферама друштва, са јасним акцентом на евроатлантске интеграције. У том постхладноратовском периоду, односи са Руском Федерацијом формално су нормализовани и задржани на задовољавајућем нивоу, уз одређено присуство руских инвестиција и економског утицаја на албанском тржишту (Ђукановић 2020, 114). Куповина некретнина од стране руских држављана имала је ограничен, али видљив економски утицај, који ипак није значајније детерминисао спољнополитичке односе између Албаније и Руске Федерације. Док је за Тирану то представљало прилив инвестиција и краткорочну економску прилику, за званичну Москву присуство њених грађана на албанском приморју није имало дубљи стратешки значај. Протоком времена, овај маргинални економски утицај додатно је ослабио, паралелно са дефинитивним окретањем Албаније прозападној оријентацији. Улазак Албаније у НАТО 2009. године трасирао је њен чврст курс ка евроатлантским интеграцијама, што је одражавало и консензус унутар домаћег јавног мњења. Спољна политика Тиране према Руској Федерацији постала је готово у потпуности зависна од обавеза које проистичу из чланства у Северноатлантској алијанси. Сходно томе, након анексије Крима 2014. године, албанска осуда потеза Москве уследила је као директан резултат усклађивања са рестриктивним мерама Европске уније и НАТО-а. Тирана је тада поштрила контроле и политички се удаљила од Руске Федерације, што је довело до поларизације односа, минималне билатералне сарадње и увођења реципрочних мера са руске стране. Ескалација руско-украјинског сукоба дефинитивно је учврстила албанску позицију у погледу оштре осуде руске војне акције. Уважавајући историјски контекст, руски утицај на овом делу Западног Балкана никада није био праћен великим претензијама или геополитичким интересовањем. Потпуним дистанцирањем од ставова Москве и демонстрирањем стопроцентне усклађености са заједничком спољном и безбедносном политиком Запада,

Албанија је потврдила да историјски наративи или економски фактори Москве немају никакву тежину у креирању њених савремених спољнополитичких стратегија.

Након стицања независности 1991. године и успешног избегавања ширег ратног сукоба током етничке кризе 2001. године, Северна Македонија је своју спољну политику чврсто усмерила ка евроатлантским интеграцијама, пратећи спољнополитички курс земаља Централне и Источне Европе (Јазкова 2007, 20). Ескалација међуетничких тензија са албанским становништвом на територији Северне Македоније отворила је простор за директно посредовање Европске уније и НАТО-а, који су одиграли кључну улогу у деескалацији сукоба, окончаног потписивањем Охридског оквирног споразума 2001. године. Потписивањем Америчко-јадранске повеље 2003. године, званично Скопље отпочиње интензивно вођење политике усмерене ка евроатлантским интеграцијама, уз истовремено задржавање стабилног нивоа билатералних односа са Руском Федерацијом. Према Ђукановићу, након дефинисања стратешких циљева и приоритета 2009. године, Северна Македонија је примарни фокус ставила на изградњу снажних партнерстава са Европском унијом и Сједињеним Америчким Државама. Ипак, односи са Руском Федерацијом тада нису маргинализовани, већ су и даље третирани као значајан сегмент у контексту билатералне сарадње.

Континуитет ове политике и недвосмислена тежња земље ка приступању Европској унији и НАТО-у додатно су потврђени и у стратешком документу *Циљеви и приоритети* из 2015. године (Ђукановић 2020, 114). У том периоду био је видан политички и економски утицај Руске Федерације на Северну Македонију, што је у одређеној мери погодновало тадашњој владајућој елити. Попут осталих друштава на Западном Балкану, и македонско је дубоко подељено између прозападне и проруске оријентације. Сходно томе, тадашња власт се након анексије Крима 2014. године није придружила колективној осуди и увођењу санкција Москви. Такав курс македонске спољне политике наишао је на оштре критике

западних центара моћи, што је појачало дипломатски притисак САД и Европске уније и убрзало политичку кризу која је кулминирала бурном променом власти 2017. године. На чело државе тада долази политичка гарнитура која као свој примарни циљ поставља убрзање евроатлантских интеграција. Као след тих догађаја, уз посредовање западног фактора, 2018. године долази до потписивања Преспанског споразума, који је уклонио вишедеценијски спор са Грчком и послужио као директан увод у пуноправно чланство Северне Македоније у Северноатлантском савезу 2020. године.

Услед потпуног усклађивања спољне политике са заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније, билатерални односи између Скопља и Москве сведени су на технички минимум. Промене владајућих структура током наредних година укључујући и политичке заокрете у периоду од 2024. до 2026. године нису нарушиле овај курс, те је континуитет оштре осуде руске војне акције у Украјини у потпуности задржан. У оквиру својих обавеза као чланица НАТО-а, Северна Македонија је ангажовала сопствене оружане снаге у оквиру борбених група Алијансе у Летонији, Румунији и Бугарској, и упутила значајну материјалну помоћ Украјини кроз донацију тенкова Т-72 и друге војне опреме, што је наишло на оштру реакцију Кремља. Овакав развој догађаја иницирао је дубоко захваљење односа и увођење реципрочних мера са руске стране, иако је православни део македонског становништва и даље видно подељен у погледу перцепције Руске Федерације. На основу изложеног, видљиво је да се Северна Македонија, као чланица НАТО-а и држава кандидат за чланство у ЕУ, у потпуности усагласила са међународним рестриктивним мерама против Руске Федерације, чиме је дефинитивно потврђен њен стратешки спољнополитички правац насупрот традиционалним везама са Москвом.

Анализирајући поменуте државе и њихову усмереност ка евроатлантским интеграцијама, евидентно је да доношење кључних спољнополитичких одлука није примарно резултат

аутономне воље домаћих актера, а још мање консензуса унутар јавног мњења, са изузетком Албаније где постоји изражен склад између ставова грађана и званичне спољне политике. Кључни политички, економски и безбедносни императиви долазе из спољног окружења и остављају веома мало простора за алтернативне стратешке изборе. Због структурне зависности од интеграционих процеса и међународне подршке, може се закључити да се спољнополитички потези ових земаља знатно чешће прилагођавају захтевима водећих западних сила и колективних савеза, него изворно дефинисаним националним интересима.

Табела 1. Усклађеност са ЗСБП ЕУ и статус преговора

Држава	Степен усклађености са ЗСБП ЕУ	Статус санкција према Руској Федерацији	Статус преговора са ЕУ
Србија	Низак (око 45–50%)	Одбија увођење било каквог пакета санкција	Преговори у застоју (отворена 22 поглавља)
Црна Гора	100% усклађеност	Увела све пакете санкција ЕУ	Предводник у преговорима (сва поглавља отворена)
Босна и Херцеговина	Формално декларативна (нестабилна)	Формално се придружила неким одлукама, али се не примењују због вета	Статус кандидата одобрен (условно отварање преговора)

Албанија	100% усклађеност	Увела све пакете санкција ЕУ	Отворени преговори
Северна Македонија	100% усклађеност	Увела све пакете санкција ЕУ	Отворени преговори

Извор: European Commission 2025.

Истраживања јавног мњења указују на дубок парадокс на Западном Балкану – политичка одлука о усклађивању са ЕУ често не одражава расположење грађана. Према подацима агенције Галуп, у државама попут Црне Горе и Северне Македоније, упркос томе што су њихове владе 100% усклађене са спољном политиком Брисела, значајан део становништва и даље показује културолошку и емотивну наклоност према руској страни (Gallup 2026). Анализе Валдај клуба (Valdai Club 2026)¹ такође потврђују границе западне „меке моћи“ (*soft power*) на Балкану, наглашавајући да историјски наративи и перцепција Русије као традиционалног заштитника и даље опстају, што ствара унутрашње политичке тензије у овим земљама кандидатима.

БАЛАНСИРАЊЕ ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА

Историја српског народа и развој модерне српске државе вековима су обликовани сукобима великих сила, које су геополитички делиле свет на Исток и Запад. Бројни теоретичари указују на специфичну важност српске територије, описујући је као државу „на средини пута”, која је континуирано трпела последице глобалних политичких и идеолошких надметања. Према Џозефу Нају (*Joseph Nye*),

¹ Валдајски клуб (Valdai Discussion Club) је утицајни руски аналитички центар који се бави глобалном политиком, економијом и геостратешким односима.

концепт равнотеже снага блиско је повезан са структуром војно-политичких савеза. Управо у таквим структуралним околностима, у периоду који је претходио избијању Првог светског рата (Zorić 2014), Србија је преузела геополитичко вођство међу балканским државама (Naj 2006, 103–109). С почетка, утицај великих сила на интеграционе процесе на овом простору неретко је спајао супротстављене политичке концепте, да би касније управо ти спољни фактори иницирали дезинтеграцију наметнутих државних творевина и покретали сукобе. У том контексту, верске, идеолошке и традиционалне везе са руским народом представљају неодвојив део српске историјске и политичке вертикале. Насупрот томе, посматрано кроз прагматичну и антиидеолошку призму, значајна америчка финансијска и материјална помоћ након Другог светског рата (попут програма Труманове доктрине) видно је поспешила и убрзала тадашње економске и војне процесе у социјалистичкој Југославији. Према Степићу, након пада Берлинског зида, геополитички тектонски поремећаји настављају да снажно потресају међународни поредак и у првим деценијама XXI века, при чему се тај талас деструкције и нестабилности првобитно рефлектовао управо кроз крвави распад СФРЈ (Stepić 2016, 611).

Након политичких промена 2000. године, званични Београд своју спољнополитичку агенду примарно усмерава ка европским интеграцијама, економској транзицији и обнови међународних сарадњи. С обзиром на то да је Србија окружена државама које су постепено постајале чланице НАТО-а, чиме је геополитички одвојена од директног руског утицаја, улога званичне Москве у овом делу Балкана током прве деценије XXI века претрпела је значајан пад, пре свега због губитка стратешких политичких партнера у региону (Reljić 2009, 10). Иако је Србија приступила програму Партнерство за мир, то није довело до дубљег усклађивања са државама чланицама НАТО-а. Насупрот томе, комплексност косметског питања и интернационализација овог проблема навели су званичну политичку елиту у Београду на постепено приближавање и

јачање веза са Руском Федерацијом. Од момента усвајања Резолуције о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије 2007. године, у земљи је забележено више промена скупштинских сазива, реконструкција и смена влада, као и промена на месту председника Републике (Živanović i Radojević 2024). Ипак, све владајуће структуре у Београду укључујући и званични државни курс у актуелном периоду до 2026. године задржале су потпуни континуитет и истоветан однос према концепту војне неутралности (Blagojević 2022, 394). У том контексту, усвајањем Резолуције Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије 2007. године², посебном одредбом ове уредбе званично је проглашена војна неутралност земље у односу на постојеће војне савезе (Kajtez i Starčević 2023).

Овако дефинисана неутралност наметнула је бројне изазове, што је убрзо довело до обликовања концепта „четири стуба спољне политике”, који је примарни фокус ставио на балансирање између Европске уније, Руске Федерације, Сједињених Америчких Држава и Народне Републике Кине (Petrović i Đukanović 2012, 183–227). Оваква диверзификација спољне политике имала је, између осталог, за циљ очување Косова и Метохије у саставу Републике Србије, имајући у виду да су Руска Федерација и Народна Република Кина сталне чланице Савета безбедности Уједињених нација које не признају једнострано проглашену независност Косова (Jutronić 2020). Део научне јавности сматра да се, у зависности од динамике међународних збивања, значај и распоред ових стубова неретко мењао. Сходно томе, поједини геополитички правци наглашавани су као приоритетни у складу са тренутном међународном политичком ситуацијом

² Чланом 6. је дефинисано да: „због укупне улоге НАТО-а, од противправног бомбардовања Србије без одлуке СБ до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган” власти у „независном Косову”, Народна скупштина доноси одлуку о проглашавању војне неутралности Републике Србије” (Vasić 2013).

и ужим националним интересима Београда (Ђукановић 2020, 127). Умешност вођења мултивекторске спољне политике Србије није зависила искључиво од унутрашњих политичких одлука српског руководства, већ је брзина глобалних дешавања у великој мери детерминисала могућности за успешно балансирање између великих сила. Руско-украјински сукоб потиснуо је Србију у изразито неповољан геополитички положај, будући да њено одбијање да се усклади са заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније успорава њен европски пут (Pop Lazić 2025). Ипак, редефинишући своје националне интересе, Београд је остао при чврстом ставу према Руској Федерацији, која представља кључног заштитника у очувању територијалног интегритета Србије по питању Косова и Метохије у Савету безбедности УН. Тежећи да потврди своју војну неутралност и доследно поштовање међународног права, Србија је подржала резолуције Уједињених нација којима се осуђује руска војна акција и јавно заузела став да неће признати анексију украјинских територија.

Са друге стране, неувођење санкција Москви довело је до ниске стопе усклађености са Заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније, што представља значајну препреку динамици европских интеграција као стратешког циља земље. Насупрот захтевима ЕУ, сарадња са Руском Федерацијом остаје витална за Србију, како због дипломатске подршке у вези са Косовом и Метохијом, тако и због изражене енергетске зависности од увоза руског природног гаса. Овај расцеп између традиционалних и историјских веза са Руском Федерацијом и стратешке тежње ка ЕУ позиционирао је Србију у изузетно комплексну ситуацију.

Наведени оквир верно осликава сложено дипломатско маневрисање Београда. Србија је током 2024. године јасно манифестовала овај двоструки приступ кроз потписивање заједничких декларација на Самиту Украјина – Југоисточна Европа у Тирани (фебруар 2024) и Самиту у Дубровнику

(октобар 2024). Овим документима Србија је осудила руску војну инвазију и недвосмислено подржала територијални интегритет Украјине. Међутим, председник Александар Вучић је консеквентно истицао да Србија то чини из принципијелних разлога ради заштите сопственог суверенитета и права на Косово и Метохију, али да се неће придружити економским санкцијама против званичне Москве. Овакав геополитички курс остао је на снази и средином 2026. године, када је Београд категорички демантовао спекулације о увођењу визног режима за држављане Руске Федерације, уз поруку председника Вучића да таква одлука неће бити донета, нити се о њој уопште размишља (*BBC* 2024). Или, према аналитичким извештајима ISAC фонда, Србија је у другој половини 2025. године спровела праксу „селективног и ретроактивног усклађивања” са мање осетљивим декларацијама Брисела како би подигла укупну стопу усклађености са ЗСБП на 67% пред објављивање годишњег извештаја Европске комисије. Ипак, Београд је константно избегавао све рестриктивне мере ЕУ које су директно усмерене на руски војни, економски или енергетски сектор (ISAC fond 2026).

ДРЖАВА ЗАРОБЉЕНЕ УНУТРАШЊЕ И СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

Ратови представљају најтеже друштвене појаве које генеришу дубоке губитке у свим сферама заједнице. Грађански сукоби, који су у својој суштини мотивисани етнонационалним наративима и прожети верским симболима, често прерастају оквири саме религије; стога, чак и након формалног закључења мира, изостаје заједнички именитељ између сукобљених страна. Оличење оваквог структуралног проблема представља Босна и Херцеговина, у којој ни након потписивања Дејтонског мировног споразума 1995. године није успостављен консензус три конститутивна народа о заједничком правцу унутрашње и спољне политике.

У контексту анализе политичких односа између Руске Федерације и Босне и Херцеговине, фокус рада биће искључиво на постдејтонском периоду, имајући у виду да Босна и Херцеговина у претходним епохама није имала аутономну спољнополитичку субјективност. Ипак, руски фактор је у ранијој историји континуирано пројектовао свој утицај на овим просторима, примарно кроз заједнички православни идентитет, црквене везе и шири словенски културни простор. Након Дејтонског споразума, међународни актери који су модерирали мировни процес усмерили су Босну и Херцеговину ка евроатлантским интеграцијама, због чега је држава 2006. године формално приступила програму Партнерство за мир. Овај заједнички курс спољне политике наизглед је потврђен и каснијим усвајањем Стратегије спољне политике Босне и Херцеговине за период од 2018. до 2023. године.

Иако је Устав Босне и Херцеговине јасно дефинисао институционалне механизме креирања спољне политике, политички представници три конститутивна народа дијаметрално супротно посматрају међународне односе, што се најбоље рефлектује управо кроз призму руско-украјинског сукоба. Комплексности државног уређења, заснованог на два ентитета и трочланом Председништву, довеле су до парадоксалне ситуације. Након ескалације кризе у Украјини, представници бошњачке и хрватске политичке елите формално су се приклонили ставовима и рестриктивним мерама Европске уније, међутим, стварна имплементација и примена пакета санкција остаје искључиво на папиру због унутрашњих институционалних блокада. Клице специјалних веза и стратешких односа са Руском Федерацијом остварују се преко руководства Републике Српске, које кроз интензивне билатералне контакте са Москвом континуирано манифестује аутономне ставове, потпуно дистанциране од званичног Сарајева.

Притисак који руска дипломатија настоји да изврши на простору Западног Балкана јасно се огледа и кроз ранија

званична упозорења Москве о потенцијалном драстичном погоршању билатералних односа уколико се цела Босна и Херцеговина и практично прикључи економским мерама против Руске Федерације. Спољнополитички наступи земље стога нису јединствени и оштро су фрагментисани дуж етничких и ентитетских линија. На нивоу заједничких државних институција, бошњачки и хрватски званичници подржавају територијални интегритет Украјине, осуђују руску војну акцију као међународно неприхватљиву и на глобалним форумима редовно гласају за резолуције против Москве. Насупрот томе, институционални представници Републике Српске категорички одбацују могућност увођења санкција, заговарајући формално неутралан, али у пракси изразито проруски став, перципирајући Руску Федерацију као кључног заштитника и пријатеља. Оваква констелација односа наводи део стручне јавности на закључак да су везе Кремља са Бањалуком, посматране кроз призму безусловне политичке подршке, у појединим сегментима постале чак кохерентније и чвршће од оних које Москва тренутно остварује са званичним Београдом (Ђукановић 2019а). Кроз призму оваквих ставова, видан је значај идентитетских и политичких наратива у дефинисању односа према Руској Федерацији. Унутар Босне и Херцеговине обликовале су се дијаметрално супротне јавне перцепције: док један део друштва руску војну акцију посматра као грубо нарушавање суверенитета једне независне државе, други део је рефлектује кроз историјске и геополитичке симпатије у корист Москве. Руско-украјински сукоб је тако додатно оголио дубоки јаз између три конститутивна народа по питању вођења заједничке спољне политике. Док српска страна консекутивно заступа формално неутралну позицију, бошњачке и хрватске политичке структуре инсистирају на оштрој осуди потеза Кремља. У том контексту, додељивање статуса кандидата за чланство у Европској унији представља јасан сигнал водећих западних сила и њихове стратешке тежње да се руски

геополитички утицај на простору Босне и Херцеговине сведе на минимум.

Ипак, овај глобални сукоб је парадоксално продубио унутрашњи политички расцеп и кроз позиционирање Републике Српске заправо учврстио руско присуство у земљи. Период након 2023. године само је додатно интензивирао ову институционалну парализу. Иако се дипломатски представници Босне и Херцеговине при мисији у Бриселу декларативно усклађују са пакетима санкција Европске уније, те одлуке у практичној примени остају „мртво слово на папиру”. Руководство Републике Српске континуирано користи уставне механизме вета унутар Савета министара и Председништва БиХ како би категорички блокирало формално усвајање и правну имплементацију било каквих рестриктивних мера против Руске Федерације. Кроз овакве политичке маневре, Бањалука је успешно очувала и наставила да развија директне билатералне односе са Москвом током 2025. и средином 2026. године, јасно демонстрирајући феномен заробљене спољне политике на државном нивоу (*Radio Slobodna Evropa* 2026).

ЗАКЉУЧАК

Спроведена компаративна анализа недвосмислено указује на то да је руско-украјински сукоб деловао као снажан геополитички катализатор, који је редефинисао спољнополитичке позиције држава Западног Балкана према Руској Федерацији и продубио постојеће структурне асиметрије унутар региона. Насупрот традиционалним и помало превазиђеним метафорама о Балкану као пасивном простору преплитања интереса великих сила, ово истраживање показује да су локални актери активно користили своје спољнополитичке стратегије како би одговорили на притиске из међународног система, условљене новом поларизацијом на релацији Исток–Запад.

Иако је номинална тежња ка чланству у Европској унији заједнички стратешки циљ свих држава региона, емпиријски подаци показују да је сукоб у Украјини довео до диференцијације у брзини и природи њихових евроинтеграцијских процеса. Државе које су у потпуности интегрисане у евроатлантске структуре – Албанија, Црна Гора и Северна Македонија – своју су лојалност Западу материјализовале стопроцентним усклађивањем са Заједничком спољном и безбедносном политиком (ЗСБП) ЕУ и имплементацијом рестриктивних мера против званичне Москве. Овакав приступ резултирао је формалним политичким дистанцирањем и уврштавањем ових земаља на руску листу „непријатељских држава”, чиме је простор за дипломатски маневар са Руском Федерацијом сведен на технички минимум.

Насупрот овом блоку, Република Србија и Босна и Херцеговина демонстрирају комплексност примене стратегије „ограђивања” (*hedging*). Избегавајући увођење економских санкција Руској Федерацији, Србија је настојала да заштити своје виталне националне интересе – пре свега енергетску безбедност и дипломатску подршку Москве у Савету безбедности УН по питању Косова и Метохије. Ипак, оваква политика балансирања наишла је на строге услове Брисела, што се одразило на дефакто застој у отварању нових преговарачких кластера. Истовремено, анализа показује да је Србија водила прагматичну политику, што се огледа у гласању за резолуције УН којима се брани територијални интегритет Украјине и у индиректном извозу наоружања на украјински фронт преко трећих земаља. Са друге стране, Босна и Херцеговина представља специфичан пример унутрашње институционалне блокаде. Иако је формално добила зелено светло за отварање преговора са ЕУ у марту 2024. године, унутрашњи вето представника Републике Српске онемогућио је суштинско спровођење антируских санкција на терену.

Еволуција сукоба је такође показала постепено слабљење материјалних полуга руског утицаја у региону

кроз процесе енергетске диверзификације, док је утицај Москве остао доминантно лоциран у сфери хибридног деловања, медијских наратива и инструментализације идентитетских и историјских веза код дела популације. Коначно, руско-украјински сукоб није донео само привремене спољнополитичке осцилације, већ је трајно сузио простор за вођење политике несврставања на Западном Балкану. За Србију и Босну и Херцеговину, наставак одбијања санкција према Руској Федерацији дугорочно ће представљати главну кочницу у преговарачком процесу са Европском унијом, приморавајући их на перманентни избор између краткорочне прагматичне користи и дугорочног стратешког позиционирања у европском безбедносном поретку.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Beriša, Hatidža, i Igor Barišić. 2025. „Izazovi vojne neutralnosti Republike Srbije u izmenjenom bezbednosnom okruženju”. *Politika nacionalne bezbednosti* 28 (1/2025): 59–79. DOI: 10.5937/pnb28-53131.
- BBC. 2024. „Politika: Šta znači deklaracija o Ukrajini koju je Srbija potpisala u Tirani”. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-68434147>.
- Beta. 2022. „Skoplje odbacilo optužbe Moskve da je davanjem tenkova Ukrajini napravilo veliku grešku”. beta.rs.
- Blagojević, Veljko. 2022. *Moć i sila*. Beograd: Medija centar „Odbrana”.
- Đukanović, Dragan. 2019a. „Bosna i Hercegovina na neizvesnom putu ka članstvu u NATO”. *Međunarodni problemi*, 71(3): 245–268. DOI: 10.2298/MEDJP1903335D.
- Đukanović, Dragan. 2019b. „Kontinuitet vanjske politike Crne Gore od 1997. godine: Uspesi i izazovi”. U *Spoljna politika Crne Gore - istorija i savremenost*, ur. Zoran Stojanović, 115–130. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umetnosti.

- Đukanović, Dragan. 2020. *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2020)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Valdai Club. 2026. „Limits of Soft Power: How Russia’s Approval Ratings in Its Neighbourhood Are Shaped”. <https://valdaiclub.com/a/highlights/limits-of-soft-power-how-russia-s-approval-ratings/>.
- Vasić, Nenad. 2013. *Nacionalna država u političkim idejama o Velikoj Srbiji i Velikoj Albaniji*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Gallup. 2026. „How Russia’s and Ukraine’s Neighbors See Them“. <https://news.gallup.com/poll/700646/leadership-lens-russia-ukraine-neighbors.aspx>.
- Glas Amerike. 2022. „Generalna skupština UN usvojila rezoluciju o Ukrajini, Srbija podržala dokument”. glasamerike.net.
- Evropska komisija. 2025. *Paket proširenja za 2025. godinu ukazuje da su ključne zemlje-partneri u procesu proširenja ostvarile napredak ka članstvu u EU*. Последњи приступ 25. јануар 2026. https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina/paket-pro%C5%A1irenja-za-2025-godinu-ukazuje-da-su-klju%C4%8Dne-zemlje-partneri-u-procesu-pro%C5%A1irenja-ostvarile_bs.
- European Commission. 2025. Последњи приступ 25. јануар 2026. *Key findings of the 2025 Enlargement Package: Western Balkans*. Brussels: European Commission.
- Council of the European Union. 2025. Последњи приступ 25. јануар 2026. *Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the alignment of certain third countries concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilising the situation in Ukraine*. Brussels.
- Јазькова, Алла Алексеевна. 2007. *Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен*. Весь мир.
- Jutronić, Antonia. 2020. *Fragmentacija međunarodnog prava sa posebnim osvrtom na Evropsku uniju i njen odnos prema Zapadnom Balkanu*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet.

- Zorić, Mirjana. 2014. „Prvi svetski rat i revizionizam – u fokusu historiografije i propagande”. *Vojno delo* 66 (2/2014): 320–372, DOI: 10.5937/vojdelo1402320z.
- Živanović, Vukojica, i Slobodan Radojević. 2024. „Politika odbrane zasnovana na konceptu totalne odbrane”. *Politika nacionalne bezbednosti* 86 (1/2024): 165–188, DOI: 10.5937/pnb26-50355.
- Kajtež, Ilija, i Srđan Starčević. 2023. „Opravdanost vojne neutralnosti Republike Srbije u vremenu erozije neutralnosti u Evropi”. *Srpska politička misao* 82 (4/2023): 327–345, DOI: 10.5937/spm82-46850.
- Kochenov, Dimitry, and Elena Basheska. 2025. “Ukraine and the EU Enlargement: What Is the Law and Which Is the Way Forward?” *European Journal of Risk Regulation*. Published online 2025: 1-17. DOI:10.1017/err.2025.23.
- Kisindžer, Henri. 1999. *Diplomatija*. Beograd: Verzal Press.
- Kusovac, Marko. 2014. „Odnos Crne Gore i Rusije“. *Matica* (57/2014): 53–72.
- Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine. 2018. Strategija spoljne politike Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2023. godine. Posljednji pristup 20. januar 2026. mod. gov.ba.
- Naj, Džozef. S. 2006. *Kako razumeti međunarodne sukobe*. Beograd: Stubovi kulture.
- Petrović, Dragan, i Dragan Đukanović. 2012. *Stubovi spoljne politike Srbije – EU, Rusija, SAD i Kina*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Pop-Lazić, Isidora. 2025. „Hrvatska i strategija (proširenog) odvrćanja u kontekstu ukrajinskog sukoba – normative osnove i praktični izazovi”. *Nacionalni interes* 50 (1/2025): 89–109, DOI: 10.5937/nint50-55746.
- Politika*. 2022. „Rusija objavila spisak neprijateljskih zemalja, među njima i Crna Gora i Severna Makedonija”. *Politika*, 7. mart 2022. politika.rs.

- Politika*. 2023. „Crna Gora u Ukrajinu poslala naoružanja i opremu vrednih deset miliona evra”. 10. mart 2023. politika.rs.
- Radio Slobodna Evropa*. 2022. „Rezolucija osude ruske agresije u Skupštini Crne Gore”. *Radio Slobodna Evropa*. 27. juli 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-rusija-ukrajina-rezolucija/31962501.html>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2026. „Vučić negirao da će Srbija uvesti vize za državljane Rusije”. *Radio Slobodna Evropa*. 1. jun 2026. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-rusija-vize-vucic/33770374.html>.
- Reljić, Dušan. 2009. *Rusija i Zapadni Balkan*. Beograd: ISAC fond.
- Savet Evropske unije. 2025. *Deklaracija visokog predstavnika u ime EU o svrstavanju određenih trećih zemalja u vezi sa restriktivnim merama s obzirom na delovanje Rusije koje destabilizuje situaciju u Ukrajini*. Poslednji pristup 25. januar 2026. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/11/12/statement-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-alignment-of-certain-countries-concerning-restrictive-measures-in-view-of-russia-s-actions-destabilising-the-situation-in-ukraine/>.
- Stepić, Miomir. 2016. *Geopolitika: Ideje, teorije, koncepcije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Spasojević, Čedo. 2024. „Uticaj izbora spoljnopolitičkih strategija Republike Srbije i Crne Gore na razvoj njihovih bilateralnih vojnih odnosa”. *Vojno delo* 76 (3/2024): 15–28, DOI: 10.5937/vojdelo2403015S.
- ISAC fond 2026. *Analiza usaglašavanja Srbije spoljnopolitičkim deklaracijama i merama Evropske unije za 2025. godinu*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd.
- Strategic Analysis. 2026. *The impact of Russia's invasion of Ukraine on the Western Balkans and the transformation of the EU enlargement policy*. Institute for Central European Studies.

Mile Anđelić*

Military Academy, University of Defence, Belgrade

Hatidža Beriša**

School of National Defence, University of Defence, Belgrade

THE IMPACT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT ON THE RELATIONS OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES TOWARDS THE RUSSIAN FEDERATION

Resume

The subject of this paper is the analysis of the Russian-Ukrainian conflict, which represents one of the most significant geopolitical events of the contemporary international order, with far-reaching consequences for global and regional relations. Even after more than four years of the conflict, which remains the focus of world attention, it serves as an input for unpacking global geopolitics. As a global problem, it has shaken the foundations of world hegemons, raising the question of the extent to which it shifts the foundations of the Western Balkan countries, whose states remain unfinished projects of the post-Cold War era. The diverse interests of the Western Balkan countries and the differences in their foreign policy approaches deepen political disagreements, thereby affecting their causality and regional stability. This paper defines the extent to which the conflict alters their foreign policy stances toward the Russian Federation, and how it reflects on their economies, political, and security relations.

* E-mail: milebandjelic@yahoo.com; ORCID: 0009-0000-7431-3307.

** E-mail: hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: 0000-0002-9432-5273.

Through a historical-comparative method, the paper examines the degree of traditional ties between the Russian Federation and the Western Balkan countries, as well as their divergence aimed at aligning foreign policy with the policies of the European Union and the wider international community, taking into account their aspirations toward European integration. The aim of this paper is to contribute to the understanding of the impact of the Russian-Ukrainian conflict on the foreign policy relations of the Western Balkan countries toward the Russian Federation, and to provide a better insight into contemporary foreign policy developments within a broader international context.

Keywords: Russian-Ukrainian conflict, Western Balkans, Russian Federation, European Union, foreign policy, geopolitical influence

*** Овај рад је примљен 04. априла 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. јуна 2026. године.

*Слободан Јанковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

БЛИСКИ ИСТОК КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ МОНИТОР СВЕТСКОГ ПОРЕТКА**

Сажетак

Рад се бави питањем да ли блискоисточна политика одражава тренутно преуређење света. Да би одговорио на ово питање, аутор критикује постојеће теорије међународних односа и предлаже приступ заснован на философији историје како би објаснио улогу актера, односно владајућих елита, као оних који претежно обликују међународне односе, а тиме и промене у међународном поретку. Аутор полази од претпоставке да су Кина и Русија покушале да очувају међународни поредак прилагођавајући га мултилатералном управљању. Он тврди да у томе нису успеле у макрорегиону Блиског истока, услед израелско-америчких ратова у том делу света. У раду је истражена тврдња да ли је овај регион један од геополитичких „монитора” света. Приказују се промене од успостављања

* Имејл: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1891-2545.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2026. године”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2026. године (ев. број 451-03-33/2026-03/2000041).

униполарног тренутка управо у овом делу света, па све до опадања америчке превласти и неуспеха савеза Вашингтон-Јерусалим да победи у рату против Ирана. Аутор на крају изводи закључке о будућем облику светског поретка и судбини западног савезништва.

Кључне речи: Блиски исток, мултиполарност, Израел, САД, Иран

УВОД

Здружена агресија Израела и Сједињених Америчких Држава (САД) на Иран почев од 28. фебруара 2026. није била новост, већ само најновија ескалација у ратовима и великим кризама захваћеном Блиском истоку, нарочито у периоду од краја 2010. и тадашњег избијања наводног Арапског пролећа. Овај рат има последице које свакако надилазе Блиски исток, не само због нафте и гаса који се извозио и извози из Персијског залива, него и због све конфузнијих односа унутар НАТО и онога што се донедавно сматрало за Запад.

Најновији блискоисточни рат је више пута најављиван. Писали смо:

„... кључни сукоб Израела, управо онај са Ираном, није окончан све док Иран има утицаја у Ираку и у Персијском заливу и противи се израелској политици на Блиском истоку...

Овим је Израел добио признање за геноцид, агресивне ратове и суштински *carte blanche* за наставак оваквог делања, које сада ограничава само способност Ирана да им се супротстави и ограниченост ратне технике и људства којима јеврејска држава тренутно располаже” (Janković 2025, 25, 27).

Низ ратова од 2023. године (Појас Газе, два пута Либан, упади у градове на Западној обали, ширење освојене територије у Сирији и два напада на Иран) је, рекло би се, закономеран след редовног насиља успостављеног у Израелу и на Окупираним територијама (ОТ). Ако се само направи преглед дешавања у неком периоду, рецимо јануар-март 2023, после којег је командант Израелских одбрамбених снага (ИОС – званичан назив израелске војске), Херцл Халеви, најавио да је Израел спреман да самостално нападне (изврши агресију на) Иран, без помоћи САД, постаје јасно у каквој ситуацији делују палестинске организације, али и како су реторика и деловање не само војске и полиције, већ и јеврејских колониста подгревали атмосферу сукоба (*i24NEWS* 2023). Повод за изјаву Халевија је Хамасово ракетирање, након низа убиства, рањавања, хапшења и упада ИОС у муслимански комплекс на Храмовној гори, где су се муслимани забарикадирали у цамији Ал Акса. Она је само једна од многих узастопних претњи и упозорења током више деценија, које је изрекао Бењамин Биби Нетанјаху, а која поручује да Иран „само што није направио нуклеарну бомбу”, како понавља од 1995. године (*Milwaukee Independent* 2025). Те претње, уз изговор о угрожености државе која је водила низ агресивних ратова, резултирале су и вишедеценијским или дугогодишњим окупацијама (Синајског полуострва или јужног Либана), а представљају и најаве за војну агресију на неку земљу. У питању је део обрасца у који се уклапа и својевремена тврдња о постојању оружја за масовно уништење у Ираку и последичну окупацију те државе 2003. године. Но, вратимо се периоду јануар-март 2023. као илустрацији ситуације на Окупираним територијама пре Хамасовог терористичког упада у Израел 7. октобра те године. У том периоду, тачније до 27. марта 2023. израелска војска убила је 81 палестинског Арапа на Западној обали, а ранила 2466, у више градова на том делу окупираних палестинских територија (у Наблусу, Тулкарему, у Јенину и у Јерусалиму) као и 11 рањених у Појасу Газе, уз укупно 14 убијених (махом у самом Израелу)

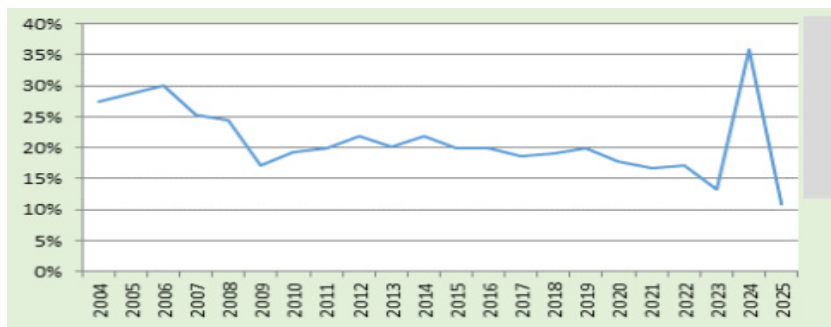
и 37 рањених Израелаца с друге стране (ОСНА UN 2023). Осим тога, израелске власти су значајно ограничиле број муслимана који из Палестинске самоуправе могу да дођу у Јерусалим и да присуствују верским прославама за крај Рамазана (муслимански месец поста). Али, које су суштинске последице овог рата?

Овај рат руши све претпоставке о борби за национални интерес, о успостављању демократије и међународног друштва у међународним односима, о изградњи институција, о борби за тржишта, успостављању регионалног поретка (без икаквог консензуса макар већине држава чланица региона!?), борби за доминацију владајуће класе (која је стекла више моћи?)... Све књиге англоамеричких школа дисциплине међународних односа и њихових званичних тумача падају у воду, баш као што су биле неподесне да објасне и имплозију једне велике силе попут СССР. Једино преостају религиозни мотиви, тј. философија историје која подразумева линеаран ток временског хода човечанства са коначним разрешењем на његовом крају (Preparata 2007; Lowith 1949, 1704; Берђајев 2002, 7–8, 28; Cortés 1879, 9; Баста 2020, 129–136). То јест, овај приступ нам говори да човечанство иде ка крају историје који се различито може тумачити. Политика судњег дана и пожуривања месије јесте управо такав један приступ у којем је мотив за деловање елита нерационалан или ирационалан, а заправо трансцедентни. Остаје, дакле, испитивање мотивације политичке елите које објашњава и како је могуће да власти, донедавно највеће војне и једне од две највеће привредне силе света, делују, не само у националном интересу јеврејске државе – што се можда може навести за рушење Садамовог, Гадафијевог и Асадовог режима, као оних који су финансирали палестинске организације – него и за остварење религијске визије библијског Израела и обнове Трећег јудејског храма у Јерусалиму (Janković 2025, 14–15, 17; Mordowanec 2026).

Који је то национални интерес САД да поведу скупочени рат против Ирана, снабдевају и финансирају израелско вођење

рата, са додатних 12,5 милијарди долара 2024. године на већ предвиђених 3,8 милијарди (Masters and Merrow 2025)? Од октобра 2023. до октобра 2025. САД су донирале Израелу 21,7 милијарди долара и потрошиле још \$9,65 – \$12,07 милијарди за операције на Блиском истоку — махом као подршку јеврејској држави. Другим речима, за две године је потрошено око 31 милијарде долара за помоћ страниј влади да води рат против државе, која смета њеним регионалним амбицијама. Поред тога, милијарде долара помоћи Египту и Јордану, деле се да би те две државе биле у добрим односима са званичним Јерусалимом. Дакле, коначна сума помоћи јеврејској држави је још већа (Crawford 2025). Закључно са 2022. годином Сједињене Државе су од 1948. поклонице јеврејској држави 317,9 милијарди америчких долара, ажурирано по текућој инфлацији, Египту још преко 182 милијарде долара, што уз суме касније дониране, достиже барем 340 милијарди, а уз куповину мира за Израел кроз донације Јордану и Египту значи да су САД уложиле, гледајући само новац, у другу државу са маленим тржиштем, често агресивном према суседима и ометачем добрих односа САД са другим земљама, више од 500 милијарди долара (USA Facts 2023; Masters and Merrow 2025)? Која теорија међународних односа ће то објаснити? Ту није крај, САД помажу развој најмодернијих израелских технологија у области ПВО (*Давидова праћка* и други системи), а поклонице су Израелу и 39 најмодернијих ловаца-бомбардера Ф-35, као и муницију, гранате, посебне бомбе за уништавање подземних тунела, медицинску опрему и друго (Sharp 2025, 26, 45–47). Уосталом, ратови и други војни напори САД допринели су слабљењу ривала Израела, а покривали су од 20 до близу 40 одсто годишњег буџета ове малене технолошки изузетно напредне државе (Графикон 1). Имајући у виду напред наведено, може се закључити да САД делују у функцији друге државе.

Графикон 1. Страно војно финансирање (америчко) као удео у израелском буџету за одбрану, не рачунајући још 500 милиона долара годишње за пројектиле.

Извор: United States Congress, n. d.

Из горе наведеног следи да су, у овом случају, мотиви доносиоца одлука изван јавног интереса и наводно рационалних националних интереса а не структурни разлози, главни покретачи блискоисточног жаришта светског рата. Стога рат на Блиском истоку суштински руши поставке теорија међународних односа. Све су пале у воду, иако ће професори и запослени у различитим научним установама и даље тврдити да њихова методологија научног рада и теоријски приступ – иако нису предвидели крах СССР, почетак Арапског пролећа, нити могу да објасне постојећи рат – имају још увек валидност.

Оно што је овај рат на Блискоисточном жаришту светског рата (Janković 2023a; Janković 2023b) јесте и колапс покушаја Кине и Русије да светски поредак одрже, тако што би га реформисали изнутра. Та реформа изнутра односи се на покушаје промене унутар међувладиних политичких и специјализованих организација попут УН или ММФ, те кроз притисак који би чиниле алтернативне организације, попут БРИКС или ШОС (Шангајска организација за сарадњу). Међународно право је још једном, али од 2023.

године и квантитативно бруталније погажено.¹ Настављена је политика *de facto* промене граница, која се одиграва у Африци (Либија, Судан, Јужни Судан, Сомалија) и у Азији (са територијама номинално Ирака, Сирије и Либана). Сам НАТО је у најозбиљнијој кризи, а у додатним економским и политичким проблемима је и сама Европска унија. Сједињене Државе су заједно са Израелом осујетиле плодове недавних споразума Вашингтона, Јерусалима и Брисела са званичним Њу Делхијем, који не само да обуставља одустајање од увоза руске нафте, него је набавку исте увећао за 148 одсто у марту 2026. у односу на фебруар 2026 (Wickenden 2026). Под питањем су велики саобраћајни коридори, Појас и пут (нови Пут свиле) и Индо-Мед коридор од Индије, преко Арабијског полуострва и Хаифе до Трста.

Свако разматрање понашања држава, као актера у међусобним односима захтева одређени степен генерализације, а друге методе коришћене у овом раду су, имајући у виду историјске референце, и историјска наративна метода, затим статистика (због низа података и поређења). Како пример рата Израела и САД против Ирана руши постојеће школе мишљења у дисциплини међународних односа, полазећи од овог примера методом индукције, долазимо до ширег закључка о природи међународних односа, док анализом случаја доносимо закључке о последицама. Низ примера ће нам указати и на кораке и начине измене светског поретка, дакле и овде нам помаже индуктивна метода.

¹ То се десило са низом агресивних ратова, па и оним против Либије и Савезне Републике Југославије или са окупацијом Ирака. Међутим, тада су агресори покушавали да пруже привид поштовања међународног ратног права и права у рату.

ЗНАЧАЈ БЛИСКОГ ИСТОКА ЗА ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКИХ СИЛА И МЕЂУНАРОДНИ ПОЛИТИЧКИ, ПРАВНИ И ФИНАНСИЈСКИ ПОРЕДАК

Преплетеност актера и интереса у региону иде у прилог старој тврдњи Александра Дугина да је Блиски исток геополитички монитор или огледало света. То значи да дешавања у поменутој макро регији одражавају дубинске светске процесе, тј. кретање светског поретка.

Блиски исток, укључујући Кипар, Либију и Иран обухвата површину од 8.967.482 км² са процењених 515 милиона становника 2025. године (World Population Review 2026). Дакле, по површини је овај макро-регион значајно већи од Европске уније, а има нешто више становника. Регион Блиског истока је данас најпознатији по структуралним конфликтима (Ramsbotham 2005), Јерусалиму, Меки, нафти, све мање тероризму, али и по чињеници да за монотеистичке религије представља духовно средиште света, које је руски геополитичар Дугин у једном интервјуу окарактерисао као један од два геополитичка монитора света (Glišić 2020, 49).

Већ од 19. века Блиски исток је простор на коме се за утицај који омогућује удео у тржиштима, обезбеђивање одређених производа, поморских трговачких путева и истискивање конкуренције боре европске силе, а од Другог светског рата и САД. Суецки канал има значај не само за Европу, већ све више за Кину, делимично и за Русију и поједине афричке земље. Зато Русија данас предлаже арктичку руту, као и железницу да би смањила зависност од робе која се транспортује преко источног Средоземља и Црвеног мора (Fukutomi 2023).

Блиски исток са Либијом заузима обале источног и дела јужног Средоземља и два од три кључна мореуза — Босфор и Дарданеле, док је трећи Гибралтарски — и канал који повезује највеће унутрашње море на свету са Индијским океаном. Маркони (*Marconi*) и Барбаро (*Barbaro*) се вајкају због западњачког „пропуста да се ухвате

[укоштац] са регионалним геополитичким питањима.” Они тврде да је груписање земаља у групу названу Блиски исток и Северна Африка (Middle East and North Africa – MENA) резултат америчке политике на фону Хантингтонове поделе света по цивилизацијама. Међутим, насупрот идеји Великог Блиског истока (од Џорџа Буша Млађег) постоји и аналитички концепт Великог Средоземља (које укључује и Црно Море) које посматра све обалне државе, односно њихову и другу Средоземну политику (Marconi i Barbaro 2021, 34).

Америчко-совјетско ривалство након друге европске кланице (1939–1945) окончао се у макрорегиону повлачењем Москве и хегемонијом Вашингтона који је првим ратом против Ирака и размештањем војске на Арабијском полуострву показао да је шериф у региону. Цепови отпора беху остали у Сирији и Ираку, а Иран је представљао утврђење које је стајало на путу потпуној контроли муслиманског дела Римленда. Окупацијом Авганистана и повлачењем Сирије из Либана 2005. године, доминација САД и њених вазала је била наизглед још снажнија. Али, отпор на окупираним ирачким и авганистанским територијама је јачао. Русија је вербално изазвала САД 2007. године увидевши да не добија третман партнера. Мировни процес у коме су баш те 2007. за разлику од претходне епизоде из 2003. САД истиснуле Русију, био је један од показатеља неподударности интереса Москве и Вашингтона (Јанковић 2019а, 95–97). Данас, после рата у Либији – од инвазије НАТО и грађанског рата у две фазе у тој земљи са учешћем више страних актера (Турске, Русије, Египта, Емирата...) – сиријског и јеменског рата, те курдског и енергетског питања, иранског нуклеарног неспоразума, дошло је до ескалације са ратом Израела и САД против Ирана, које можда може да засени још само рат Израелске коалиције против Турске.

Распиривање грађанског рата у Сирији, два либијска рата и нерешена подела у тој земљи, те низ других земаља погођених сецесионистичким ратовима, етничким чишћењем

и геноцидним деловањем (Израел спрема палестинских Арапа), део су континуиране кризне ситуације, у којој свака криза појединачно има локалне и шири регионални, а понегде и глобални узрок и контекст. Ако је Блиски исток геополитички монитор света, онда је управо урушавање норми међународног права, принципа неповредивости граница међународно признатих држава и ограничења ратовања весник или одјек распада светског поретка.

КОРАЦИ НА БЛИСКОИСТОЧНОМ ПУТУ КА ИЗМЕНИ СВЕТСКОГ ПОРЕТКА

Блиски исток од најезде Арапа и ширења ислама у седмом веку после Христа представља место напада и отпора спрема европских држава, да би после Првог светског рата постао преко система мандата и доминантног економског и политичког утицаја део зоне утицаја европских сила, а од Другог светског рата и Сједињених Држава. Повратак Русије на велику сцену најављен је руским дипломатским ангажманом управо у овом делу света са доласком Јевгенија Примакова (Евгений Максимович Примаков, 1929–2015) на место министра спољних послова и успостављања Примаковљеве доктрине (Јанковић 2009, 282), на шта се надовезало касније промовисање претече БРИКС у формату трипартитне сарадње РИК (Русија–Индија–Кина). Нови светски поредак под доминацијом Вашингтона промовисан је такође на Блиском истоку, када су Американци предводили УН коалицију у Првом заливском рату 1991. године (неки га називају и Другим, а за први сматрају Ирачко-ирански рат 1980–1988).

Прва најавна новог стања ствари, са последицама на блискоисточну политику, јесте, хронолошки посматрано, реакција на критику једностраности САД и њихове претензије доминације пуног спектра на, сада већ, чувеној Минхенској конференцији безбедности 2007. године. Само четири дана после Путиновог иступа амерички секретар одбране је

најавио припрему војске спремне да се обрачуна са великим армијама (Janković 2019a, 130). На Блиском истоку дошло је до поновне маргинализације Русије и земаља ЕУ у припреми и вођењу наводних израелско-палестинских мировних преговора у Анаполису 2007, на којима су само САД имале улогу посредника.²

Док је велика финансијска криза започета те поменуте 2007, њена каснија епизода крајем 2010. године имала је не само економске, већ и много радикалније политичке последице. Када је Блиски исток већ грцао у заоставштинама арапске зиме (познатије као *Арапско пролеће*) Русија се бавила последицама пуча у Украјини (2014. године насилна смена тадашњег председника Јануковича и његово бекство у Русију). Анексија Крима је била прва реакција која је најавила потенцијално стратешко руско опирање светској закулиси или барем америчкој дубокој држави. Посматрајући свет као шаховску таблу, амерички стратези су после одбацивања договора о заједничком безбедносном уређењу Европе³, на Крим одговорили повратком америчке војске у Ирак 2014. Ово се десило наводно зарад помоћи у борби против тероризма (војна операција *Inherent Resolve*) (U.S. Department of Defense 2026). Претходно је Либија разбијена 2011. године, Сирија је губила територије пред надирућим терористичким и паравојним групацијама које су имале подршку низа земаља у региону и изван њега.⁴ Последњи привид израелско-палестинских преговора у маратонском процесу од девет месеци (29. јул 2013 – 29. април 2014) послужио је Американцима да у потпуности избаце Москву

² Да је целокупан мировни процес у очима вашингтонских стратега само операција изолације блискоисточних актера који им нису по вољи и пацификације арапског и муслиманског света, уз трећи моменат који се односи на стварање бољег имиџа САД у муслиманској јавности види у: Janković 2019a, 95–97, 127–129, 287–295.

³ О чему пише бивши амерички амбасадор при НАТО (1993–1998) Роберт Хантер (Robert Hunter). Видети у: Hunter 2016.

⁴ Види конкретно о умешаности земаља Запада и Блиског истока у рат у Сирији и стварање и помагање ИСИС-а у: Janković 2019a, 306–312.

из израелско-палестинских односа, као што је делимично урађено још у Анаполису 2007 (Janković 2019a, 103, 332–33).

После НАТО интервенције и грађанског рата у Либији (који ће прерасти у међународни), смене режима у Тунису, Египту и радикализације и интернационализације сукоба у Јемену, сиријски рат је имао највише последица по међународни и регионални поредак (Janković 2019a, 141–161). Бројне седнице Савета безбедности Уједињених нација (СБ УН), као и других тела и органа ове међународне организације, коришћене су за позивања на „хуманитарну интервенцију” тј. за отварање могућности за коришћење „било које и сваке руте, преко граница и линија сукоба, како би се дошло до оних којима је потребна помоћ” у Сирији. Сиријски представник Башар Џафари (*Bashar Ja'afari*) је на седници СБ УН од 29. јуна 2015. на то одговорио да је хуманитарна помоћ добродошла, али и да многи од оних који позивају на отварање рута заправо имају интервенционистичке намере и да су САД потрошиле милијарде на обуку терориста те оптужио Турску, Јордан, Катар и Саудијску Арабију за подршку терористима, позивајући се на документа објављена преко сајта Викиликс (видети United Nations. 2015a).

Крајем јула 2015. после пропалог покушаја америчко-француске агресије на Сирију, САД и Турска су се у начелу договориле да турска војска упадне на територију свог јужног суседа, а на штету територије коју је још увек контролисала влада у Дамаску (Tisdall 2015). Са Ираном, чија је Револуционарна гарда већ ратовала на страни председника Сирије Башара ел Асада (*Bashar Hafez al-Assad*) заједно са борцима Хезболаха, Запад је склопио Нуклеарни споразум 14. јула 2015. године (United Nations 2015b.). Тада су евроатлантски стратеги могли да очекују да ће Техеран оклевати да им се одлучније супротстави на простору Блиског истока, поготову имајући у виду претходно посредовање Анкаре у склапању поменутог споразума. У том одлучујућем тренутку руске ваздушно-космичке снаге на основу позива сиријског председника, 30. септембра 2015. започињу војну

интервенцију у Сирији (по руским изворима – *Специальные задачи на территории Сирийской Арабской Республики*), а на основу претходног Споразума између Русије и Сирије (Гуров 375). Резултати ове операције, уз тише, мање видљиво али истрајно економско јачање Кине, показале се као снажан корак на путу преображаја светског поретка и стварања мултиполарног светског система. Овај корак је предупредио претећу инвазију турске војске усаглашену са Вашингтоном и допринео каснијем ослобађању већег дела сиријске територије.

Следеће, 2016. године десио се битан догађај за деловање Русије на простору Блиског истока. Наиме, након што су Руси обавестили турског председника Ердогана о необичним припремама у турским војним ваздухопловним базама, пропао је војни пуч током којег је требало да буде ликвидиран турски председник Ердоган и заузму се парламент и низ других институција и медија (Јанковић 2020, 89).

Тада се мењају односи Москве и Анкаре и јачају напетости у односима Турске и САД. Већ у децембру 2016. године долази до првог примирја у Сирији, а главни град Казахстана постаје место првих преговора сиријских власти и тзв. наоружане опозиције, уз гаранције Русије, Турске и Ирана. Ови први преговори организовани су 23–24. јануара 2017. у Астани, уз формално посредовање ОУН и присуство америчког представника као посматрача. Русија, Иран и Турска у договору са Казахстаном праве Астански процес (Посольство Республики Казахстан в Российской Федерации 2023).

Слање бораца руске приватне војне компаније Вагнер у Либију 2017. године био је даљи корак у ширењу географског домета руског домаћаја, што је у самој Африци касније вероватно допринело и њиховом ангажману у Централноафричкој Републици па у Малију (Гордеев 2022). Поред војне интервенције Русије и економског уплива Кине о чему ће бити више детаља касније у тексту и енергетске

инвестиције и послови Русије у низу земаља Блиског истока такође доприносе мултиполаризацији у овом делу света.

Мање је познато да је Русија већ 2014. ушла у нафтни сектор ирачког Курдистана. Те године је Газпромнефт потписао уговор са владом Курдистанске регионалне аутономије (*The Kurdistan Regional Government*) о истраживању и експлоатацији нафтног поља у блоку Шакал, да би 2017. потписала нове уговоре и почела са радовима у блоку Халабца те Гармиану. Власнички удео руске државне компаније у експлоатацији прва два поља је 80 одсто, док у трећем, Гармиану, има 40 одсто удела (Rozin 2017; Rudaw 2022). Руска Федерација је активна и на пољу развоја нуклеарне енергије. Позната је сарадња од раније са Ираном на том плану, а још 2010. потписан је споразум о изградњи прве атомске централе у Турској, уз стопроцентно финансирање од стране Русије, односно државне компаније РОСАТОМ од 20 милијарди долара. Граде се четири блока, сваки снаге 1.200 МВт (Аккую 2023). Отварању првог блока електране која се зида на југу Турске, у непосредној близини морске обале, 27. априла 2023. требало је да присуствује председник Русије, Владимир Путин (Большая Азия 2023).

У позадини војних удара, ратова и мигрантске кризе, полако и постојано ширио се кинески економски уплив у региону, чија је манифестација била и организовање Кинеско-арапског самита одржаног 7–8 децембра 2022. у Ријаду, престоници Саудијске Арабије (Климентьев 2022). Пре овога НР Кина је остварила снажан економски уплив у регион и у Средоземље стратешки преко пројекта Појас и пут од 2013. године и потписивањем билатералних пројеката са 20 арапских држава ради осигурања овог економског плана повезивања света са Кином као привредним центром.

Још 2004. године установљен је Форум за сарадњу Кине и арапских држава (China-Arab States Cooperation Forum) и заједнички сајам 2013. године, када је лансиран и пројекат Новог пута свиле који је постепено обухватио више од пола света. Билатерални споразуми о стратешком партнерству

потписани су са Египтом, Катаром и Алжиром 2014, Ираком 2015. а Оманом и Кувајтом 2018. године (Jin 2022).

Урушавање светског поретка огледа се управо у ратним дејствима на Блиском истоку и пре ратова које је Израел повео после терористичког упада Хамасоваца и Палестинског исламског цихада у јеврејске базе и насеобине у околини највећег светског затвора на отвореном — Појаса Газе. Оцена Славоја Жижека који је 1999, али и у случају украјинског рата подржао НАТО и ЕУ, говори о ломовима на самом Западу и озбиљности кризе која од Блиског истока захвата и друге делове света: „САД, које су саме де факто колонија Израела, серијски крше суверенитет других земаља, сада чак и Шпаније” (Žižek 2026).

У прекомпоновању Блиског истока, дуго планираног, некада тражени терориста постаје светски признати председник Сирије садиктаторским овлашћењима. Сједињене Државе које су претходно сарађивале са сиријским курдским паравојним формацијама – Сиријским демократским снагама (*Syrian Democratic Forces*, *SDF* – СДФ), нарочито *Народним заштитним јединицама* (*The People's Defense Units* – *YPG* назване и *People's Protection Units*) предате су под власт Ахмеда Шаре (*Ahmed al-Sharaa*), а средином априла 2026. и америчке базе у тој земљи (Berman 2026; Zaman 2023).

Рефлексије поларности на Блиском истоку

Кристина Кауш наводи да 2014. почиње мултиполарност на Блиском истоку (Kausch 2014, 13). Она тада примећује да „делује како се нови ‘поредак’ тренутно садржи у одсуству било ког јасног организујућег принципа. Уместо тога, претежу низ преклапајућих, динамичних и често контрадикторних развоја” (Kausch 2014, 2). То је писано пре доласка Трампа на место председника и пре руског повратка на Блиски исток. Дакле, то је пре Трампове промоције Аврамових споразума, тј. формализације добрих односа појединих арапских држава са јеврејском државом.

Последња година првог Трамповог мандата (2016–2020), и поред најављеног повлачења из ратних авантура, обележена је склапањем споразума о признању државе Израел од стране Уједињених Арапских Емирата и Бахреина, те најаве нових споразума што је уследило са Мароком и Суданом (*The Abraham Accords*). Саудијска Арабија, Катар и Емирати су склопили уговоре о куповини америчког наоружања у вредности од преко сто милијарди евра.

Међутим, августа 2021. десио се „епски пораз”, како је то оценила репортерка часописа *Њујоркер* (*New Yorker*), а то је хаотично повлачење америчке војске из Авганистана и пад Кабула који је мање брањен од Сајгона својевремено (Wright 2021). Тада је Робин Рајт, ауторка текста изнела претпоставку „Пад Кабула могао би да послужи као закључно поглавље ере америчке глобалне моћи”. Амерички председник је само недељу дана пре него што су Талибани заузели 90 одсто територије земље и после још неколико дана ушли и у Кабул, изјавио како има пуно поверење у 300 хиљада авганистанских војника које је обучила НАТО војска (Wright 2021). Шездесет хиљада Талибана је, уз мало отпора, сломило бројнију и савремено опремљену армију.

Само две године након почетка споразума којима је Бела кућа везала поједине арапске земље за Израел и пет година након што су само Саудијци пристали да наруче америчко наоружање вредно скоро 110 милијарди америчких долара (УСД) уз најаву даљих куповина вредних још око 240 милијарди УСД (David 2017), Ријад ће одбити позив из Беле куће, баш као и Емираћани. Арапске земље одбиће увођење санкција Русији и наставиће координисану акцију са Москвом у погледу нафтне политике (Nissenbaum, Kalin and Cloud 2022). Крах униполарног момента води преиспитивању постојећег поретка, његовој адаптацији или краху. Или како то Пророковић пише, промене ће се десити путем сарадње или сукоба, а то ће се манифестовати и истицањем другачијих друштвених поставки или идеологија (Proroković 2026, 155–157).

Занимљив је случај Кине чији се економски значај у широј регији Блиског истока и Северне Африке да јасно приметити, ако се погледају статистике спољне трговине. Постојан раст до првог економског партнера целокупне макрорегије, па и саме Саудијске Арабије (табела 1) указују на јачање кинеског присуства и пропорционално слабљење америчког и европског.

Коначно, изградња руске железнице од Каспијског језера до иранских лука на Индијском океану и кинеске инвестиције у пакистанску луку Гвадар довеле су или доводе ове две силе на обале океана који су прво Велика Британија, а потом САД настојале да сачувају као простор на коме само они имају могућност контроле поморских путева (Prince Michael of Liechtenstein 2023).

Табела 1. Блискоисточне земље: основни подаци за 2021. годину и трговински за 2021. и 2023.⁵

Држава	Број становника (у милионима)	Површина (у km ²)	БДП ПКМ - (куповна моћ) (Trading Economics 2022) у \$ доларима за 2021. ⁶	Фертилитет (број деце по жени) (United Nations Population Division 2022)	Главни спољни трговински партнер (2019. г.) (ChinaMed 2022; ОЕС 2024).		Главни партнер 2023. године
					Увоз	Извоз	
Египат	102,61	1.010.408	12.121,16	2,92	Кина	САД	Кина
Иран	84,98	1.648.195	14.971,25 (2020)	1,69	Кина	Кина	Кина
Турска	84,68	783.356	31.252,08	1,89	Немачка	Немачка	Немачка
Ирак	41,18	438.317	9.474,78	3,5	УАЕ	Кина	Кина
Саудијска Арабија	3.546	2.149.690	45.104,28	2,43	Кина	Кина	Кина
Јемен	30,91	527.829	2.285 (2018)	3,79	Кина	Кина	Кина
Сирија	18,27	185.180	/	2,75	Турска	С. Арабија	Турска
Јордан	10,27	89.342	9.969,1	2,83	Кина	САД	Кина
УАЕ	9,56	83.600	77.182	1,46	Кина	Индија	Кина

⁵ О чему пише бивши амерички амбасадор при НАТО (1993—1998) Роберт Хантер (*Robert Hunter*). Видети у: Hunter 2016.

⁶ У загради је година за коју важи вредност, ако није из 2021. године.

Израел	9,37 ⁷	20.770 ⁸	41.582,47	2,98	САД	САД	САД
Либан	6,86	10.452	9.731,71	2,09	Кина	Швајцарска	Швајцарска
Либија	6,71	1.759.540	21.260,43	2,46	Кина	Италија	Италија
Палестинска самоуправа ⁹	5,37	6.020	5.394,07 (2020)	3,5	Израел	Израел	Египат
Кувајт	4,74	17.818	44.847,05 (2020)	2,11	Кина	Кина	Кина
Оман	4,57	309.501	29.502,06 (2020)	2,62	УАЕ	Кина	Кина
Катар	2,62	11.571	85.128,22	1,8	САД	Јапан	Кина
Бахреин	1,49	760	41.335,63	1,81	УАЕ	Саудијска Арабија	Саудијска Арабија

Извор: Обрада аутора

⁷ Без палестинских Арапа на окупираним територијама.

⁸ Ово је површина без Голанске висоравни.

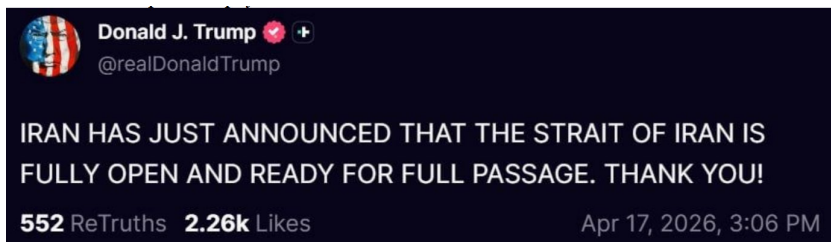
⁹ Према Worldometers 2026.

Блиски исток је био управо регион у коме је промовисан униполарни моменат или тадашњи нови поредак у речима Џорџа Буша Старијег поводом операције Пустинска олуја. Спречавање западног напада на Сирију и руска интервенција те касније престројавање локалних земаља знак су успостављања новог поретка. Захтеви Саудијске Арабије за приступ БРИКС и поменута координација са Русијом у енергетској политици, обнављање пуних дипломатских односа Техерана и Ријада уз посредовање Кине јасне су рефлексије промене поларности на регионалном и светском нивоу (Al Monitor 2023). Упоредо са падом америчке моћи, уздизале су се друге силе и регион Блиског истока се показао као један од монитора промена. Међутим, рат који су Израел и САД повели 28. фебруара 2026. против Ирана, довео је у питање и сам БРИКС, због супротстављених ставова земаља чланица БРИКС (Ирана који се брани и УАЕ и Саудијске Арабије које су претрпеле губитке у инфраструктури услед иранских удара). Овоме је претходио 12-дневни рат Израела уз подршку САД против Ирана 2025. у коме је дошло до значајне штете по Иран и Израел, а губици нанети Хезболаху у Либану су очигледно утицали на израелско руководство да увиди да ниједна европска или арапска држава неће угрозити њихова територијална освајања у тој земљи, изузев Исламске Републике Иран (Janković 2025, 10).

Израел је 2026, за разлику од ратова које је повео 2023–2025, кренуо у истовремени обрачун са Ираном и Хезболахом (Janković 2025, 18), константно кршећи договоре које је америчка администрација најављивала. У том смислу наредбе израелске војске – Израелске одбрамбене снаге (ИОС) – либанским цивилима да напусте јужни део земље и поједине четврти Бејрута и насеља на истоку говоре о осећају некажњивости јеврејске државе, и безрезервне подршке Вашингтона (Reuters 2026). Премоћ Израела над САД, као једна од слика ломова светског поретка, је у кршењу свих споразума и преговора које америчке власти покушавају да спроведу, ради умањења економских последица по

саму америчку привреду (Слика 1). Првобитне претње и похвале победом над уништеним војним капацитетима Ирана, паралелно са снимцима неометаних удара иранских пројектила по циљевима у Израелу, америчким војним базама и енергетској инфраструктури у региону, преточили су се у Трампово прихватање преговора на основама иранског мировног предлога (Mearsheimer 2026; Abu Helal 2026).

Слика 1. Амерички председник Доналд Трамп се захваљује Ирану. Међутим, израелски наставак бомбардовања Либана ће довести до поновног затварања мореуза истог дана

Извор: Trump, 2026.

ЗАКЉУЧАК

Почетак нечега што се у литератури, медијима и понегде у документима назива глобалном доминацијом САД започиње управо америчким ангажманом у операцији *Пустинска олуја*. Као што је почела, америчка доминација у региону, коју је карактерисао и тада успостављен регионални хијерархијски поредак, начела се другом интервенцијом — руском — али је довршена израелско-америчким ратовима против Ирана (2025–2026) који су показали немоћ САД и регионалне силе Израела, да сломи отпор Ирана.

Немогућност Израела да се одбрани од иранских хиперсоничних и других пројектила, преварно преговарање САД са Ираном (2025. и 2026. године), као маневар да се друга страна увери како рат није изгледан, те неуспех Сједињених Држава да заштите своје војне базе и ратну

морнарицу у макро-региону Блиског истока, довршиле су америчку доминацију у овом делу света. Крах Америке на Блиском истоку, уз повлачење из њихових база у Сирији и у Ираку, те могућност покушаја да ограниченом копненом акцијом задају тактички пораз Ирану има последице које се већ називају у све већем расколу између европских чланица НАТО (Шпанија, Италија) и Вашингтона и *de facto* краја јединственог Запада, тиме и НАТО савеза. Ово не значи да ће се израелски ратови зауставити. Напротив, они су очигледни због верских мотива које има руководство те земље. Међутим, размере пораза у досадашњем току сукоба (до маја 2026) отварају могућност и за крајњу радикализацију уз употребу нуклеарног оружја, чиме је *de facto* Америка и претила. Нарушавање светских трговинских путева у западној Азији, економска штета низу земаља, уз осујећивање *Појаса и пута*, као и тек договораних споразума са Индијом, утицаће на осмишљавање светског поретка на новим основама, засновано око више макрорегионалних центара.

Ситуација у макро региону је већ пре ратова 2023–2026, била мултиполарна, на шта су указивали и економски трендови и раст утицаја Кине и Русије у мултилатералној регионалној сарадњи. Ове две државе на ширем плану показују се као светске силе заинтересоване да прошире своје зоне утицаја, Кина више преко економије, Русија путем престижа војне моћи. Статистички гледано Народна Република Кина постала је први трговински партнер блискоисточних земаља. Русија и Кина су очигледно покушале опсежну акцију смиривања региона и промена унутар светског поретка успостављеног после Другог светског рата. То је краткорочно довело до прекида ратних дејстава у Јемену, обнављања пуних дипломатских односа Ирана и Саудијске Арабије. Концепт „завади, па владај” који су САД преузеле од Британаца, је пропадао, а са њим и регионалне амбиције јеврејске државе да оформе библијски Израел. Низ ратова које је Израел повео уз помоћ и подршку првенствено САД, нарушио је не само основне постулате међународног права и односа, са

масовним и недискриминаторним убијањем цивила у Појасу Газе, убијањем преговарача и руководства друге земље, те низом агресивних ратова без икаквих правних последица. Немоћ да Вашингтон и званични Јерусалим, после успеха у Сирији, наметну промену режима и прекид нуклеарног програма у Ирану, уз наметање контроле Ормушког мореуза од стране Ирана током ратних операција, указало је на слабости и ограничења америчке и израелске војне силе. Овај рат се у досадашњем току (иако још није готов), показао као први изгледан пораз Израела од његовог оснивања 1948. године. Криза светског поретка, која се проширује распадом регионалног поретка на Блиском истоку, потврђује оцену да је управо регион Блиског истока један од геополитичких монитора света. Саме разmere кризе ће се тек накнадно моћи сагледати, а крах светског поретка је уједно и прилика за нова тумачења светскоисторијских кретања са философијом историје као подесним приступом.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abu Helal, Feras. 2026. "How Israel and the US are losing the broader battle against Iran". *Middle East Eye*, 15 April 2026. <https://www.middleeasteye.net/opinion/how-israel-and-us-are-losing-broader-battle-against-iran>.
- Akkuyu. 2023. Последњи притуп 11. април 2023. <https://rusatom-energy.ru/projects/akkuyu/> pristup: 11/04/2023.
- Al Jazeera*. 2026. "Syria takes control of all bases where US forces were deployed". 16 Apr 2026. <https://www.aljazeera.com/news/2026/4/16/syria-takes-control-of-all-bases-where-us-forces-were-deployed>.
- Al Monitor*. 2023. "Iran, Saudi Arabia FMs meet in China, agree to expand ties". <https://www.al-monitor.com/originals/2023/04/iran-saudi-arabia-fms-meet-china-agree-expand-ties>.

- Basta, Danilo N. 2020. *Poreklo i svrha države u Kantovoj političkoj filozofiji i drugi članci*, Beograd: Dosije Studio. (Sabrani spisi, Knjiga 1, Kant).
- Berđajev, Nikolaj. 2002. *Smisao istorije; Novo srednjovekovlje; Kraj renesanse*, Beograd: Brimo.
- Berman, Ilan. 2026. "America Pivots Away From Syria's Kurds". *The Jerusalem Strategic Tribune* February. <https://www.jstribune.com/america-pivots-away-from-syrias-kurds/>.
- Большая Азия 2023. „Prezident Rf Može priehatj na ceremoniju zapuska novoj AES v Turcii”. 30. mart 2023, <https://bigasia.ru/content/news/politics/prezident-rf-mozhet-priekhat-na-tseremoniyu-zapuska-novoy-aes-v-turtsii/>.
- ChinaMed 2022. Middle East. Последњи приступ 22. август 2022. <https://www.chinamed.it/chinamed-data/middle-east>.
- Cortés, Juan Donoso marqués de Valdegamas. 1879. *Essays on Catholicism, Liberalism and Socialism, Considered in Their Fundamental Principles*, Dublin: M. H. Gill and Son.
- Crawford, Neta. 2025. "The Human Toll of the Gaza War: Direct and Indirect Death from 7 October 2023 to 3 October 2025". October 7, 2025. <https://costsofwar.watson.brown.edu/paper/HumanTollGaza>.
- David, Javier E. 2017. "US-Saudi Arabia seal weapons deal worth nearly \$110 billion immediately, \$350 billion over 10 years", *CNBC*, May 20, 2017, <https://www.cnbc.com> приступ: 18/04/2020.
- Fukutomi, Shuntaro. 2023. "Russia and Iran eye trade route with India to bypass sanctions". *Nikkei Asia*, January 11, 2023, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Russia-and-Iran-eye-trade-route-with-India-to-bypass-sanctions>.
- Glišić, Dušan. 2020. „Srbija ima odgovornost za Balkan”, intervju sa Aleksandrom Duginom, *Odbrana*, broj 332, februar 2020, 48–53.

- Gordeev, Vladislav. „V ES objavili o kontrole ČVK Vagnera nad bezopasnostju v CAR”. RBK 13 janv 2022, <https://www.rbc.ru/politics/13/01/2022/61e030f29a79472ceb6f4430> приступ: 13/04/2023.
- Gurov, V. A. 2018. „Normativno-pravovaja baza primenjenija vooružennyh sil Rossii na territorii Sirijskoj Arabskoj Respubliki v boevyh operacijah v bor’be s meždunarodnym terrorizmom”. *Izvestija Samarskogo naučnogo centra Rossijskoj akademii nauk*, t. 20, br. 3(2): 374–377.
- Hunter, Robert. 2016. “European Affairs”. *European Institute*, October 2016. Последњи приступ 27. новембар 2022. <https://www.europeaninstitute.org/index.php/archive/sort-by-date-2/291-ea-october-2016/2189-ukraine-and-syria-linked-together-by-russia>.
- i24NEWS. 2023. “IDF Chief: ‘We can carry out an attack on Iran even without the USA’”. April 05, 2023. <https://www.i24news.tv/en/news/israel/defense/1680704400-idf-chief-we-can-carry-out-an-attack-on-iran-even-without-the-usa>.
- Janković, Slobodan. 2009. „Osnovni elementi ruske bliskoistočne politike na početku 21. veka”. *Nacionalni interes*, god. V, 5(1–2): 281–316.
- Janković, Slobodan. 2019a. *Bliskoistočna kriza: rat bez mira*. Beograd: Catena Mundi, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jankovic, Slobodan. 2019b. “Nato Road to Serbia: Why 1999?” In *DAVID vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, ed. Nebojša Vuković, 155–176. Beograd: Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies. Novi Sad: Mala knjiga.
- Jankovic, Slobodan. 2020. “South and East Mediterranean power struggle: cases of Libya and Syria”. *Review of International Affairs*, Apr-Jun 2020, 71(1178): 79–97.
- Janković, Slobodan. 2023a. „Pojam svetskog rata i njegova definicija”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* /

- Matica Srpska Social Sciences Quarterly*, LXXIV (186/2): 129–143. DOI: 10.2298/ZMSDN2386129J.
- Janković, Slobodan. 2023b. *Žarišta svetskog rata*. Beograd: Catena Mundi, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Janković, Slobodan. 2025. „Posledice izraelskih ratova na Bliskom istoku od 2023. do danas”. *Nacionalni interes*, XXI, 52(3): 7–32. DOI: 10.5937/nint52-62160.
- Jankovic, Slobodan. 2021. “Israel: Middle East objectives of the regional power after the Lebanon war (2006)”. In *Convergence and confrontation: the Balkans and the Middle East in the 21st century*, ur. Slobodan Janković, 59–82. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Kausch, Kristina. 2014. “Competitive Multipolarity in the Middle East”. *Istituto affari internazionali*, Roma, IAI Working Papers Issue 14/10, September 2014: 1-18. <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/competitive-multipolarity-middle-east>.
- Klimentjev, Mihail. 2022. „Si Czinpin oboznačil prioritet Kitaja na Bližnem Vostoke”. *RIA Novosti*. 8. децембар 2022, <https://ria.ru/20221208/kitay-1837320797.html>.
- Lake, David A. 2009. “Regional Hierarchy: authority and local International order”. In “Globalising the Regional, Regionalising the global.” *Review of International Studies*, (Feb., 2009), 35: 35–58. doi:10.2307/20542777.
- Lowith, Karl. 1949. *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Marconi, Matteo and Francesco Barbaro. 2021. “Enlarged Mediterranean, China’s centripetal imperialism and the case study of the Balkans”. In *Convergence and Confrontation: The Balkans and the Middle East in the 21st Century*, ed. Slobodan Janković, 33–58. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

- Masters, Jonathan, and Will Merrow. 2025. "U.S. Aid to Israel in Four Charts". *Council on Foreign relations* October 7. <https://www.cfr.org/articles/us-aid-israel-four-charts>.
- Mearsheimer, John. 2026. "World Changed Forever as Iran Defeated the U.S". 11 Apr 2026. <https://www.youtube.com/watch?v=H2K3qDshr70>.
- Mordowanec, Nick. 2026. "Lawmakers Want DOD, Hegseth Investigated for Biblical 'Armageddon' Claims". *Military.com* March 06, 2026, <https://www.military.com/daily-news/2026/03/06/lawmakers-want-dod-hegseth-investigated-biblical-armageddon-claims.html>.
- Milwaukee Independent. 2025. "The Man Who Cried Bomb: Netanyahu Spent 30 Years Warning Iran's nuclear weapons were 'imminent.'" Jun 22, 2025. <https://www.milwaukeeindependent.com/newswire/man-cried-bomb-netanyahu-spent-30-years-warning-irans-nuclear-weapons-imminent/>.
- Nissenbaum, Dion, Stephen Kalin, and David S. Cloud. 2022. "Saudi, Emirati Leaders Decline Calls With Biden During Ukraine Crisis". *Wall Street Journal*, March, 8 2022, <https://www.wsj.com/articles/saudi-emirati-leaders-decline-calls-with-biden-during-ukraine-crisis-11646779430>.
- OCHA UN. 2023 Protection of Civilians Report | 14-27 March 2023, <https://www.ochaopt.org/poc/14-27-march-2023>.
- OEC 2024 "Observatory of Economic Complexity". Poslednji pristup 20. januar 2026. <https://oec.world/en>.
- Operation Desert Storm: Ten Years Later, National Security Archive Electronic Briefing Book. 2001. No. 39, Published –January 17, 2001, The National Security Archive, George Washington University. Polednji pristup 13. april 2023. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB39/>.
- Posolstvo Republiki Kazahstan v Rossijskoj Federaciji. 2023. "Astaninskij process". Poslednji pristup 22.

- april 2023. https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/mnogostoronnee_sotrudnichestvo/astaninskii_process/.
- Prince Michael of Liechtenstein. 2023. "The changing balance in the Indian Ocean". *GIS Reports*, March 15, 2023, <https://www.gisreportsonline.com/r/china-russia-iran/>.
- Proroković, Dušan. 2023. „Položaj Rusije u multipolarnom svetu i strateške opcije Srbije”. *Srpska politička misao*, 79(1): 41–64. DOI 10.5937/spm79-42705.
- Proroković, Dušan (2026) *The Role of Social Conservatism in the Postliberal Order*. *Russia in Global Affairs*, 24 (1). pp. 154-167.
- Reuters. 2026. "Israel orders mass evacuations in Lebanon, bombards Beirut". March 6, 2026. <https://www.reuters.com/graphics/IRAN-CRISIS/MAPS/znpnmelervl/#israel-orders-mass-evacuations-in-lebanon-bombards-beirut>.
- Rozin, Igor. 2017. "Gazprom Neft to increase oil extraction in Kurdistan despite ISIS threat". Jan 11 2017. https://www.rbth.com/business/2017/01/11/gazprom-neft-to-increase-oil-extraction-in-kurdistan-despite-isis-threat_678868.
- Rudaw. 2022. "Seven arrested in Garmiyan following complaint by Russian energy giant: Local police". 23 maj 2022, <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/23052022>
- Sharp, Jeremy M. 2025. "U.S. Foreign Aid to Israel: Overview and Developments since October 7, 2023." *Congressional Research Service* RL33222 May 28, 2025. <https://crsreports.congress.gov>.
- Statista. n. d. https://www.statista.com/?srsrlid=AfmBOoqgFC0g1Fsxx-1KU_XbBxrxjKnOgyztesoOD53bnhAnSIHTt0mjnm.
- The Abraham Accords. "The Abraham Accords Declaration". Posljednji pristup 15. januar 2026. <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>.
- The Declaration on Allied Interaction between Russia and Azerbaijan. 2022. *President, az* 22 february 2022, <https://president.az/en/articles/view/55498>; For Russian

- version see also on: “Декларация о союзническом взаимодействии между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой” (2022), Президент России, 22 февраля 2022 года. <http://kremlin.ru/supplement/5777> accessed: 10/04/2022.
- Tramp, Donald. 2026. *Truth Social*, <https://truthsocial.com/@realDonaldTrump/116365796713313030>. Poslednji pritup 1. maj 2026.
- Tisdall, Simon. 2015. “Syrian safe zone: US relents to Turkish demands after border crisis grows”. *The Guardian*, 27 Jul 2015. <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/27/syrian-safe-zone-us-relents-to-turkish-demands-border-crisis-kurd-uk-military> pristupljeno: 30/07/2025.
- United States Congress. n. d. „U.S. Foreign Aid to Israel: Overview and Developments since October 7, 2023”. Poslednji pristup 1. maj 2026. www.congress.gov.
- United Nations. 2015a. “‘Any and Every’ Route in Syria Must Be Opened for Life-Saving Humanitarian Aid, Deputy Emergency Relief Coordinator Tells Security Council in Briefing”, *Meetings Coverage, Security Council: 7476TH MEETING (AM)*, SC 11952 29 June 2015, <https://press.un.org/en/2015/sc11952.doc.htm>.
- United Nations. 2015b. “Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue: Background”, United Nations Security Council, <https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background>. Poslednji pristup 28. novebar 2022.
- United Nations Population Division. 2022. “World Population Prospects: The 2022 revision”. Polednji pristup 21. avgust 2022. <https://population.un.org/wpp/>.
- U.S. Department of Defense. 2026. “Operation Inherent Resolve”, *U.S. Department of Defense*. Last accessed 3 June 2026. <https://www.inherentresolve.mil/>.

- U.S. Foreign Aid to Israel: Overview and Developments since October 7, 2023, <https://www.congress.gov/crs-product/RL33222>.
- USA Facts. 2023. "How much aid does the US give to Israel?" Oct 12, 2023. <https://usafacts.org/articles/how-much-military-aid-does-the-us-give-to-israel/>.
- Wang Jin, "Xi's Visit Marks New Era for China-Arab Relations", *The Diplomat*. December 13, 2022, <https://thediplomat.com/2022/12/xis-visit-marks-new-era-for-china-arab-relations/>.
- Wickenden, Luke. 2026. "March 2026 — Monthly analysis of Russian fossil fuel exports and sanctions". Centre for Research on Energy and Clean Air (CREA) 13 April 19, 2026. <https://energyandcleanair.org/march-2026-monthly-analysis-of-russian-fossil-fuel-exports-and-sanctions/>.
- World Population Review. 2026. "The Middle East Population By Country", <https://worldpopulationreview.com/continents/the-middle-east>.
- Worldometers 2026. Poslednji pristup 20. januar 2026. <https://www.worldometers.info/>.
- Wright, Robin. 2021. "Does the Great Retreat from Afghanistan Mark the End of the American Era?" *Newyorker*, August 15, 2021. <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/does-the-great-retreat-from-afghanistan-mark-the-end-of-the-american-era>.
- Zaman, Amberin. 2023. "Questions linger as US-backed Kurd forces say Iraq chopper crash victims were theirs". *Al Monitor*, March 17, 2023. <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/questions-linger-us-backed-kurd-forces-say-iraq-chopper-crash-victims-were-theirs#ixzz7wV0XMnzu>.
- Žižek, Slavoj. 2026. „Uprkos svim užasima iranskog režima - sada moramo da podržimo Iran. SAD su de fakto kolonija Izraela”. NSPM 12. Mart 2026. <http://www.nspm.rs/>

hronika/slavoj-zizek-uprkos-svim-uzasima-iranskog-rezima-sada-moramo-da-podrzimo-iran.-sad-su-de-fakto-kolonija-izraela.html.

Slobodan Janković*

Institute of international politics and economics, Belgrade

MIDDLE EAST AS A GEOPOLITICAL MONITOR OF THE WORLD ORDER**

Resume

Author wants to check the claim of the Alexandr Dugin that Middle East is one of the geopolitical monitors of the world. He notes that the war started by Israel and United States against Iran questions and dilutes all notions of national interest, of democracy building or of international society in international relations, of institution building, of conflict over markets, regional order construction (without any consensus of at least the majority of regional countries), and the struggle for the class domination. What remains are religious or transcendental motives of the decision makers, and that is why he tries to understand this war and its consequences from the philosophy of history angle. Thus, he emphasizes the role of agent, or of governing elites as main shapers of international relations. In order to sustain this he presented the pluridecennial effort of US to sustain Israel defence budget and its security also by donating to Arab countries, in order for them to be in good relations with Jewish nation state. Military actions harmed strategic economic infrastructural interests also of USA, EU and Israel,

* E-mail: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1891-2545.

** The paper presents the findings of a study developed as part of the research project entitled 'Republic of Serbia and Challenges in International Relations in 2026', financed by the Ministry of Science, Technological Development, and Innovation of the Republic of Serbia and conducted by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade, during the year 2026 (ev. no. 451-03-33/2026-03/2000041).

thus confirming the supremacy of other motives over economy. Furthermore, the collapse of the world order is outcome of the failure of China and Russia to preserve it through adaptation from western-led to multilateral management. He contends that they failed in the macro region of the Middle East, due to Israeli American wars in that part of the world. Author finally draws conclusions on the future asset of the world order and destiny of Western alignment. Second chapter delineates importance of the macro region for the great powers, and for international political, legal and financial order. Third chapter briefly reconstructs crucial steps in the change of the world order manifested in regional events since the second half of the 1990s. Next, fourth chapter examines how polarity changes in the region are harbinger of world trends, from the multipolarity in the region already in 2014, US evacuation from Kabul, economic rise of China as a regional partner and other events indicating major trends. Finally, first defeat of Israel and impotence of US to impose the change in Iran are omens of the decline or of overstretch of previously leading great power, and of the instability before the establishment of the new world order.

Key words: Middle East, multipolarity, Israel, USA, Iran

*** Овај рад је примљен 19. априла 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. маја 2026. године.

Политичка ревија

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У ВОЈНИЧКОЈ ПРОФЕСИЈИ И СТРАТЕШКА КУЛТУРА

81

Срђан Старчевић

ВИТАЛНОСТ ХАНТИНГТОНОВОГ „ВОЈНИЧКОГ
УМА” – ДА ЛИ СУ КАДЕТИ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ
КОНЗЕРВАТИВНИ?

105

Његош Копитић, Софија Миленковић

ДОПРИНОС ФИЛИПА БОМАРА РАЗВОЈУ ТЕОРИЈЕ
ЕКОНОМСКО-ОБАВЕШТАЈНОГ РАДА И СТРАТЕШКЕ
КУЛТУРЕ У ФРАНЦУСКОЈ

Срђан Старчевић*

Војна академија, Универзитет одбране у Београду

ВИТАЛНОСТ ХАНТИНГТОНОВОГ „ВОЈНИЧКОГ УМА” – ДА ЛИ СУ КАДЕТИ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ КОНЗЕРВАТИВНИ?*

Сажетак

Пре скоро седам деценија, Семјуел Хантингтон понудио је теорију о цивилно-војним односима у чијим темељима се налази професионална војна етика официра, која је по својим начелима и вредностима типично конзервативна. Она омогућава официрима да се баве својом професијом (која је у непосредном додиру са политиком), командују војском (која је једна од институција политичког система) и учествују у извршавању задатака (који су део ратних напора или припрема за рат, чија је суштина политичка). Од тада, доминанте друштвене вредности битно су се промениле, услед доминације неолибералног капитализма. Војске бројних европских држава реформисане су: уместо националних стајаћих војски са обавезним служењем војног рока,

* Имејл адреса: srdjan.starcevic@vs.rs; ORCID: 0000-0002-5046-6058.

** Рад је настао као део истраживања на научноистраживачком пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду под називом „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”, који финансира Министарство одбране (број пројекта ВА–ДХ/1/24-26).

постале су мале професионалне војске. Отуда је важно питање јесу ли се вредности официрске професије промениле и либерализовале како би се усагласиле са доминантним друштвеним вредностима или Хантингтонов конзервативни „војнички ум” одолева изазовима времена. Покушај да се у овом раду одговори на поменуто питање полази од увида у садржај Хантингтонове теорије и кратког прегледа кључних аргумената његових критичара, а потом нуди резултате емпиријског истраживања спроведеног у Војној академији у Београду, с циљем да се установи да ли су кадети конзервативни и тиме посредно утврди или оповргне виталност Хантингтонове тезе о конзервативности „војничког ума”. Резултати истраживања указују на оправданост Хантингтонових ставова о „конзервативном војничком уму” и постојање разлике између доминантних друштвених вредности флуидне модерности и вредности које су високо оценили кадети Војне академије у Београду.

Кључне речи: војна професија, војнички ум, вредности, конзервативност, кадети Војне академије

УВОД

Када је Семјуел Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) објавио књигу „Војник и држава”, 1957. године, ово сада класично дело о цивилно-војним односима није наишло на неподељено одобравање (Janowitz 1959, 11–22; Finer 2002, 25–27). Временом, Хантингтонове тезе постајале су све убедљивије и употребљивије, па је његова теорија цивилно-војних односа сада незаобилазна у образовању официра (Stanar 2024; Stanar 2025, 191–192). Томе је пресудно

допринела промена типа војске у многим државама, тј. напуштање националне стајаће војске. Чињеница да је до ове промене прво дошло у Великој Британији, због посебности историјског контекста, а потом у САД, због побуне младих против мобилизације током Вијетнамског рата, такође је допринела утицајности Хантингтонових дела, нарочито после распада СССР-а (Kastels 2018, 625–633). Угледање на амерички узор, уз одсуство „есхатолошког непријатеља” (Sartori 2001, 272) и процену да је конвенционални рат део прошлости, а не будућности европског простора, довело је многе европске државе у позицију да реформишу оружане снаге у мале професионалне војске, од последње деценије 20. века до средине друге деценије 21. века (Starčević 2024, 13–14). Повећање броја војних професионалаца учинило је теорију објективне контроле војске, засновану на професионализму, политичкој стерилности и одвојености војне професије од друштва (Hantington 2004a) употребљивијом у политичкој пракси у односу на социолошке теорије које су војску виделе као отисак друштва (Pavlović 1909, 1), потенцирале блискост војске са друштвом (Janowitz 1960) и указивале на опасност од професионализма (Finer 2002). Хантингтонов ауторитет растао је толико да су његови „савети демократизаторима” пажљиво читани и имплементирани приликом војних реформи на прелазу у 21. век (Hantington 2004b, 234–242; Starčević 2010, 200–204).

КОНЗЕРВАТИВНИ „ВОЈНИЧКИ УМ” И ПОТРЕБА ЗА ШИРИМ ХОРИЗОНТИМА

Први део „Војника и државе” посвећен је теоријским и историјским перспективама војних институција. Ту је убедљиво аргументована теза да „[о]фицирски позив захтева испуњење основних критеријума професионализма” (Hantington 2004a, 13), а потом је описан процес настајања официрског професионализма, у 19. веку. У трећем потпоглављу првог дела књиге, Хантингтон се бави „војничким умом”, тј.

аксиолошком равни официрске професије. Он констатује да је војнички ум, „дефинисан апстрактно као Веберов идеални тип” (68), у суштини конзервативан, а његова етика „песимистичка, колективистичка, склона историји, склона сили, националистичка, милитаристичка, пацифистичка, инструментална у својим виђењима војне професије”; укратко – „реалистична и конзервативна” (87).

Будући да се од времена објављивања ове књиге променио тип друштва у коме живимо, а са њим и доминантне друштвене вредности, оправдано је запитати се да ли је „војнички ум” још увек конзервативан или се, у новом друштвеном контексту, променио и либерализовао. Омогућавање женама да уђу у некада чисто мушку официрску професију (Nuciari 2018, 321–324) и имплементација садржаја идентитетских политика у праксе многих војски у западним државама (Zaretti 2018, 392–402), дају на значају оправданости овог питања.

Истраживање које је спровела Махони-Норис (*Kathleen A. Mahoney-Norris*) доказује да реалистични конзервативизам у савременим условима омета војску да одговори потребама одбране САД, које сада траже офицере са ширим видицима (Mahoney-Norris 2001, 15). Занимљиво је да су се и старија разматрања о конзервативизму војних лица завршавала позивима за промену „у менталном ставу” (Sims 1922). С друге стране, озбиљни критичари Хантингтонове претпоставке да у мање развијеним друштвима војска игра прогресивну улогу, док у развијеним друштвима она постаје конзервативна и реакционарна, слагали су се са његовим идеалтипским виђењем „војничког ума”; када је реч о политици војних режима у 20. веку, само су војно-технократски режими успевали да модернизацију упишу у своју политичку агенду, и то захваљујући историјској ситуацији, а не због другачије, неконзервативне, политичке оријентације официра (Vjatr 1987, 299–309). То, ипак, не сме да нас наведе да одбацимо могућност промене у вредносним оријентацијама војних лица: у протеклом периоду битно су се променила наша

друштва, а у многим државама дуго се предузима низ мера да би се официри припремили за извршавање задатака у измењеном друштвеном контексту (Tagarev 1997, 30–40).

Вредности конзервативне оријентације није једноставно одредити. „Читалац који консултује више од једног тумача конзервативних начела биће врло брзо збуњен чињеницом да се под истим именом подразумевају понекад веома различите ствари” (Ђурковић 2016, 21). По значењу речи, конзервативност указује на склоности ка чувању и очувању, мада је њен однос према промени амбивалентан (59). У политичком смислу, конзервативност се налази на десници (34). Одликују га: антрополошки песимизам због ког се наде полажу у државу и институције, а не у људску природу; склоност ка ауторитету, хијерархији, сигурности и реду, због чега је поредак доживљен као гарант слободе, а лојалност важна особина човека; истицање значаја религије, морала и традиције за друштвени живот, због чега су заједница и нација на цени, а промене пожељне само ако су постепене и ако их дозвољава искуство претходних генерација; наглашавање значаја традиционалне породице и брака као основне ћелије друштва; прихватање неизбежности друштвених неједнакости, при чему елита преузима одговорност која проистиче из њеног друштвеног положаја, па се власт врши „одозго” (60–71; Hejvud 2004, 94–96). Укратко, прихватање веће улоге државе у друштву, уважавање заједнице, нације, државних институција и цркве, наглашено уверење да су традиционална породица и брак темељ друштва, упоришне су тачке конзервативног светоназора.

КА ПРОБЛЕМУ ИСТРАЖИВАЊА: „ВОЈНИЧКИ УМ” У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ

Одложена транзиција и начин отварања за транзицију условили су да промене доминантних друштвених вредности у Србији имају другачију динамику и ток, у односу на друге државе источне и југоисточне Европе. Може се, ипак,

констатовати да је и српско друштво, најкасније средином друге деценије 21. века, ушло у фазу флуидне модерности (Starčević i Blagojević 2023, 39–40). Ова чињеница утицала је и на Војску Србије и све битне аспекте функције одбране државе (Starčević i Blagojević 2022). Отуда је важно питање да ли је дошло до промене квалитета „војничког ума” у Републици Србији.

Придржавајући се мишљења да вредносне оријентације одређују битне животне изборе, у које спада и избор факултета и следствено професије којом ће се појединац бавити (Havelka 1995), учињен је напор да се сагледа конзервативност „војничког ума” кадета Војне академије Универзитета одбране у Београду. Истраживање је спроведено у јуну 2024. године, у оквиру научноистраживачког пројекта „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”. Пројекат своје теоријско упориште налази у теорији флуидне модерности (Bauman 2009), као одговарајућем теоријском оквиру за истраживање промена вредносних оријентација кадета. У савременом друштву, друштву флуидне модерности, целина и трајање које су биле темељне вредности чврсте фазе модерности – у којој је „друштво произвођача и војника” обликовало појединца усађујући му послушност, саобразност и истрајност (133–134), дисциплину и субординацију (Bauman 2007, 29) замењене су деловима и новином, тј. „вредностима тренутних задовољстава и индивидуалне среће” (Bauman 2009, 61). Као последица те промене, флуидна модерност одликује се смањивањем значаја нације, државе, патриотизма, херојизма за човека (56–61) и новим пожељним особинама усклађеним са потрошачким друштвом и културом (Bauman 2007). Вредности војне професије битно се разликују од доминантних вредности флуидне модерности, али могућности конвергенције војске ка друштву нису ни нереалне нити су исцрпљене. Конвергенцијом се управља са два краја: одозго, путем политике одбране којом управљају цивили и одоздо, преко младих људи који улазе у официрску професију школовањем на војним академијама. Истовремено,

војска као организација има своју организацијску културу којом делује на своје припаднике.

Унутар овог ширег теоријско-методолошког оквира, истраживачки проблем се може формулисати питањем: да ли је „војнички ум” кадета Војне академије конзервативан? У околностима велике друштвене трансформације, доминантне вредности у друштву су се промениле и може се претпоставити да су оне, посебно у последњој деценији, битно утицале на вредносни портрет кадета. Ваљана је претпоставка, ипак, да се за упис у Војну академију углавном опредељују млади из друштвених средина у којима се негује позитиван однос према конзервативним вредностима, те да је промена у њиховим вредносним оријентацијама нешто другачија у односу на друштво у целини, а посебно у односу на вредности флуидне модерности.

Хантингтонов приступ војној професији као политички стерилном топосу у потпуности је испоштован, пошто нису испитивани политички ставови кадета нити мишљења о актуелним политичким темама. Истраживање је усмерено ка њиховим ставовима о породици, национализму, религиозности, цркви, војсци и држави. Један од циљева истраживања јесте да утврди да ли постоји висока хомогеност у ставовима кадета или социо-демографске карактеристике кадета утичу на ставове кадета и чине групу хетерогеном. Претпоставка, да кадети у погледу ових ставова чине релативно хомогену групу, формирана је на основу утврђеног утицаја вредносних оријентација на животне изборе (Havelka 1995).

КОНЗЕРВАТИВНОСТ КАДЕТА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ: ЕМПИРИЈСКИ ПРИСТУП

Метод

Подаци су прикупљени анкетним упитником, дизајнираним посебно за ово истраживање. Испитаници су били кадети 147. и 148. класе Војне академије (прва и друга година студија, свих студијских програма), који су анкетни упитник попуњавали у просторијама Војне академије. Анкетно истраживање *PAPI* методом било је анонимно. Анкетом су обухваћене социо-демографске карактеристике испитаника (пол, године старости, место боравка до петнаесте године живота, регионална припадност, социјално порекло, претходно образовање и успех у досадашњем школовању). У истраживању је учествовало 198 кадета, од којих 144 мушког пола (72,73%) и 54 женског пола (27,27%). Када је реч о месту боравка до петнаесте године живота (ова граница је узета због уписа у Војну гимназију, која подразумева интернатски смештај у Београду), у селу је живео 61 испитаник или 30,81%, у малом граду 52 испитаника или 26,26%, у граду преко 50.000 становника 64 испитаника или 32,32%, а у Београду 21 испитаник или 10,61%. Радничког порекла је највећи број испитаника, њих 106 (53,54%); следе испитаници из породица војних лица којих има 42 (21,21%); у мањој мери присутни су испитаници чији су родитељи службеници (7,57%), приватници (7,07%) и земљорадници (5,56%); испитаници осталог порекла чине 5,05% укупног броја испитаника. Посматрани по регионима, испитаници су подељени у Београдски регион (32 или 16,16%), Војводину (28 или 14,14%), Шумадију и Западну Србију (81 или 40,91%), Јужну и Источну Србију (51 или 25,76%) и Косово и Метохију (6 или 3,03%). Да би се утврдило да ли васпитно-образовни процеси у Војној гимназији и Средњој стручној војној школи утичу на ставове кадета, установили смо да је средње војне школе завршило 93 испитаника (46,97%),

гимназију у грађанству 49 испитаника (24,75%), а неку другу средњу школу у грађанству њих 56 (28,28%). Према успеху у школовању, испитаника са одличним успехом било је 63 (31,82%), са врло добрим 107 (54,04%), а са добрим успехом 28 (14,14%). Старосна доб испитаника била је од 19 до 24 године.

Испитаници су давали одговор у којој мери се слажу са сваком од осамнаест тврдњи (Табела 1), на петостепеној Ликертовој скали (од 1 – потпуно нетачно до 5 – потпуно тачно), при чему већа аритметичка средња вредност показује већи степен слагања са тврдњом. Тврдњама су обухваћени ставови о породици, религиозности, цркви, нацији, држави и војсци, односу породице и нације, односу цркве и државе и односу војске и државе. Избор тврдњи сачињен је на основу Хантингтоновог виђења конзервативног војничког ума (Hangtington 2004a, 87). Отуда су оне оријентисане ка колективизму, традиционализму, национализму и милитаризму.

Резултати су анализирани помоћу основних дескриптивних метода: процентуалне заступљености, аритметичке средње вредности и стандардне девијације. За упоредну анализу разлика између средњих вредности две групе коришћен је т-тест за независне узорке. За поређење средњих вредности три и више група коришћен је *ANOVA* тест са *Tukey's LSD* тестом као *post hoc* тест. Ниво значајности од $p < 0,05$ утврђен је као статистички значајан, а у табелама 2. и 3. приказани су резултати код којих је утврђен статистички значајан утицај независних варијабли (пол, године старости, место боравка до петнаесте године живота, регионална припадност, социјално порекло, претходно образовање и успех у досадашњем школовању на Војној академији) на зависну варијаблу (ставови који упућују на конзервативност кадета). Подаци су обрађени у програму *SPSS 23*.

Резултати

У Табели 1 приказана је процентуална заступљеност одговора кадета на питања из анкетног упитника. Дата је аритметичка средња вредност одговора на петостепеној Ликертовој скали за свако питање, као и укупна просечна оцена свих одговора, коју, у контексту овог истраживања сматрамо просечним показатељем конзервативности кадета.

Просечна процентуална заступљеност одговора под 4 (углавном тачно) и 5 (потпуно тачно), који указују на конзервативни став испитаника, висока је и износи 79,41%. Када је реч о одговорима по питањима, процентуална заступљеност одговора под 4 и 5 креће се од 51,6% до 97%. Аритметичка средња вредност свих одговора износи 4,20. Занимљиво је да аритметичка средња вредност одговора има вредност нижу од 4 само у пет случајева, а најнижи утврђени степен слагања са тврдњама износи 3,21 и односи се на тврдњу да официр Војске Србије при избору партнера треба да води рачуна о његовој националној припадности. Највиши степен слагања износи 4,84 и односи се на тврдњу „Официр Војске Србије треба да заснује своју породицу”.

Табела 1. Процентуална заступљеност одговора кадета о конзервативности према Ликертовој скали (N=198)

Р. бр.	Тврдња	Одговор	потпуно нетачно (1)	углавном нетачно (2)	нисам сигуран (3)	углавном тачно (4)	потпуно тачно (5)	$\bar{x}$
1.	Официр Војске Србије треба да буде религиозан	N	9	16	20	38	115	4,18
		%	4,5	8,1	10,1	19,2	58,1	
2.	Официр Војске Србије треба да са поносом истиче своју националну припадност	N	1	1	4	30	162	4,77
		%	0,5	0,5	2,0	15,2	81,8	

3.	Официр Војске Србије треба да своју нацију сматра бољом од других нација	N	23	16	18	52	89	3,85
		%	11,6	8,1	9,1	26,3	44,9	
4.	Официр Војске Србије због своје нације треба да буде спреман на одрицање и на жртве	N	2	2	8	40	146	4,65
		%	1,0	1,0	4,0	20,2	73,7	
5.	Официр Војске Србије треба да заснује своју породицу	N	1	2	3	16	176	4,84
		%	0,5	1,0	1,5	8,1	88,9	
6.	Официр Војске Србије при избору партнера треба да води рачуна о његовој националној припадности	N	41	30	25	51	51	3,21
		%	20,7	15,2	12,6	25,8	25,8	
7.	Официр Војске Србије треба да има децу	N	0	2	7	22	167	4,79
		%	0,0	1,0	3,5	11,1	84,3	
8.	Официр Војске Србије треба да има троје и више деце	N	12	20	51	35	80	3,76
		%	6,1	10,1	25,8	17,7	40,4	
9.	Официр Војске Србије своју децу треба да одгаја у националном духу	N	0	6	17	41	134	4,53
		%	0,0	3,0	8,6	20,7	67,7	
10.	Држава треба да регулише економске односе у друштву	N	9	7	20	56	106	4,23
		%	4,5	3,5	10,1	28,3	53,5	
11.	Држава треба да регулише брак искључиво као заједницу мушкарца и жене	N	5	6	18	18	151	4,54
		%	2,5	3,0	9,1	9,1	76,3	

12.	Основна улога државе је остваривање/ одбрана националних интереса	N	1	10	26	51	110	4,31
		%	0,5	5,1	13,1	25,8	55,6	
13.	Основна улога државе је остваривање друштвене једнакости и успостављање социјалне правде	N	5	14	34	65	80	4,02
		%	2,5	7,1	17,2	32,8	40,4	
14.	Основна улога државе је подизање животног стандарда грађана	N	4	10	17	68	99	4,25
		%	2,0	5,1	8,6	34,3	50,0	
15.	Када одлучује о остваривању националних интереса, држава треба да тражи мишљење цркве	N	17	23	26	61	71	3,74
		%	8,6	11,6	13,1	30,8	35,9	
16.	Када одлучује о остваривању националних интереса, држава треба да тражи мишљење војске	N	3	16	22	76	81	4,09
		%	1,5	8,1	11,1	38,4	40,9	
17.	Војска је најважнија институција у држави	N	6	10	14	67	101	4,25
		%	3,0	5,1	7,1	33,8	51,0	
18.	Држава треба да буде уређена по узору на војску	N	15	26	33	59	65	3,67
		%	7,6	13,1	16,7	29,8	32,8	
Укупна просечна оцена свих одговора		N	8,56	12,06	20,17	47,00	110,22	4,20
		%	4,32	6,09	10,19	23,74	55,67	

Извор: Обрада аутора

У Табели 2 приказан је утицај пола кадета на испитиване ставове. Поређењем одговора кадета и кадеткиња није

утврђена статистички значајна разлика за сва питања, осим у ставу кадета да официр Војске Србије своју децу треба да одгаја у националном духу. Кадеткиње су се више слагале са овом тврдњом ($4,69 \pm 0,543$) у односу на кадете ($4,47 \pm 0,844$) ($p=0,049$).

Табела 2. Утицај пола на мишљење кадета да ли официр Војске Србије своју децу треба да одгаја у националном духу (N=198)

Р. бр.	Официр Војске Србије своју децу треба да одгаја у националном духу	N	$\bar{x}$	SD	t	df	p
1.	Мушки пол	144	4,47	0,844	-1,723	196	0,049
2.	Женски пол	54	4,69	0,543			

Извор: Обрада аутора

У Табели 3 приказан је статистички значајан утицај независних варијабли (социјално порекло, место боравка до 15. године и завршена средња школа) на степен слагања кадета са одређеним тврдњама. Тако су кадети пореклом из земљорадничких породица исказали нижи степен сагласности ($2,64 \pm 1,748$) у односу на кадете из других породичних миљеа ($p=0,008$). Осим тога, социјално порекло кадета утицало је на њихов став о томе да официр Војске Србије треба да има децу, при чему су већи степен слагања показали кадети радничког, приватничког и осталог порекла у односу на кадете из службеничких породица и породица војних лица ($p=0,047$). Такође, социјално порекло кадета утицало је и на њихово мишљење да држава треба да буде уређена по узору на војску. Нижи степен слагања са овом тврдњом исказали су кадети пореклом из земљорадничких и службеничких породица у односу на кадете радничког и приватничког порекла ($p=0,024$).

Место боравка кадета до 15. године утицало је на њихов став да официр Војске Србије треба да има троје и више деце. Кадети рођени у Београду мање су се слагали са овом тврдњом ($3,00 \pm 1,265$) од кадета пореклом из мањих насељених места (село, мали град и град преко 50.000 становника) ($p=0,025$). Такође, место боравка кадета до 15. године утицало је на њихово мишљење да је основна улога државе подизање животног стандарда грађана. Кадети пореклом из града преко 50.000 становника исказали су нижи степен слагања ($3,95 \pm 1,133$) у односу на остале кадете ($p=0,016$).

Претходно образовање кадета пре уписа Војне академије утицало је на њихово схватање улоге државе у регулисању брака искључиво као заједницу мушкарца и жене. Највећи степен слагања са овом тврдњом исказали су кадети који су претходно завршили гимназију у грађанству ($4,80 \pm 0,645$) у односу на кадете који су завршили војну гимназију или средње војну школу ($4,52 \pm 0,985$), односно средњу школу у грађанству ($4,34 \pm 1,100$) ($p=0,049$).

Табела 3. Утицај места боравка до 15 године, социјалног порекла и претходно завршене средње школе кадета на њихову конзервативност (N=198)

1.	Официр Војске Србије треба да своју нацију сматра бољом од других нација	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p
1)	Земљорадничко	11	2,64 ^a	1,748	3,246	5	0,008
2)	Радничко	106	3,92 ^b	1,378			
3)	Службеничко	15	3,73 ^b	1,163			
4)	Приватник	14	4,43 ^b	0,646			
5)	Из породице војних лица	42	3,64 ^b	1,462			
6)	Остало	10	4,60 ^b	0,516			

2.	Официр Војске Србије треба да има троје и више деце	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p
1)	Село	61	3,89 ^a	1,199	3,190	3	0,025
2)	Мали град	52	3,92 ^a	1,250			
3)	Град преко 50.000 становника	64	3,77 ^a	1,231			
4)	Београд	21	3,00 ^b	1,265			
3.	Официр Војске Србије треба да има децу	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p
1)	Земљорадничко	11	4,82 ^{ab}	0,405	2,293	5	0,047
2)	Радничко	106	4,91 ^a	0,426			
3)	Службеничко	15	4,60 ^b	0,910			
4)	Приватник	14	5,00 ^a	0,000			
5)	Из породице војних лица	42	4,67 ^b	0,721			
6)	Остало	10	5,00 ^a	0,000			
4.	Држава треба да регулише брак искључиво као заједницу мушкарца и жене	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p
1)	Гимназија у грађанству	49	4,80 ^a	0,645	3,059	0,049	0,049
2)	Војна гимназија / Средња војна школа	93	4,52 ^b	0,985			
3)	Средња школа у грађанству	56	4,34 ^b	1,100			
5.	Основна улога државе је подизање животног стандарда грађана	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p
1)	Село	61	4,31 ^a	0,958	3,540	3	0,016
2)	Мали град	52	4,48 ^a	0,641			
3)	Град преко 50.000 становника	64	3,95 ^b	1,133			
4)	Београд	21	4,43 ^a	0,811			
6.	Држава треба да буде уређена по узору на војску	N	$\bar{x}$	SD	F	df	p

1)	Земљорадничко	11	2,91 ^a	1,375	2,656	5	0,024
2)	Радничко	106	3,86 ^b	1,283			
3)	Службеничко	15	3,13 ^a	1,302			
4)	Приватник	14	4,14 ^b	0,770			
5)	Из породице војних лица	42	3,55 ^{ab}	1,273			
6)	Остало	10	3,20 ^{ab}	0,789			

Извор: Обрада аутора

Дискусија

Резултати истраживања указују на висок степен конзервативности кадета Војне академије и хомогеност њихових ставова.

Претходна истраживања вредносних оријентација припадника Војске Србије, спроведена у првој деценији 21. века, показују да су породичне вредности високо рангиране у хијерархији вредности (Pešić i Milošević Stolić 2025, 86–88). Ово истраживање указује на висок степен конзервативности ставова кадета у вези са породицом. Врло висок проценат кадета сматра да официр треба да заснује породицу и да има децу, што су уједно одговори са највишом аритметичком средњом вредношћу ($\bar{x}=4,84$ и $\bar{x}=4,79$). Поглед кадета на породицу је традиционалан што се види из њиховог слагања са тврдњом да држава треба да регулише брак искључиво као заједницу мушкарца и жене ($\bar{x}=4,54$). Са тврдњом да официр треба да има троје и више деце слаже се натполовичан проценат кадета (58,1%), док само 16,2% ову тврдњу сматра потпуно и углавном нетачном. Најлибералнији став у овом истраживању кадети су исказали у погледу националне припадности брачног партнера ($\bar{x}=3,21$), али одгајање деце у националном духу им је врло важно ($\bar{x}=4,53$).

Више од три четвртине кадета (77,3%) сматра да официр Војске Србије треба да буде религиозан, што је значајан пораст у односу на истраживање вредности припадника

Војске Србије из 2008/2009. године. Тада је Аларгић приметила пораст религиозности у односу на истраживања из ранијих времена, али је вера у Бога била „на дну скале рангова” (Alargić 2012, 224). Она је ову чињеницу објашњавала као последицу социјалистичког атеизма и научног погледа на свет који проистиче из потребе за модернизацијом (219–220, 227). Наше истраживање потврдило је налазе Милошевић Столић која је уочила да је вера у Бога један од петнаест поља првог (највишег) нивоа прихваћености код кадета Војне академије (Pešić i Milošević Stolić 2025, 88). У прилог ранијим истраживањима, ипак, говоре оцене тврдње да је војска најважнија институција у држави, што сасвим очекивано указује на милитаризам кадета ($\bar{x}=4,25$), који је потврђен и релативно високом сагласношћу са тврдњом да држава треба да буде уређена по узору на војску ($\bar{x}=3,67$). Кадети војску виде као значајнију институцију од цркве и када су у питању тврдње да држава треба да консултује ове институције приликом одлучивања о националним интересима. Тврдњу да држава треба да тражи мишљење војске потпуно тачном и углавном тачном сматра 79,3% кадета, у односу на 66,7% колико је сагласно са тврдњом да је црква адреса за такву врсту консултација.

Национализам је, такође, високо вреднован међу кадетима Војне академије. Значајна разлика у оценама тврдњи „Офицер Војске Србије због своје нације треба да буде спреман на одрицање и на жртве” ($\bar{x}=4,25$) и „Офицер Војске Србије треба да своју нацију сматра бољом од других нација” ($\bar{x}=3,85$) показује да су кадети Војне академије више склони да бране своју нацију, него да је некритички фаворизују.

Оцењујући улогу државе у друштву, кадети су највише оцену дали тврдњи да је основна улога државе остваривање и одбрана националних интереса ($\bar{x}=4,31$). И друге тврдње, које потенцирају обавезу државе да обезбеди друштвену једнакост и социјалну правду и подизање животног стандарда грађана, високо су оцењене. Ово се не може тумачити у класичним матрицама конзервативизма, али се може разумети

уколико разумемо да је неолиберализам праћен успоном новог конзервативизма који спаја различите интелектуалне традиције (Stojiljković 2016, 47, 55). „Забрињавајући пораст неједнакости” (Orlović 2016, 41; Molnar i Jandrić 2019), такође, води ка социјалној фрагментацији, ремећењу традиционалних политичких и културних образаца и редефинисању друштвених улога традиционалних друштвених актера, па се од државе тражи да одржи стабилност друштвеног поретка стављањем под контролу процеса који га ремете. Сматрамо, дакле, да су оценом ових тврдњи кадети показали склоност ка колективизму и стабилности, што је у складу са Хантингтоновом конзервативном етичношћу официрске професије.

ЗАКЉУЧАК

Хантингтонова теорија цивилно-војних односа, са заснивањем цивилне демократске контроле војске на официрском професионализму и „војничком уму”, упркос повременим критикама и оспоравањима, и даље је супериорна. Виталност Хантингтонове теоријске експланације „војничког ума” доказана је емпиријским истраживањем ставова кадета Војне академије у Београду, који указују на њихову конзервативност. Имајући у виду да је у Републици Србији постојала национална стајаћа војска, до 2011, и професионална војска, од 2011. до данас, ставови кадета усклађени су са доминантним вредностима ових типова војске и њиховом друштвеном улогом. Истовремено, они су у супротности са доминантним друштвеним вредностима флуидне модерности.

Резултати истраживања показују изразиту хомогеност одговора кадета, на које углавном не утичу њихове социо-демографске карактеристике. Они указују и на неспорну истину: официрска професија углавном привлачи младе конзервативног светоназора. То, вероватно, може да пружи објашњење одређених проблема у привлачењу већег броја

младих за упис у војне школе и рад у војсци, с којима се данас суочавају многе војске у Европи.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alargić, Dragana. 2012. *Karakteristike pojedinca kao činioci vrednosti pripadnika Vojske Srbije*. Beograd: Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.
- Bauman, Zigmunt. 2007. *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Finer, Samuel E. 2002. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. New Jersey: Transaction Publisher.
- Hantington, Semjuel P. 2004a. *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Prometej, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beograd i Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova SCG.
- Hantington, Semjuel P. 2004b. *Treći talas: demokratizacija na kraju dvadesetog veka*. Beograd: Stubovi kulture.
- Havelka, Nenad. 1995. „Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja”. *Psihološka istraživanja* 7: 89–125.
- Hejvud, Edru. 2004. *Politika*. Beograd: Clio.
- Janowitz, Morris. 1959. *Sociology and the Military Establishment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Janowitz, Morris. 1960. *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York: Free Press.
- Kastels, Manuel. 2018. *Uspon umreženog društva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mahoney-Norris, Katheleen A. 2001. *Huntington Revisited: Is Conservative Realism Still Essential for the Military Ethic?* Washington DC: National War College.

- Molnar, Dejan, i Maja Jandrić. 2019. „Unutarregionalne nejednakosti u Srbiji”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 169 (1): 91–108.
- Nuciari, Marina. 2018. “Participation and Change in Gendered Organisations. Women in the Military Forces”. In *Handbook of the Sociology of the Military*, Second Edition, eds. Giuseppe Caforio and Marina Nuciari, 301–325. Cham: Springer.
- Orlović, Slaviša. 2016. „Socijaldemokratija – stare vrednosti u novom kontekstu”. U *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „dobrog društva”*, prir. Slaviša Orlović, 35–46. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.
- Pavlović, Todor. 1909. *Društveni razvitak i vojska (evolucija vojne discipline)*. Beograd: Nova štamparija „Davidović”.
- Pešić, Anita, i Jasmina Milošević Stolić. 2025. „Vaspitno-obrazovni proces u Vojnoj akademiji kao faktor formiranja vrednosnog sistema budućih oficira”. *Politika nacionalne bezbednosti* 29 (2): 69–95. DOI: 10.5937/pnb29-58425.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija – šta je to?* Podgorica: CID.
- Sims, William S. 1922. “Military Conservatism”. *U. S. Naval Institute Proceedings* 48 (229): 347–364.
- Stanar, Dragan. 2024. “A Problem in the Huntingtonian Universe: The Military Side of the Gap”. *Armed Forces & Society* 54 (1): 1–20. DOI: 10.1177/0095327X241254354.
- Stanar, Dragan. 2025. „Vrednosni jaz i borbeni moral: vrednosti koje se žive vs. vrednosti koje se brane”. *Politička revija* 85 (1): 187–206. DOI: 10.5937/pr85-60853.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2022. „Profesionalna vojska u neutralnim državama i društvena potreba za zaštitom”. U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 209–227. Beograd: Medija centar „Odbrana”.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2023. „Služenje vojnog roka kao deo društvenog ideala u Srbiji”. *Srpska politička misao* 80 (2): 33–51. DOI: 10.5937/spm80-44254.

- Starčević, Srđan. 2010. „Pretorijanski problem u savremenoj politikologiji”. *Vojno delo* 62 (4): 193–209.
- Starčević, Srđan. 2024. „Povratak obaveznog služenja vojnog roka u Evropi – društveni determinizam i perspektive”. *Politika nacionalne bezbednosti* 26 (1): 11–26. DOI: 10.5937/pnb26-50140.
- Stojiljković, Zoran. 2016. „Marginalije o sreći i jednakosti”. U *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „dobrog društva”*, prir. Slaviša Orlović, 47–61. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.
- Tagarev, Todor D. 1997. *The Role of Military Education in Harmonizing Civil-Military Relations (the Bulgarian Case)*. NATO Democratic Institutions Individual Fellowship Project, Final Report, June, <https://www.nato.int/acad/fellow/95-97/tagarev.pdf>.
- Vjatr, Ježi. 1987. *Sociologija vojske*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Zaretti, Alessia. 2018. “Lesbian Gay Bi-sexual Transgender (LGBT) Personnel: A Military Challenge”. In *Handbook of the Sociology of the Military*, Second Edition, eds. Giuseppe Caforio and Marina Nuciari, 391–404. Cham: Springer.

Srdan Starčević*

Military Academy, University of Defence in Belgrade

THE VITALITY OF HUNTINGTON'S “SOLDIER’S MIND” – ARE THE CADETS OF THE MILITARY ACADEMY CONSERVATIVE?*

Resume

Seven decades ago, Samuel P. Huntington proposed a theory of civil-military relations, the foundation of which are the professional military ethics of officers, which are typically conservative in their principles and values. It simultaneously allows officers to practice their profession (which is in direct contact with politics), command the army (which is one of the institutions of the political system), and participate in the execution of tasks (which are part of the war effort or preparations for war, the essence of which is political). Since then, the dominant social values have changed significantly, especially after the collapse of the USSR and the dominance of neoliberal capitalism. The armies of numerous European states have been reformed. The important question is whether the values of the officer profession have changed and liberalized in order to align with dominant social values or whether Huntington’s conservative military mind is resisting the challenges of the times.

* E-mail address: srdjan.starcevic@vs.rs; ORCID: 0000-0002-5046-6058.

** The paper was created as part of the research project of the Military Academy of the University of Defence in Belgrade “Value Orientations and Attitudes Towards the Tradition of Military Academy Cadets”, funded by the Ministry of Defence (project number VA–DH/1/24-26).

In this paper, the vitality of Huntington's theoretical explanation of officer professionalism is proven by empirical research on the attitudes of cadets of the Military Academy in Belgrade, which indicate their conservatism. The cadets' attitudes are aligned with the traditional values of the army and its social role. At the same time, they are in contradiction with the dominant social values of fluid modernity.

The research results show a homogeneity of the cadets' responses, which are largely unaffected by their socio-demographic characteristics. They also point to one truth: the officer profession mainly attracts young people with a conservative attitude. This may perhaps explain some of the problems in attracting more young people to enroll in military schools and serve in the military, which almost all armies in Europe are facing today.

Keywords: military profession, military mind, values, conservatism, cadets of Military Academy

*** Овај рад је примљен 01. маја 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.

Његош Копитић*

Министарство одбране Републике Србије

Софија Миленковић**

Министарство одбране Републике Србије

ДОПРИНОС ФИЛИПА БОМАРА РАЗВОЈУ ТЕОРИЈЕ ЕКОНОМСКО-ОБАВЕШТАЈНОГ РАДА И СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ У ФРАНЦУСКОЈ

Сажетак

Истраживања управљања знањем, организацијама и одлучивања у кризним ситуацијама у Француској обликована су у значајној мери на основу когнитивне теорије Филипа Бомара (*Philippe Baumard*). Указујући на потребу јачања везе економије и државе, Бомар је успоставио јединствен и оригиналан начин размишљања када је у питању економска обавештајна делатност, путем транспоновања знања и информација из обавештајно-безбедносног система (*Communauté nationale du renseignement* [CNR]) у сферу привреде, крупног капитала и приватног сектора. Паралелно је радио на развоју француске стратешке културе, попуњавајући постојеће празнине ослањањем на стратешке информације и одбрамбену, односно војну културу. Заговарањем

* Имејл: scientiateoros@gmail.com; ORCID: 0009-0003-6253-9693.

** Имејл: sofijamilenkovic.fb@gmail.com; ORCID: 0009-0002-3426-0487.

проактивног приступа, заснованог на одбрани суверенитета и заштити економских интереса, учинио је прве напоре у правцу да се Француска позиционира као глобална економска сила, како би очувала независност у све конкурентнијем окружењу. Свој допринос Бомар је проширио и на област сајбер безбедности, где се наметнуо као теоретичар система, али и као практичар. Како је нашој широј стручној заједници теоријски и фактички допринос овог утемељивача економско-обавештајног рада углавном непознат, рад има за циљ да на темељу квалитативне анализе документарне грађе укаже на значај и домаћаје Бомаровог својеврсног интердисциплинарног, свеобухватног приступа, чији су корени у политичким традицијама Шарла де Гола, а плодови у бројним областима: од стратегије, економије, обавештајног рада, образовања до сајбер безбедности. У закључку рада указује се да би научни и стручни допринос Филипа Бомара могао бити добра основа за потпуније разумевање елемената националне моћи, концепта стратешке културе, као и значаја економско-обавештајног рада.

Кључне речи: економско-обавештајни рад, *Intelligence économique*, стратешка празнина, *Mal Français*

УВОД

Филип Бомар (*Philippe Baumard*), утицајни француски научник, чија је област интересовања мултидисциплинарна, дипломирао је на Економском факултету Универзитета у Марсеју. Радећи на свом мастер раду упознаје Стевана Дедијера, професора са Универзитета Лунд у Шведској; наведено познанство га је даље усмерило на изучавање пословно-обавештајног рада (*Business Intelligence*), као области у којој се Дедијер сматра једним од утемељивача. Касније током своје академске каријере Бомар и Дедијер су заједно објавили неколико стручних радова. Постдипломске студије завршио је на Универзитету Оксфорд (*Nuffield College*), Технолошком универзитету у Сиднеју (*University of Technology Sydney [UTS]*), као и Универзитету у Њујорку (*New York University*). Био је предавач на универзитетима Беркли (*University of California, Berkeley*), Станфорд (*Stanford University*) и Њујорк. Радио је у Комитету за израду сајбер норми на Масачусетском институту за технологије (*Massachusetts Institute of Technology, MIT*). Објавио је више књига из области стратегије, економије и сајбер безбедности. Обавља неколико високих државних функција: 1) Председник је Савета за науку (*Conseil Scientifique*) који се налази у Високом савету за стратегију (*Conseil superieur de la formation et de la recherche strategiques – CSFRS*), Војне школе Француске (*Ecole militaire*), ранга Школе националне одбране у Србији; 2) Руководилац је Лабораторије за безбедност, одбрану, обавештајни рад, криминологију, кризе и сајбер претње (*Laboratoire Équipe, Sécurité & Défense – Renseignement, Criminologie, Crises, Cybermenaces – ESD R3C*), као и професор на Универзитету – Високој школи за уметност (*Conservatoire national des arts et métiers – CNAM*), ранга Универзитета за целоживотно учење. Медијатор је годишњих међународних стручних скупова на тему стратешке културе (*Assises nationales de la Recherche stratégique*).

У иностранству, радови Бомара се анализирају због свог јединственог комплементарног приступа у поменутих областима, где је показао доследност у прецизном одређењу значаја, улоге и међузависности сваког елемента понаособ у ширем националном систему. Објављивањем рада „Од уочавања до одлучивања: Коришћење обавештајног рада за формулисање стратегије” (*From noticing to making sense: Using intelligence to develop strategy*) 1994. године стиче пажњу стручне јавности у свету. Интердисциплинарност приступа Филипа Бомара омогућила му је афирмацију на академском нивоу у Француској и иностранству, као и стицање значајних позиција у системима за изучавање стратегије и високог образовања у Француској. Медијатор је годишњих међународних стручних скупова на тему стратешке културе. Иницијатор је оснивања стручног часописа за популаризацију истраживања студија обавештајног рада (*Études du renseignement*), чиме је утемељио вишедеценијски „француски приступ” науци безбедности на политичким традицијама Шарла Де Гола, са акцентом на њеној суверености и независности.

У нашој стручној заједници Филип Бомар је непознат. Са друге стране, његов теоријски допринос систему националне безбедности Француске представља „катализатор” и „мотор промена” у областима националне моћи: стратегије, економије, обавештајног рада, образовања и сајбер безбедности (Gaćinović 2020, 286).

ФРАНЦУСКА ШКОЛА ЕКОНОМСКО- ОБАВЕШТАЈНОГ РАДА

Филип Бомар (*Philippe Baumard*) је један од неколицине „пионира” француских научника (пored Филипа Бомара, ту су били: Кристијан Арбуло (*Christian Harbulot*) и Робер Гијомо (*Robert Guillaumot*)), који су током 1980-их година имали кључну улогу у преузимању искустава из САД у домену пословно-обавештајног рада (*Business Intelligence*).

Најзначајнији научници из САД који су утицали на представнике из Француске били су: Харолд Виленски (*Harold Wilensky*), Мајкл Портер (*Michael Porter*), Ричард Д'Авени (*Richard D'Aveni*), Роберт Едвард Фримен (*Robert Edward Freeman*), Стеван Дедијер.

У страној литератури постоје појмови *Business Intelligence*, *Competitive Intelligence*, *Economic Intelligence*, који се често користе као синоними и некада погрешно наводе, из чега произилази њихово неразумевање (Torres-Bacheş 2017, 49). Конкретно, у литератури корпоративне безбедности истиче се да је термин *Business Intelligence* први употребио Хауард Дреснер (*Howard Dresner*) 1989. године за пословно-обавештајни рад. Појам *Competitive Intelligence* први је употребио Џералд Албаум (*Gerald Albaum*) 1959. године, као синоним за пословно-обавештајни рад усмерен на конкурентност и као ужи појам од *Business Intelligence* (Trivan et al. 2024, 155). Појам „економско-обавештајни рад” (*Economic intelligence*) први је употребио Мајкл Портер (*Michael Porter*), професор на Харвардској пословној школи (*Harvard Business School*) 1980. године у својој књизи „Конкурентске стратегије: технике за анализу индустрија и конкурената” (*Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors*) (Malecki 2017). С тим у вези, у домаћој литератури се Мајкл Портер сматра утемељивачем пословно-обавештајног рада усмереног на конкурентност (Кековић et al. 2018, 198). Истоветно поистовећивање може се наћи код Кристијана Маркона (*Christian Marcon*) и Николаса Моанеа (*Nicolas Moinet*) (Marcon and Moinet 2011, 44).

Француска представља пример земље која је на државном нивоу подржала велике националне компаније посредством својих обавештајних служби. Почев од 1960-их година, обавештајне службе Француске су штитиле интересе својих великих компанија. Наведени период је подударан са периодом стварања Пете Француске Републике (4. октобра 1958. године), када на власт долази Шарл Де Гол. С тим у вези, у извештају обавештајне службе ЦИА (*CIA*) пред

Обавештајним одбором Сената САД, у августу 1966. године, наводи се да се Израел и Француска, као две савезничке земље, највише баве обавештајном делатношћу према америчким компанијама.

Почетком 1990-их година, Бомар и Арбуло су покренули дебате о новом бихевијералном приступу конкурентности (*competitive behavior*), ослањајући се на офанзивну употребу информација. Наведени иновативни приступ, базиран на мултикултуралности и анализи различитости коришћења информација у периоду конфронтација и економске сарадње (Dou, Juillet, Clerc 2019, 55), настао је захваљујући повећаној активности водећих конкурената Француске: САД и Јапана. У свом чланку из 1992. године, Бомар истиче да суштинско питање „више није колико бојевих глава, које ново оружје или коју научну и војну тајну треба украсти (*dérober*), већ каква ће улагања фирме *Hitachi*, *Siemens* или *ITT* направити у наредних десет година, са којим маркетингом, каквим иновацијама и којим партнерима” (Baumard 1992, 34–35)¹.

Искуства стечена у САД омогућила су Филипу Бомару да успостави: 1) априла 1992. године француско Удружење професионалаца за стратегијски пословно-обавештајни рад и пословно-обавештајни рад усмерен на конкурентност (*Society of Competitor Intelligence Professionals – SCIP – France*); 2) јануара 1993. године Прву школу за економско-обавештајни рад у Француској (*Intelco - la première école française d'intelligence économique*), под окриљем Министарства одбране Републике Француске и њеног „Међународног савета за одбрану” (*Défense Conseil International*). Указујући да су чланови његовог удружења припадници обавештајно-безбедносних служби, истиче да „државна обавештајна служба заиста поседује стручност и методе обраде информација” и намеће реторичко питање: „Да ли би ове методе требало пренети или би требало развити методе специфичне за компаније?” (Baumard 1992). Исто би се могло закључити

¹ Пун наслов чланка гласи: „*Etats-Unis. La surveillance offensive de la compétition*”.

и у вези са Првом школом за економско-обавештајни рад у Француској, коју је Бомар успоставио заједно са Кристијаном Арбулоом (*Christian Harbulot*) из фирме *Aditech* и генералом Жан Пишо-Дуклоом (*Jean Pichot-Duclos*) из удружења *Société Stratco*, некадашњим начелником Интервидовског Центра за усавршавање кадрова обавештајне службе и стране језике (*École interarmées du renseignement et des études linguistiques* [EIREL]) (Marcon and Moinet 2011, 50).

Период пада Берлинског зида и динамика сукоба између два блока моћи (НАТО и Варшавски уговор) одредили су природу међународних односа, самим тим и економске односе у којима је доминирала глобализација (Gagliano 2017, 27). У том контексту, влада Француске је пажљиво пратила наведене процесе и била прва држава у свету која је истакла изазове са којима се суочавају владе, обавештајне службе, друштво и посебно приватни сектор безбедности (Dedijer 1994, 45). Према Филипу Клерку (Clerc 2024), тадашњи циљеви француске владе били су ослобађање од „гвозденог кавеза” Макса Вебера и развијања свеобухватног приступа. Радило се о бекству из онога што је Филип Бомар назвао „стратешком празнином”, односно од „бескрајног понављања образаца наслеђених из прошлости” (Baumard 1992).

Документ који је озваничио употребу појма „економско-обавештајни рад” (*Intelligence économique*) у Француској био је „Мартров извештај” (Henri Martre rapport 1994),² у чијем раду су учествовали: Филип Бомар, Кристијан Арбуло и Филип Клерк. Наведени извештај добио је име по почасном председнику *Aérospatiale* државне ваздухопловне и одбрамбене корпорације, који је председавао Радном групом за економско-обавештајни рад. Тежиште у раду Радне групе, у периоду од септембра 1992. до јула 1993. године, било је на истраживању искустава економско-обавештајног рада

² Пун наслов Извештаја гласи: “Commissariat Général du Plan intelligence économique et stratégie des entreprises Travaux du groupe présidé par Henri Martre La Documentation Française”. Извештај је доступан на: <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/074000410.pdf>.

неколико земаља (Велике Британије, Шведске, Јапана, САД и Немачке) према следећим критеријумима (Henri Martre rapport 1994): 1) Утицај стратешког инжењеринга у свету; 2) Усклађеност механизма економско-обавештајне делатности приватног и јавног сектора унутар државе; 3) Иновације у домену економско-обавештајне делатности; 4) Коришћење економско-обавештајне делатности као полуге за надметање на пољу економије; 5) Развој приватног тржишта економско-обавештајне делатности; 6) Интегрисање економско-обавештајног рада у свакодневни рад предузећа. С тим у вези, у закључцима „Мартровог извештаја” указује се да: 1) интервенција државе на пољу приватне економске-обавештајне активности може да осујети конкуренцију; 2) поједине корпорације са dobrим контактима у влади могу да остваре непоштену предност (нпр. *Microsoft*); 3) сарадња држава и њених корпорација на пољу економско-обавештајног рада може да буде од обостране користи; 4) потребна је шира примена економско-обавештајне делатности у корпорацијама; 5) потребна је оптимизација протока информација између јавног и приватног сектора; 6) потребно је успостављање база података које би служиле њеним корисницима; 7) потребан је шири приступ образовању и обуци људства.

У закључцима „Мартровог извештаја” уочљиве су идеје Харолда Виленског формулисане 1967. године у његовој књизи „Организациона обавештајна активност: Знање и политика у влади и индустрији” (*Organizational Intelligence: Knowledge and Policy in Government and Industry*), и то нарочито по питању: 1) колективне стратегије и сарадње између влада и компанија на стварању заједничког знања за одбрану конкурентске предности и 2) важности знања у економији и индустрији као стратешког мотора за развој и промене (Marcon and Moinet 2011, 43). Сличне ставове уочавамо у раду Слободана Нешковића (2011) „Економска шпијунажа у савременој међународној констелацији”.

Истражујући специфичности иностраних искустава, Радна група је у припреми за израду „Мартровог извештаја” искористила претходна сазнања и методологије Филипа Бомара која се односе на: 1) културолошке особености менаџмента информацијама у организацији која делује у међународном окружењу (*Les fondements culturels de la gestion stratégique de l'information dans un groupe fortement internationalisé*) (1994, 27) и 2) стратегију и праћење конкурентског окружења (*Stratégie et surveillance des environnements concurrentiels*) (1994, 36). Радна група за економско-обавештајни рад и стратегију предузећа (*Intelligence économique et stratégie des entreprises*) искористила је радове засноване на ранијим јавним излагањима Филипа Бомара, као што су: Јачање заједница отвореног пословно-обавештајног рада (*The Strengthening of Open Business Intelligence Communities: Applications for China*) и Компаративна анализа европског, јапанског и америчког процеса пословно-обавештајног рада (*A Comparative Analysis of European, Japanese and American Business Intelligence Thinking*). Истовремено, библиографију литературе коришћене за рад наведене Радне групе приредио је управо Филип Бомар (1994, 144–152).

Радна група је појам економско-обавештајног рада дефинисала као „скуп координисаних акција истраживања, обраде и дистрибуције информација корисних економским актерима у сврху капитализације истих. Ове различите акције су законски овлашћене уз све гаранције заштите неопходне за очување пословног наслеђа привредног субјекта, у најбољим условима квалитета, времена и трошкова” (1994, 11). Према нивоу сложености процеса добијања економско-обавештајних података предложен је рад по следећим нивоима: 1) Основни (*Primaire*); 2) Секундарни (*Secondaire*); 3) Тактички (*Tactique, De Terrain*) и 4) Стратегијски (*De Puissance, Strategique*).

Дефиниција економско-обавештајног рада из „Мартровог извештаја” искоришћена је већ наредне 1995.

године на нивоу Европске уније (ЕУ) за израду „Зеленог документа ЕУ о иновацијама” (Green Paper on Innovation 1995, 19–44). Годину дана након тога, 1996. године, формира се први универзитетски програм из области економско-обавештајног рада на Универзитету у француском граду Поатије (Poitiers 1996). Затим, 1997. године, формира се „Школа за економско ратовање” (*École de Guerre Économique* [EGE]) на челу са Кристијаном Арбулоом. Наведене иницијативе настале су управо од лица која су радила у школи за економско-обавештајни рад *Intelco* коју је формирао Филип Бомар, чиме је потврђен његов утицај у академској заједници Француске.

Анализу појма економско-обавештајног рада у нашој јавности извршили су Стајић, Првуловић, а подједнако значајни у домену пословно-обавештајног рада су Димитријевић и Кучековић (Stajić 2003, 187; Prvulović 2004, 119–128; Dimitrijević i Kučeković 2017, 132–137). Иако се у њиховим радовима не помиње Филип Бомар, на основу одређења појма може се посредно уочити његов допринос. И Стајић и Првуловић указују на значај постојања економско-обавештајних служби које на темељу аналитичке процене података о економској или привредној делатности постижу оптималне резултате у економским односима са другим земљама и развијају своју економију. Првуловић указује да је за многе аналитичаре кључна одредница економско-обавештајне активности и то да она функционише на бази строгих етичких правила и стандарда, односно да се служи легалним средствима прикупљања и анализе података и њиховог претварања у економско знање компаније или државе.

Наведеним приступом створен је јединствен и оригиналан начин размишљања када је у питању економско-обавештајна делатност. Као реакција на „Мартров извештај” и друге накнадне извештаје (пре свега извештаји „Карајон” (*Carayon*) из 2003. године и „Линеман/Лемојн” (*Lienemann/Lemoigne*) из 2023. године), извршена су бројна прилагођавања и промене у државној администрацији

Француске. Такве промене, Кристијан Арбуло (Harbulot 2001) назива „мутацијом економско обавештајне делатности” (*La mutation du renseignement économique*), наглашавајући хладноратовски стратегијски карактер економског ратовања (*guerre économique*, према историчару *Georges Henri Soutou*) и значај визије моћи Француске (*vision de la puissance*, према министру и дипломати Алену Пејрефиту (*Alain Peyrefitte*)). Такође, у Министарству за економију и финансије 2016. године образована је Служба за стратешке информације и економску безбедност (*Service de l'information stratégique et sécurité économiques* [SISSE]). Упркос наведеном, значајно је напоменути да је због давања приоритета у борби против тероризма и изазова у сајбер простору, француским обавештајно-безбедносним службама смањен број ресурса намењених за економско-обавештајни рад (Tarlogic 2019).

На округлом столу посвећеном обележавању тридесетогодишњице од усвајања „Мартровог извештаја”, 28. априла 2024. године, истакнуто је да у контексту актуелних, агресивних стратегија САД и Кине Француска мора да напусти своју доктрину „срећне глобализације” (*doctrine de mondialisation heureuse*), као својеврсног механизма спољнополитичког деловања усвојеног након пада Берлинског зида, те да се у потпуности посвети одбрани својих економских интереса и суверенитета. Наглашена је потреба ефикасне координације међу јавним актерима и усклађивања правних алата на основу овако обликованих јавних политика, како би се ефикасно супротставила екстериторијалном домету права САД. Указано је да само проактивна стратегија, заснована на одбрани привредних и економских интереса, може омогућити Француској да се позиционира као глобална економска сила и очува своју независност у све конкурентнијем окружењу.

СТРАТЕШКА КУЛТУРА И СТРАТЕШКА ПРАЗНИНА У ФРАНЦУСКОЈ

Концепт стратешке културе иницирао је Џек Снајдер (*Jack Snyder*) 1977. године, истраживач из САД чија су поља рада били међународни безбедносни проблеми. Према њему, „стратешка култура је укупни збир идеала, условљених емоционалних одговора и образаца уобичајеног понашања које су припадници националне стратешке заједнице усвојили учењем или опонашањем и који су им заједнички онда када је реч о нуклеарној стратегији” (Zarobny 2018, 277).

Појам стратешке културе изведен је из ширег концепта политичке културе, којом су се теоретичари и практичари интензивно бавили превасходно због идеолошке поделе света од раних педесетих година прошлог века до краја Хладног рата (Blagojević 2025, 12). Формирање и развој теорије стратешке културе, као релативно новог концепта и аналитичког алата стратешких студија и међународних односа, суштински је заснован на теоријском правцу бихејвиоризма. Чињеница је да се овај теоријски приступ, преузет из психологије, често примењивао и у другим друштвеним наукама. Посебно је био значајан за описивање и предвиђање догађаја у међународним односима до 60-их година прошлог века, када је углавном напуштен због бројних мањкавости везаних за поузданост и заснованост методолошког поступка који је примењиван. Ипак, бихејвиоризам није потпуно напуштен, већ и данас налази своју примену у различитим дисциплинама међународних односа, попут стратешких студија и стратешке културе. Бихевиоризам је и даље релевантан теоријски приступ проучавању друштвених елита и њихових опредељења, као и у изучавању процеса одлучивања (*decision-making process*) (Blagojević 2025, 18). Џек Снајдер сматра да сагледавање свих фактора који су утицали на развој једне нације, тачније, који одређују њен културни и историјски идентитет, омогућава идентификовање стратешке културе, као перспективе са

које се приступа спољнополитичким питањима. Дакле, овај концепт узима у обзир специфичну историју, традицију, религију и филозофију као кључне факторе који одређују приступ спољној политици у смислу питања рата, сарадње и употребе силе (Kesić 2019, 154).

Полазећи од претпоставке коју је дао Кери Лонгхурст (*Kerry Longhurst*) да је стратешка култура „специфичан скуп уверења и ставова о употреби силе, те праксе везане за употребу силе, који постоје у оквиру једне групе и који се временом развија кроз јединствени дугорочни историјски процес” (Beriša i Cveticanin 2018, 11), француски приступ стратешкој култури доводи се у везу са војном културом (*culture militaire*) или одбрамбеном културом (*culture de défense*). Први француски истраживач стратешке културе био је Бруно Колсон (*Bruno Colson*), дефинишући је 1998. године управо као „скуп ставова и уверења у војној сфери која се односе на политичке циљеве рата и на најефикасније стратегијско-оперативне методе за њено остваривање”. На Колсонов рад у области стратешке надмоћи највише је утицао амерички научник Д’Авени (*Richard D’Aveni*), што се уочава у његовом раду из 2021. године: „Стратегије технолошке моћи нација: од овладавања критичним средствима до стратегије доминације” (*Les stratégies de puissance technologique des Nations: de la maîtrise des actifs critiques à la stratégie de dominance*). Ипак, у поменутом чланку се помиње и тражење изговора за француске националне проблеме код других, за шта се користи политички израз *mal français* који је присутан у јавном дискурсу почев од 1976. године и објављивања истоимене књиге некадашњег министра информисања Алена Пејрефита (*Alain Peyrefitte*). У том контексту занимљиву тезу износи и Лоран Турноа (*Laurent Tournois*), указујући да „опседнутост прошлим сјајем и величином” Француску доводе до спајања застарелих економских оквира и културно етноцентричних претпоставки које ће кулминирати уласком у „ратну економију” (Tournois 2024).

Објављивање књиге „Стратешка празнина” (*Le vide stratégique*) 2012. године, изазвало је велику пажњу француске јавности. Према речима Бомара (2014), књига је настала као резултат разочарења стањем француског друштва у претходним деценијама, услед одсуства стратешког промишљања и недостатка адекватног стратешког одговора, које је примећено и у другим државама. Само стратешко промишљање подразумева шири концепт, с обзиром на то да се одвија у „менталним оквирима” стратешке културе, где су стратешки одговори исход или резултат таквог промишљања. Бомар је стога настојао да поимању стратешке културе приступи у ширем контексту и на основу тога укаже на потребу профилисања аутентичне француске спољне и безбедносне (одбрамбене) политике. Такође, прекинут је континуитет ослањања на војни приступ стратешкој култури, оличен у делима Пјера Галоа (*Pierre Gallois*), Лусијена Поаријеа (*Lucien Poirier*) и Рејмонда Арона (*Raymond Aron*).

Бомар је допринео бољој артикулацији стратешке културе, јер би без његовог увида и адекватног промишљања, упркос постојећој регулативи у одређеним областима, одговор на конкретне изазове остао тактичког домаћаја (нпр. одговор финансијског сектора на кризу 2008. године). Као илустрацију својих тврдњи, Бомар истиче да када институције на кризе одговарају спровођењем брзих, тактичких решења, користећи се савременим технологијама, стиче се, са једне стране, „предност” у реаговању на кризе, док се, са друге стране, избегава одговорност у случају евентуалног изостанка резултата (*Le dérapage des responsabilités*) – што додатно погоршава ситуацију. Како се примећује, на тај начин се успоставља својеврсна „логика инерције” (*logique inertielle*), која подразумева понављање наизглед „ефикасне тактике” : верујемо да увек имамо начин да се супротставимо кризама, док се само привремено спасавамо, компромитујући систем доношења одлука „учећи га истој методи”. У тим околностима, насиље (политичко, финансијско, војно или др.) добија одлучујућу улогу у примени тактичких решења, јер у случају

изостанка успеха постаје „једини начин” превазилажења новонастале ситуације. С обзиром на наведено, закључује се да ефикасно краткорочно решење у доброј мери уништава дугорочно. Бомар (2012, 143) закључује да стратешка празнина настаје под оним околностима у којима „идеологије одвраћају људе од стратешког промишљања” (*les idéologies à leurs tours ont détourné les hommes de toute pensée stratégique*). Наведену мисао Филипа Бомара препознајемо и код Невена Цветићанина који наводи да Европа и добар део света пада у конформизам и огољену трку за моћи, услед чега свет нужно пада у хаос чије последице осећамо управо на почетку 21. века, живећи у све нестабилнијем и опаснијем свету (Cvetićanin 2016, 394).

ЗАКЉУЧАК

Научни допринос Филипа Бомара годинама је изграђиван активним учешћем у проучавању бројних области које нису биле предмет изучавања у Француској. Мултидисциплинарни приступ му је омогућио стицање статуса покретача бројних иницијатива у Француској, у областима националне моћи: стратегије, економије, обавештајног рада, образовања и сајбер безбедности, описујући га као „катализатора” и „мотора промена”. Државничка визија и наслеђе Шарла Де Гола, који је обликовао спољну и унутрашњу политику тзв. Пете Француске Републике и утемељио све потоње приступе стратешкој култури Француске, утицали су и на научни рад и деловање Филипа Бомара. Захваљујући успостављању тзв. француске школе економско-обавештајног рада, Бомар је посредно утицао на покретање и обликовање сличних иницијатива у свету. Посебну димензију представља његово интересовање за геоекономију. Бомар јасно указује на неопходност интеграције обавештајно-безбедносних служби и економских субјеката у функцији заштити националних интереса Француске. Његово наглашавање офанзивног

карактера информација утицало је на формирање концепта информационог и когнитивног ратовања, самим тим и особене сајбер безбедности Француске. Бомарово искуство у високом школству омогућило му је да се наметне једноставним и прилагодљивим језиком, док је аргументација његових ставова предмет учесталих гостовања у медијима и стручним скуповима, због чега је веома присутан у француској и светској јавности. Ангажман Филипа Бомара у бројним образовним институцијама и програмима допринео је да његов теоријски приступ буде доступан студентима и националним институцијама (посебно војним), где се даље изучава и развија. Његова књига „Стратешка празнина” допринела је поновној афирмацији и оживљавању стратешког промишљања, са посебним освртом на потребу да Француска буде проактивна, како би избегла неуспехе из прошлости и прихватила изазове савременог доба и технолошких иновација. Обликовање образовних програма и иницијатива, насталих на темељу доприноса Филипа Бомара, могло би да представља предмет нових научних истраживања, чиме би се омогућило потпуније разумевање елемената националне моћи, економско-обавештајног рада и концепта стратешке културе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Baumard, Philippe. 1992. “Etats-Unis. La surveillance offensive de la compétition. Entretien de Philippe Baumard”. *Le Moci (Le Moniteur du Commerce International)*. 12 octobre 1992. <https://www.clairebridge.com/these/10-baumard.pdf>.
- Baumard, Philippe. 1994. “From noticing to making sense: Using intelligence to develop strategy”. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 7 (1): 29–73. DOI :10.1080/08850609408435236.
- Baumard, Philippe. 2012. *Le vide stratégique*. Paris: CNRS éditions.

- Baumard, Philippe. 2014. "Xerfi Canal Le vide stratégique". *Xerfi*. 13 mars 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=9laVBd5iDgU>.
- Beriša, Hatidža, i Neven Cvetičanin. 2018. „Strateška kultura i njeni ključni činioci kao determinanta strateškog mišljenja i delovanja različitih nacija i država”. *Vojno delo* 70 (6): 9–30. DOI: 10.5937/vojdelo1806009B.
- Blagojević, Veljko, Aleksandar Gajić, Milovan Subotić, i Milan Igrutinović. 2025. *Savremena srpska strateška kultura*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Commissariat général du Plan. 1994. "Rapport du Groupe: Intelligence économique et stratégie des entreprises. Travaux du groupe présidé par Henri Martre La Documentation Française". Last accessed 01. June 2026. <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/074000410.pdf>.
- Cvetičanin, Neven. 2016. *Državništvo modernog doba*. Beograd: Arhipelag.
- Dedijer, Stevan. 1994. "Governments, Business Intelligence – A Pioneer Report from France". *Competitive Intelligence Review* 5 (3): 45–47. DOI: 10.1002/cir.3880050311.
- Dimitrijević, R. Ivan, i Zoran Kučeković. 2017. „Poslovno-obaveštajni rad usmeren na konkurentnost”. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 1. 127–142. DOI: 10.5937/GFB1701127D.
- Dou, Henri, Juillet Alain, and Clerc Philippe. 2019. *Strategic Intelligence for the Future 1: A New Strategic and Operational Approach*. USA: John Wiley & Sons.
- Ecole de Guerre Economique. 2025. "Meilleure formation en intelligence économique 2025". 15 mars 2025. <https://www.ege.fr/>.
- European Commission. 1995. "Green Paper on Innovation". 4 November 2025. https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com95_688_en.pdf.

- Gagliano, Giuseppe. 2017. "Historical Origins of the French School of Economic Warfare". *SOCRATES: An International Refereed (Peer-Reviewed) and Indexed Scholarly Journal in Public Policy, Public Administration, and Philosophy* 4 (4): 21–32.
- Gaćinović, Radoslav. 2020. „Osnovne funkcije države u procesu izgradnje sistema bezbednosti”. *Politika nacionalne bezbednosti* 19 (2/20): 277–295. DOI: 10.22182 pnb.1922020.12.
- Harbulot, Christian. 2001. "La mutation du renseignement économique". Re-published on CR451. Last accessed 15 March 2026. <https://cr451.fr/wp-content/uploads/2023/06/La-mutation-du-renseignement-economique.pdf/>.
- Keković, Zoran, Ivan R. Dimitrijević, i Nevena Šekarić. 2018. *Korporativna bezbednost: hrestomatija*. Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
- Kesić, Dušan. 2019. „Koncept strateške kulture u studijama bezbednosti”. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 1. 147–167. Beograd: Fakultet bezbednosti. DOI:10.18485/fb_godisnjak.2019.8.
- Journal of Mediterranean and Balkan Intelligence [JMBI]. 2017. *Cross-domain Approaches to Intelligence Analysis* 10 (2). Athens: Research Institute for European and American Studies [RIEAS].
- Le Journal de l'Economie. 2025. "De l'ombre à la lumière: itinéraire d'un pionnier de l'intelligence économique". 06 octobre 2025. <https://www.journaldeleconomie.fr/de-lombre-a-la-lumiere-itineraire-dun-pionnier-de-lintelligence-economique/>.
- Malecki, Grzegorz. 2017. "The Economic Intelligence System as a Crucial Factor in the Success of the Responsible Development Plan". *Casimir Poulanski Foundation*. 8. Jun 2017. <https://pulaski.pl/en/the-economic-intelligence->

system-as-a-crucial-factor-in-the-success-of-the-responsible-development-plan/.

- Marcon, Christian, and Nicolas Moinet. 2011. *L'Intelligence économique*. Paris: Dunod.
- Moinet, Nicolas. 2024. "Le rapport Martre fête ses 30 ans. Nicolas Moinet rencontre Philippe Clerc et Christian Harbulot". *VeilleMag – le magazine des professionnels de l'intelligence économique*. 29 février 2024. https://www.veillemag.com/Le-rapport-Martre-fete-ses-30-ans-Nicolas-Moinet-rencontre-Philippe-Clerc-et-Christian-Harbulot_a4741.html.
- Nešković, Slobodan. 2011. „Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji”. *Ekonomija: teorija i praksa* 4 (1): 111–127.
- Portail de l'IE. 2025. "Philippe Baumard. Biographie". Last accessed 20 December 2025. <https://www.portail-ie.fr/ressources/personnalites-ie/philippe-baumard/>.
- Portail de l'IE. 2024. "Analyse stratégique, les méthodes et outils". 8 mars 2024. <https://www.portail-ie.fr/univers/analyse-strategique-les-methodes-et-outils/2024/>.
- Prvulović, Vladimir. 2004. „Ekonomska obaveštajna aktivnost”. *Megatrend revija: Međunarodni časopis za primenjenu ekonomiju* 1 (4): 119–129.
- Stajić, Ljubomir. 2003. *Osnovi bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- Tarlogic. 2019. "France and economic intelligence". *Cyber Intelligence Blog*. 06 November 2019. <https://www.tarlogic.com/blog/france-and-economic-intelligence/>.
- Torres-Bacheș, Efren R. 2017. "Welcoming the New Age of Intelligence". *Journal of Mediterranean and Balkan Intelligence* 10 (2): 45–58. Athens: Research Institute for European and American Studies [RIEAS].

- Tournois. Laurent. 2024. "Is the War Economy a Response to the 'Mal Français'?" *Acta Psychopathologica* 10 (7): 61–68. DOI:10.54615/2231-7805.10.07.61.
- Trivan, Dragan, Aleksandar Jakišić, Dejan Pavlović, Ljubomir Radović, Vladimir Jovanović, i Srđan Srđić. 2024. *Priručnik za menadžere korporativne bezbednosti*. Beograd: Lampas.
- Travaux du groupe présidé par Martre, Henri. 1994. "Commissariat Général du Plan, Intelligence économique et stratégie des entreprises". Paris: La Documentation Française.
- Wilensky, Harold. 2015. *Organizational Intelligence: Knowledge and Policy in Government and Industry*. New Orleans, Louisiana: Quid pro Books.
- Zarobny, Stanislaw. 2018. "Changes in France's strategic culture after the cold war". *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka–Praktyka–Refleksje* 32 (32):273–292. DOI:10.5604/01.3001.0012.8105.

Njegoš Kopitić*

Ministry of Defence of the Republic of Serbia

Sofija Milenković**

Ministry of Defence of the Republic of Serbia

THE CONTRIBUTION OF PHILIPPE BAUMARD TO THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC INTELLIGENCE THEORY AND STRATEGIC CULTURE IN FRANCE

Resume

Research on knowledge management, organizational dynamics, and crisis decision-making in France has been profoundly influenced by the cognitive theory of Philippe Baumard. By emphasizing the strategic interconnection between the economy and the state, Baumard pioneered an original framework for economic intelligence, transposing knowledge and practices from the national intelligence and security community (*communauté nationale du renseignement* – [CNR]) into the domains of business, large capital, and the private sector. In parallel, he contributed to the development of French strategic culture, addressing existing gaps through reliance on strategic information and defense traditions. Advocating a proactive approach centered on sovereignty and the protection of economic interests, Baumard initiated efforts to position France as a global economic power capable of maintaining independence in an increasingly competitive environment. His contributions extended to cybersecurity, where he distinguished himself both

* E-mail: scientiateoros@gmail.com; ORCID: 0009-0003-6253-9693.

** E-mail: sofijamilenkovic.fb@gmail.com; ORCID: 0009-0002-3426-0487.

as a systems theorist and as a practitioner. Despite the significance of his work, Baumard's theoretical and practical contributions remain largely unfamiliar to the broader professional community. This study, through qualitative analysis of documentary sources, underscores the interdisciplinary and comprehensive nature of his approach—rooted in the political traditions of Charles de Gaulle and bearing implications across strategy, economy, intelligence, education, and cybersecurity. The findings suggest that Baumard's scholarship provides a valuable foundation for advancing the understanding of national power, strategic culture, and the role of economic intelligence in contemporary global competition.

Keywords: economic intelligence, *Intelligence économique*, strategic gap, *Mal Français*

*** Овај рад је примљен 1. маја 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. јуна 2026. године.

Политичка ревија

„ДРУГОСТ” И ПОЛИТИКЕ (НЕ)ПРИПАДАЊА

127

Сања Лазаревић Радак

СТУДИЈЕ БАЛКАНСКЕ ДРУГОСТИ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ
КАСНИЈЕ: ИСТОРИЈСКИ, ПОЛИТИЧКИ И
МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ ЈЕДНЕ
ПАРАДИГМЕ

155

Миња Марђоновић

АУТОБИОГРАФИЈА КАО ТЕОРИЈА: ЕМА ГОЛДМАН,
СЛОБОДНА ЛЈУБАВ И ПОЛИТИКА
НЕПРИПАДАЊА

*Сања Лазаревић Радак**

Институт за политичке студије, Београд

СТУДИЈЕ БАЛКАНСКЕ ДРУГОСТИ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ КАСНИЈЕ: ИСТОРИЈСКИ, ПОЛИТИЧКИ И МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ ЈЕДНЕ ПАРАДИГМЕ**

Сажетак

Истраживачко поље које се најчешће именује студијама балканске другости, засновано је на претпоставкама дискурзивне колонизације као средства за производњу и репродуковање репрезентација једног дела света. У оквирима ових схватања различити и неретко несагласни приступи попут имаголошких тумачења репрезентација, постколонијалних студија и симболичких географија срасли су у јединствени приступ, док су истраживачи преузимали функционалне елементе различитих парадигми, одбацујући неуклопиво и тако најчешће избегавајући усвајање теоријских модела у њиховој примарној сложености и дубини. Премда интердисциплинарне - и засноване на синтези социјалне психологије, историографије, теорије

* Имејл адреса: sanja.lazarevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0001-9332-4343.

** Овај рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

и историје књижевности и социолошких теорија – студије текста о Балкану нису опстале као део научног тренда када им је историјски контекст поставио изазове попут укључивања делова ове географије у Европску унију и стога, уласка у такозвану посттранзицијску еру. Указивањем на резултате до којих су дошли истраживачи у овој области, истицањем методолошких слабости и постављањем ових истраживања у историјски контекст, у тексту се анализирају домети, слабе тачке и разлози због којих су имаголошке, балканистичке, постколонијалне и њима блиске студије, у оквиру истраживачког поља балканске другости, изгубиле актуелност.

Кључне речи: студије Балкана, имагологија, постколонијалне студије, симболичка географија, критика, анализа

УВОД

Деведесетих година двадесетог века релативно занемарене студије слике Другог дале су један од углова из којих се сагледавала турбулентна деценија кроз коју су прошла постјугословенска друштва. Овај практични и теоријски изазов упоредо је примењиван на друга друштва чија се историја, култура и свакодневица почињу доводити у везу са Турском у Европи, Југоисточном Европом, Балканом и Западним Балканом.¹ Књижевно-теоријски и

¹ Узимајући у обзир флуидност одреднице Балкан и произвољност њеног одређивања како у локалним књижевностима, тако у дипломатским извештајима, мапама, разноликом политичком, географском и историографском материјалу, било би аргументовано да се термин Балкан ставља под знакове навода. Упркос томе, верујући да већина читалаца овог текста полази од претпоставке о флуидности инхерентној овом термину, ауторка избегава употребу знакова навода из техничких разлога.

историографски оквир, након неколико година показали су се недовољно еластичнима и недовољно теоријски провокативнима, с обзиром да је први тематизовао појединачна дела националне књижевности која су утицала на изградњу такозване ауто-слике, док је други појачавао убедљивост интерпретације све бројнијим извештајима који су сведочили у прилог континуираној маргинализацији и периферизацији Балкана. Нови талас интересовања за слике Балкана, јавио се неколико година након првих имаголошких студија на ову тему и био теоријски утемељен у студији *Оријентализам*, Едварда Саида (*Edward Said*). Ове студије су инсистирале на важности језика у потчињавању и експлоатацији једног, од стране другог дела света. На пољу критике, дошло је до поделе на оне који су инсистирали на немогућности одвајања физичке и језичке форме колонизације, и оне који су истицали да се административна и текстуална колонизација, упркос последицама које остављају на културу не смеју изједначавати (Lazarević Radak 2011, 74). Неку врсту баланса нудиле су симболичке географије онако како их схвата Едвард Соџа (*Edvard Soja*). Подела на центар и периферију као последица успостављања симболичких географија, дефинисања и уређивања сложеног света, уз пратећу стереотипизацију чинила се једним од, како теоријски најутемељених, тако политички најкоректнијих тумачења периферизације Балкана. Упоредо са теоријским усложњавањем и умножавањем грађе, дошло је и до локалних раслојавања истраживача на темељима културних нијанси и несумњиво различитих историјских и културних искустава становништва. Ово раслојавање некада јединственог тела представе о Балкану, довело је до све слободније употребе постколонијалних термина попут хибридности, синкретизма, центра/периферије.

Ова истраживања која су користила књижевне термине какви су слика, филозофске, попут репрезентације, социјално-психолошке какав је стереотип, а ослањала се на архивски рад карактеристичан за историографију, умножавана су постајући

широко, интердисциплинарно, али никада заиста хармонично поље које је ретко прилазило терминима и теоријама колонизације у њиховој обухватности и дубини. Упркос њиховом несумњивом доприносу, идеолошка и политичка функција ових истраживања остаје још један разлог, како популарности, тако опадања њиховог научног ауторитета, и кореспондира са престанком потребе за акумулацијом новог знања о дискурзивној производњи Балкана, Југоисточне Европе и Западног Балкана. Митови о лиминалности која је допринела политичкој нестабилности, постали су форма научног наратива о томе како је интернализовани дискурс о једном делу света постао његова стварност (Said 2009, 2). Анализа стереотипа о унутрашњим сукобима, сиромаштву, одсуству хигијенских навика, није била само пут за разумевање политичких турбуленција деведесетих година двадесетог века, већ, посредно, форма научне популаризације мита о балканској Другости. Деведесетих година двадесетог века, ревитализације представа о „завађеном” и „заосталом” Балкану имале су социјално-психолошко оправдање, с обзиром да је контекст транзиције и ратова на некада југословенским просторима привлачио медијску пажњу значајног дела Европе. Са настанком нових криза, отварањем других ратних жаришта и окончањем потребе да се сукоби на постјугословенским просторима промишљају из естетског, историјског, академског, географског, политичког и, неретко, метафизичког угла, студије чији је фокус био на тумачењу балканске другости, престале су да буде интересовање. Критички текстови о периферизацији и маргинализацији Балкана нису дали практичне резултате, већ су неретко били ограничени на ојачавање мобилности локалних академских заједница кроз научну размену и пројекте. Упркос томе, ове студије су долазиле управо из земаља које припадају европском симболичком центру, а њихови аутори, махом рођени у некој од земаља данашњег Западног Балкана имали су предност и привилегију приступа архивима и библиотекама у којима су ове представе чуване. Ове критике

нису биле поштеђене ни постколонијалне студије чији су заступници, махом запослени на универзитетима Окцидента, „уживали повластице” такозваног Првог света. Подсећањем на резултате истраживања имаголошких студија Балкана, постколонијалне критике и симболичке географије, у њиховој теоријској „хибридизацији” у јединствено поље, у наредним поглављима, указујем на предности, допринос и слабе тачке ових студија; методолошке недостатке и политичку употребу научног дискурса о тексту о Балкану.

Просторни, дискурзивни и хронолошки оквир анализе

Предраг Свилар истиче да је до 20. октобра 1944. године, Западни Балкан поменут тринаест пута у девет медија. Солунски самит Европске уније 2003. године, чини прекретницу јер у састав Западног Балкана почињу улазити државе са такозваном европском будућношћу које физички не спадају у западни део полуострва (Svilar 2011, 191). Проблеми и недоумице које подразумева немогућност коначног одређивања физичког простирања Балкана и Западног Балкана, до данас остају инхерентне студијама које се баве текстом о Балкану. Ово остаје кључ за тумачење субординиране позиције тог дела света, али и методолошка и теоријска руптура за оне истраживаче који под колонијализмом нужно подразумевају успостављање непосредног колонијалног система. С обзиром да је однос између знања и моћи, доминације и субординације далеко сложенији и да су механизми владавине суптилнији него што се то мислило у време таласа деколонизације, средином и у другој половини двадесетог века, флуидност ових теорија, у доброј мери, налази оправдање.

Алтерација Балкана уочена је као проблем тек деведесетих година двадесетог века иако се, на различите начине, о властитој културној измештености у односу на Окцидент, у данашњој Србији и другим територијама које су улазиле у састав Османског царства и Аустроугарске писало

од деветнаестог века. Поље студија дискурзивног Балкана, од краја деведесетих, кроз трећи миленијум, постајало је све еластичније и захваљујући анализи проблема граничности обухватило оријентализам, и постколонијалне студије. Истраживачко поље расло је све до окончања прве деценије трећег миленијума када отпочиње, бар у иновацијском контексту, релативна стагнација ових студија. Стога је оквир ове анализе грубо одређен у распону од две деценије.

Формулација „студије балканске другости” не односи се на неко прецизно омеђено научно поље које обухвата строго дефинисану групу дисциплина, недвосмислено теоријско, или методолошко утемељење. Као и сам предмет истраживања, ово поље је флуидно и у њега је могуће сврстати разноврсна истраживања која тематизују репрезентације становника и друштава једног дела света као европског, или окциденталног Другог. Иако методолошки и теоријски разноврсно, оно је временом постало препознатљиво као релативно јединствено поље чији истраживачи трагају за текстуалним средствима освајања Другога. Овде се не искључује ни промишљање истости тог дела света и његових становника са оним што се у таквом дискурсу именује Европом.

Балканизовани Балкан: критика и ревитализација мита о раскршћу

На теоријско и методолошко полазиште за реконструкцију и разумевање слике Балкана наилази се у оквирима имагологије која књижевност обухвата у повезаности са идеологијом (Пажо 2002, 15). Књижевно-историјски и књижевно-теоријски допринос овим студијама препознаје се најпре, у ефективној употреби термина репрезентација или слика, али њихово продубљивање архивском грађом и историјским контекстом несумњиво долази из историјске науке. У том смислу, *Имагинарни Балкан* Марије Тодорове, одиста означава почетак утемељеног и аргументованог истраживања слике Балкана јер

комбиновањем методологије историјске науке и књижевно-историјске терминологије, реконструише начин на који је Балкан представљан у тексту. Преиспитујући историјска искуства, Тодорова закључује да се у савременој политичкој култури, термин Балкан користи како би означио конкретну географску и историјску реалност, док је придев „балкански” реторичко средство стигматизације (Lazarević Radak 2014, 62). Тако схваћен, Балкан за Европу постаје Други на начин на који је то Оријент за Окцидент јер га посматрач са Окцидента поставља између Истока и Запада, па може бити и једно и друго (Todorova 1999). Његова гранична позиција и маскулинистички стереотипи који га ментално насељавају, постају нека врста гаранта његовог опстанка у тексту и у физичком простору, али га, по овој ауторки чине и опозицијом у односу на Саидов флуидни Оријент.

АнализарепрезентацијаограничностиБалканаодређена је њиховом заступљеношћу како у архивској грађи, тако у јавном дискурсу, те се проблематичан део балканистичких поставки Марије Тодорове не односи на саме репрезентације које је немогуће негирати, већ на тумачење како практичног, тако симболичког потенцијала лиминалног простора. Међу бројним тумачењима граничног статуса, у социологији и антропологији, издвајају се она која дају Арнолд ван Генеп (*Arnold van Gennep*) и Виктор Тарнер (*Victor Turner*). Као радикална неодређеност, граничност се може објаснити међу стањима која су једна од фаза у обредима прелаза (ван Генеп 2005). Виктор Тарнер описује друштвене драме као прилике које одређују нејасноће, кризе, прелазне статусе и апсурдне ситуације у јавном животу (Turner 1980, 141–68). Одредити границе неког простора значи довести га у стабилан положај, те уколико је стање недефинисано, она страна на коју се симболички смешта, такође је недефинисана (Fuko 2007). Стога, граница постаје нека врста „померености” која сигнализује грешку и зато неку врсту несклада између два поља (Zanini 2002, 58). Чињеница да су границе Балкана биле подложне сталним изменама чини упитном тврдњу о његовој

физичкој конкретности, упркос другим, махом симболичким, тумачењима границе. Динамика промене значења његове географије приближавају га флуидности других симболичких географија које су биле објекти колонијалне имагинације. Претендовање на интердисциплинарност подразумева отвореност за сазнања других дисциплина, па упркос коректном консултовању како историје књижевности, тако политичке историје, сазнања антрополога о значењима границе намећу се као један од захтева, с обзиром да ова ауторка управо у квалитету граничности налази одговор на питања која покреће на почетку студије.

Но, тумачења границе нису била одлучујућа приликом умножавања ових парадигми. Историјска искуства и лични теоријски афинитети допринели су промишљању граничности Балкана из другог угла у односу на онај који је понудила Тодорова. Управо су у овоме критика балканизма и примена постколонијалних студија нашле своје утемељење.

Умножавање „балкана”: историјска искуства као темељ за производњу стереотипа

Осврћући се на појаву коју је Едвард Саид назвао оријентализмом и наглашавајући лакоћу са којом се он може проширивати или сужавати, према захтевима актуелног тренутка, Милица Бакић Хејден (*Milica Bakić Hayden*) закључује да је управо југословенски простор тај на коме су се сламале последице ових процеса (Bakić Hayden 2006). Поступак у оквиру којег се југословенски (југо)Исток смештао све источније, а (северо)Запад све западније, служи овој ауторки приликом реконструкције оријенталистичке реторике на тим просторима. Логика на којој су биле засноване дебате између југословенских република, од краја седамдесетих година, до окончања ратова на тим просторима, имала је све елементе оријенталистичког говора, а са ратним сукобима које су преносили страни медији, идеолошко порекло такве реторике постајало је све видљивије.

Замерајући Тодоровој недовољни сензибилитет за разумевање ових механизма, Бакић Хејден истиче да се реторика балканизма прожима и преклапа са оријенталистичком реториком. Закључак Тодорове да за разлику од неопипљивог Оријента, Балкан постоји као историјски и географски конкретна целина, Бакић Хејден види као неодрживу, будући да само на нивоу реторичке манипулације, Оријент постоји као привидно неконкретан простор. За британску империју, Индија је била историјски и географски конкретан простор упркос томе што су текстуалне репрезентације о њој биле испуњене фантазијама. С друге стране, битке о припадању и неприпадању Балкану, Европи и/или Окциденту и данас се воде. У прилог овоме, Бакић Хејден истиче емоционални значај „новокомпоноване” синтагме Западни Балкан која је послужила као нека врста утехе оним становницима Балкана који су себе сматрали ближима Европи (Bakić Hayden 2006, 22).

Мање критичка и ван академског круга релативно популарна књига *Измишљање Руританије*, Весне Голдсворти, усмерена је на анализу књижевних дела у којима се препознаје симболичка географија Балкана. Она се неретко доводи у непосредну везу са оријентализмом и постколонијализмом, иако би се ово могло тврдити тек на нивоу закључка до којег ауторка долази, али још лакше оспорити на основу увида у методологију, одсуства адекватне терминологије и недовољне теоријске утемељености закључака које ауторка нуди. Упркос овим недостацима, *Измишљање Руританије* је постало једно од општих места у говору о студијама балканске другост и референца на коју се по правилу позивају ова истраживања. Голдсворти издваја дела Бајрона, Агате Кристи, Брама Стокера, Ентонија Хоупа и других. Попут самих заплета, закључци до којих долази, неретко су изненађујући, па једна од главних хипотеза Голдсворти, остаје да се процес књижевне колонизације, по својим ступњевима и поледицама не разликује од физичке колонизације (Goldsvorti 2000, 2). Упркос томе што би се

могло расправљати о дубини искуства и последицама које на становништво оставља књижевна колонизација, Голдсворти инсистира на једном драгоценом запажању. Наиме, разлози за недостатак сагласности о тачном простирању Балкана примарно се односе на скуп репрезентација које су засноване на стереотипима о социјалној нестабилности и политичкој неедукованости. Иако се књижевна колонизација разликује од административне, постколонијални дискурс је препознаје као платформу за експлоатацију и стога као форму освајања. Ово је и кључни разлог због којег се ова књига, упркос свом популарном карактеру, у студијама балканске другости доводи у везу са теоријски далеко сложенијим постколонијализмом.

Оријентализација и постколонијални дискурс на Балкану

Гајатри Чакраворти Спивак (*Gayatri Chakravorty Spivak*), Саидов *Оријентализам* назива баштом из које је процветао постколонијализам (Ashcroft, Griffiths, Tiffin 2001). У том смислу, *Оријентализам* и доцније актуелне постколонијалне студије јасно су разграничене као полазиште за развој једног мисаоног правца и, оно што је та основа произвела у деценијама које су уследиле након публиковања ове студије (Spivak 2011). Саидово истраживање засновано је на синтези Грамшијевог схватања хегемоније и Фукоовог схватања дискурса (Fuko 2019, 16). Хегемонија којој се у јавном и приватном дискурсу придружује квалитет здраворазумског, не шири се само кроз властито друштво већ омогућује да се путем дискурса о рационалности спроведе контрола од врха надоле (Louai 2012, 4–8). Саид своје тезе изводи на грађи класика европске књижевности у чијим оквирима је смештено лингвистичко, етнографско, географско знање (Said 2009, 39). Оријентализам тако постаје западни начин доминације и форма поседовања власти над Оријентом који упоредо са тим што обухвата стварне

територије и становништво Индије, Кине, Ирана, Либије, Египта, Ирака, функционише као систем знања и моћи. Ово постаје основа за фалсификовање знања, дискурзивне и емоционалне манипулације које и данас доминирају глобалним медијским простором (Said 2003).

Делови Саидовог *Оријентализма* који су примењивани у оквиру студија текста о Балкану, најпре се односе на плодну синтезу Фукоовог схватања дискурса и Грамшијевог схватања хегемоније. Попут делова света које центар измешта у оквире Оријента и такозваног Трећег света, делови Балкана су – уз повремене паузе од краја деветнаестог века, када су нестајале две велике империје, па све до трећег миленијума – били подвргнути производњи медијских репрезентација о ратовима, насиљу, сиромаштву (Вуковић 2007). Упркос често утемељеним оспоравањима примене оријенталистичке критике на Балкан, ова парадигма до данас остаје вишеструко релевантна и применљива на тај део света. Њена релевантност односи се, најпре, на већ опште место о извештавању о завађеном полуострву које се, сведочећи о трајности репрезентације, надовезује на медијске садржаје којима је Окцидент креирао информативне садржаје о постјугословенским друштвима, подсећајући на погубност национализма, који је, парадоксално, европски производ деветнаестог века. Саидови закључци о текстуалној колонизацији постали су опште место у имаголошким студијама о балканској другости, док је – услед теоријске инертности и несигурности у вези са природом текстуалне колонизације и идентитетским и политичким питањима о Балкану – пропуштено да се ова истраживања продубе савременијим и сложенијим теоријским приступима. Управо у овој тачки, мисао Гајатри Спивак дала је одговор на питања улоге национализма не тек у еманципацији некада колонизованих друштава, већ у репродуковању колонијалног дискурса. С обзиром да репрезентације о завађености и национализму чине окосницу окциденталног извештавања о Балкану у 19. веку, а потом и крајем 20. века, њена схватања

нуде један од најдрагоценијих интерпретативних кључева у овом контексту.

Гајатри Чакраворти Спивак задужила је постколонијалну критику обнављањем Грамшијевог термина субалтеритет, тумачећи га као читав низ значења која сигнализују чворишта и аспекте вишеструке другости по различитим геополитичким, хетеронормативним и империјално капиталистичким осама хегемоних пракси. Подређеност, пониженост, потчињеност, безгласност, невидљивост, бездомност, немост у артикулацији своје позиције тек су нека од значења која се наговештавају овим појмом. Појам „субалтеритет” уводи се ради означавања стања у оквиру специфичног историјског, културног и политичког контекста, а како би се показало да је дискурзивна борба у чијим оквирима се различити Други измештају на периферију, стално у току (Spivak 2005).

Ова ауторка национализам одређује као производ колективне имагинације конструисане посредством процеса поновног креирања историје сећања или поновног успостављања сећања. Имагинација се, како примећује, мора вежбати како би се учествовало у игри која допушта прекрајања историје и поновна исписивања значења која доводе до успостављања пожељних сећања. Како Спивак закључује, оваква имагинација се не може развијати ако друштвени поредак, не вреднује учење лажне науке – књижевне историје (Spivak 2011, 40). Ова тврдња омогућава Спивак да објасни мање или више суптилне механизме којима је британска империја контролисала производњу и границе онога што се сматра индијском књижевношћу. С обзиром да, попут Саида, Спивак користи Грамшијево схватање хегемоније, долази до сличног закључка – књижевност се развија тиме што указује на исте слике и тако репродукује вредносно сагласни наратив. Ово постаје основа за успостављање не само школског система којим управља невидљива рука колонизатора, већ темељ свих институција. Када званично образовање постане део веће, хегемоне

целине, јавља се потреба за повезивањем наратива који творе заједничке вредности, системе мишљења и менталне репрезентације. Тако је национализам који наизглед функционише као инструмент националне еманципације, заправо једно од средстава која Центру омогућавају да повеже наративе о локалним историјама, биткама за ослобођење у један, заједнички наратив који, за циљ успоставља, рецимо, борбу за демократизацију. На овај начин, производе се идеолошке поделе унутар некада колонизованог друштва, те се умножавају пријатељи и непријатељи што омогућује да некада колонизовани остану у амбијенту сталне амбиваленције, националне, конфесионалне, идеолошке и политичке подвојености. На примеру Индије, Спивак која се бави везом између национализма и постколонијалне националне еманципације закључује: „Питања су смућена чињеницом да ће националиста на левици, националиста везан уз друштвени покрет, који је данас, предан националном цивилном друштву и глобалиста – националиста, различито посложити добро и лоше. То ће се такође догодити, ту одмах иза угла, вис-а-вис бугарске нације-државе, ако и када уђете у ЕУ” (Spivak 2011, 43).

Ови и блиски, савремени постколонијални оквири, у поређењу са имаголошким и историографским истраживањима, недовољно су примењивани на репрезентације и политички контекст Балкана. Разлози за ово су бројни, но међу најочљивијима, издваја се амбиваленција у односу на природу и стил доминације Окцидента над овим делом света. Питања о којима међу реткима говори Милица Бакић Хејден и која се умножавају око идентитетских проблема на релацији Балкан – Окцидент, Европа – граница – Оријент, доводе до недовољно утемељених и неодлучних покушаја да се постколонијализам заиста примени на Балкан. Но, док ће овај научни дискурс, истраживачи који се баве Балканом махом доводити у везу са Азијом и Африком, плодни делови парадигме коју је понудила Спивак остају неискоришћени у овом контексту. Дискурс о нестабилном,

завађеном Балкану, који премда је опште место, изнутра, многи заступници либералне демократије и политичари који заступају глобализацију, нису радо укључивали у свој дискурс. Али, говор о националистички расположеним становницима тог полуострва изнова је постао актуелан деведесетих година двадесетог века. У тренуцима када је било потребно заменити га новим представама, он је остао нешто попут увек спремног резервоара слика јер је могао скретати медијску пажњу читавог света. Завађеност, наравно није једина репрезентација јер се њој придружују сиромаштво, необразованост, нехигијена. Сви ови придеви могу се употребити тако да изазову, наизглед идеолошку, политичку или естетску подељеност становништва у овом делу света. Она омогућује непрестано репродуковање нових подела, неслагања и неразумевања које увек може обезбедити држање једног дела становништва у сталној потчињености (Ashcroft, Griffiths, and Tiffin 2001). Уосталом, истраживање репрезентација о Балкану изнова се усмеравало на слике подвојености, рата, унутрашњег конфликта, или на репрезентације о граничности. Иако се у овим истраживањима инсистирало на имагинарности таквих представа, оне обележавају две деценије бављења сликама о Балкану као јединим стабилним репрезентацијама, од деветнаестог до краја двадесетог века. Ово не значи да истраживања извештаја, путописа и других форми књижевности нису укључила релевантне репрезентације, већ да оне јесу биле кључне у „причвршћивању” симболичке географије Балкана на мапу света. Будући да су аутори ових извештаја били путници из центра, колонијални дискурс се готово бесконачно репродуковао, неретко подразумевајући преношење готово идентичних реченица и сличних пасуса. Приписивање постколонијалног статуса овим друштвима неретко је било праћено несигурношћу услед релативно дуге традиције јасног разграничења европског од неевропског и колонијалног од неколонизованог. За траговима ових поларизација мора се трагати у културним историјама

друштва (Западног) Балкана, али и у ауторепрезентацијама које су чуване у оквиру образовног система и других званичних институција.

Други значајан аутор у овом контексту је Хоми Каршеђи Баба (*Homi Kharshhegi Bhabha*) који је обновио термине хибридног и амбиваленција. Баба колонијализам не схвата као једносмерни процес у чијим оквирима центар осваја периферију, већ као сложену игру културних елемената која траје хиљадама година. Током доминације Окцидента над Оријентом догодили су се културни контакти и интеракције који се у тексту манифестују као процепи и стрепње. Метафорички и физички представљају их застрашујуће фигуре, хибриди и субјекти који сугеришу опасна и недозвољена културна, симболичка и физичка мешања (Huddard, Bhabha 2006, 4). Баба указује на то да су просторно и временски лиминални субјекти управо они који у постколонијалним друштвима и постају носиоци увек изнова произведених идентитета. Хибридног имплицира дисрупцију, уношење разлике у монотоност и једност. Она означава процес претварања два објекта у једно на начин који онемогућава да се разазна где је некада била њихова граница (Bhabha 2004, 18). Граница постаје место погодно за опстанак хибридних идентитета и увек подразумева неку форму бездомности (Young 2005, 15).

Бројни извештаји, путописи, романи, информативне емисије, сажимају Балкан као гранични простор. Ова мисао провлачи се од самих почетака студија Балкана, чинећи да граничност и њој инхерентна амбиваленција постану једно од главних дискурзивних обележја овог дела света. Наводна симболичка, географска, културна смештеност Балкана између Истока и Запада остаје кључна репрезентација која се мобилише како у мирнодопско време, тако током криза. Њој се придружују „позитивна” и/или негативна својства, од раскршћа којим се слави разлика, до „друма” којим се њен значај профанизује, све до „границе цивилизације” којом се том делу света придружује квалитет „варварства”,

„дивљаштва”, „неразвијености” (Todorov 2014). Било да је реч о прошлости, или о актуелном тренутку обележеном бројним амбиваленцијама које колонијални дискурс производи, граница, како је схвата Баба, применљивија је и далеко конкретнија у случају Балкана, од границе о којој говори Марија Тодорова. Мешавина, различитост/истост, синкретизам и хибридизација Балкана протежу се од записа у деветнаестом веку до политичког дискурса о придруживању делова Балкана Европској унији. Граница у постколонијалном контексту, нарочито на начин на који је схвата Баба, остаје симболички простор прелаза обележен стрепњом од хетерогености, одсуства хармоније и укључивања различитости у истост. Овако схваћена, она није монолитни, физички јасно разграничени простор, већ нешто што наизменично припада прошлости, или на шта се чека у будућности. Са таквим својствима она је закључана у сталној амбиваленцији, културној, идентитетској, политичкој.

За разлику од имаголога, културолога и историчара који се баве (Западним) Балканом, Баба говори о формама мимикрије, од избељивања коже до прихватања вредносног система колонизатора ради бенефиција, примећујући да оне доводе до дестабилизације односа између нас и других, ремете равнотежу ослањајући се не на имитацију него на прихватање хегемоније. Колонизовани субјект проживљава унутрашњи расцеп – кидање између ја/ми, ти/они. Премда захтева неку врсту превођења, разумевање овог унутрашњег процепа, крајем двадесетог века и у првој деценији трећег миленијума постаје изнова релевантно како за текст о постјугословенским друштвима, тако за идентитетске проблеме са којима се становништво ових друштава суочава. Они су видљиви у политичком дискурсу о транзицији и демократизацији. Један од популарних примера за ово неретко се среће у јавном и приватном дискурсу Србије и других постјугословенских друштава, у којем се, донедавно критикована прошлост, описује у терминима златног доба. Почетком трећег миленијума, прошлост се описивала као „грађанска”,

„урбана”, или западнија од културе која доминира данас. Некритичко наглашавање бољег економског, социјалног, па и моралног стандарда успостављало је дискурзивне нити, било са очекивањем такве будућности, било са изневереношћу тих очекивања (Сотировић 2014). Овако су покренуте асоцијације на стабилност и безбедност као нешто што је друштво имало, али је изгубило у прошлости. Пословично сећање на редовна летовања и зимовања постало је нека врста историје сећања на време када је тај део света био ближи Окциденту. Систематска медијска алтерација у одређеном периоду мора довести до удвајања или сумњичавости у односу на „европски” идентитет, како Западног, тако сваког другог Балкана. Дискурси о придруживању институцији која је, у популарном говору, неретко изједначена са историјом, културом, географијом и стога са идентитетом мобилише питање: „Ко сам, уколико треба да постанем/придружим се?” Историјски (дис)континуитет „постајања Европљанином” усложњен је чињеницом да се дебате о идентитету становништва Балкана воде у таласима који се прекидају друштвеним кризама. Најпре крај деветнаестог века, а потом међуратни период време су када такве полемике постају најгласније. Свака од њих прекинута је једним великим сукобом. Након бројних жртава, становништво региона изнова се укључује у задатке, тестове, испите, поглавља и лекције којима треба да потврди или оповргне, било своје „европство”, у културним терминима, било адекватност за чланство у некој европској институцији. Ово изнова покреће осећање недовољности које доводи до идентитетских криза сличних онима кроз које су прошли субјекти изложени деловању административне колонизације. Тако ова позиција производи неку врсту имитације колонијалног искуства, онако како и (Западни) Балкан постаје реплика и унутрашња рефлексија Оријента.

Дискурс и симболичка географија: између центра и периферије

Едвард Соџа напушта класични модел колонизатор/колонизовани, али уочава неједнакост између Центра и Периферије, схватајући први као простор у који се улива капитал, а други као простор поред кога капитал протиче. Критичка спатијалност Едварда Соџе ослоњена је на Фукоов (*Michael Foucault*) концепт трећег места и заснована на закључку да је мапирање света, актуелно од петнаестог до деветнаестог века уступило место историји коју је наметнуо Просвећени осамнаести век (Soja 1971, 2). У генези трансформације капитала, која се у таласима, одвијала у двадесетом веку, друштва су имала неједнак развој. Овако се географске неједнакости препознају као резултат социјалних процеса који доводе до интензивне потраге за капиталом као основе за просторне неједнакости (Soja 1990, 24). Прихватање Соџине парадигме подразумева увид да различити делови света постају симболичке географије услед акумулације или одсуства капитала у неком од њих. Извештаји и путописи са Балкана у двадесетом веку сведоче у прилог значају дискурса о модернизацији, индустријализацији, урбанизацији, али и потреби за очувањем неретко апстрактно и магловито схваћене културне аутентичности. У овом контексту посебно су драгоцени извештаји и путописи између два светска рата, с обзиром да се за овај период везује „колебање између традиције и модерности” (Stojanović 2005). Међутим, овај дискурс се изнова мобилише кроз двадесети век и изнова јавља почетком трећег миленијума. Говор о демократизацији, махом подразумева семантику напретка, док онај о транзицији изнова асоцира на статусну колебљивост која производи кључне квалитете трећег места (Fuko 2005, 64). Тренутак у којем отпочиње говор о Соџиним симболичким географијама, обележен је опадањем ентузијазма за истраживање балканске Другости, па потенцијал ове парадигме како у контексту економске ситуације у региону,

тако текста, остаје недовољно препознат. Балкан као трећи простор, у оквирима текста, препознаје се у фукоовским оквирима без конкретнијег доприноса Едварда Соце који указује на сам корен проблема – начин на који су претходно произведене маргине које остају закључане у сиромаштву и на периферној позицији.

Полупериферија: ‘Европа’ на периферији Европе

Значај примене Фукоовог концепта трећег простора у контексту Србије, препознаје се у раду Марине Благојевић Хјусон (*Marina Blagojević Hughson*). Реч је о теоријском концепту којим се означава структурални међупростор на нивоу Европе и глобалних региона који је динамички резултат постојања центра и периферије. На примеру српског друштва, ауторка закључује да постоји тесна повезаност између геополитичке, историјске, економске и културне позиционираности и стога, опстаје умножавање различитих периферија и њихових карактеристика. Овај оквир применљив је, како на дискурс о периферији и полупериферији тако на конкретно социјално искуство полупериферијалности које се може чувати и репродуковати путем наратива.

У случају српског друштва, постоји тесна и важна повезаност између (геополитичке, историјске, економске, културне) позиционираности српског друштва, између центра и периферије, па чак и више центара и различитих периферија и његових структуралних карактеристика (Hughson, Stevanović 2015). Неопходност освешћивања полупериферијалности у самом току производње знања, омогућује да друштва дођу до практичних решења која би побољшала њихову позицију. Полазишну тачку у овом процесу чини превазилажење нелагоде око прихватања сопствене разлике, како у односу на центар, тако у односу на периферију. Разлика овде најпре подразумева надилажење тенденције за идентификацијом, било са једним, било са

другим које се неретко окончава, или у инсистирању на европском културном идентитету, или на истицању репрезентације скрајнутости у односу на глобалне токове. Ово се препознаје као наглашавање културне сродности са другим деловима Европе, попут трендова који су у Југоисточној Европи, били заступљени крајем деветнаестог века и у међуратном периоду, или радикализовању друге крајности, попут инсистирања на континуитету лимиалности кроз наративе о „проклетству раскршћа”. Разлика, о којој ауторка говори, није само културна, политичка, или економска, већ је онтолошка и њено прихватање подразумева артикулисање сопствене разлике у односу на глобално друштво. Полупериферију одликују својеврсне родне политике које су утемељене у историјским околностима и обухватају рано добијање права на школовање и рано добијање права гласа, јавно и приватно трошење женских ресурса, постојање само/жртвујућег микро-матријархата, јаке патријархалне идеологије (Hughson 2015). Значај примене теорије полупериферијалности постаје јаснији када се узме у обзир да је европска полупериферија процесом транзиције укључена у дубље промене које су довеле до производње сиромаштва кроз неолиберално потцењивање развојних потенцијала полупериферије. Наиме, вишедеценијско искуство сиромаштва које је резултат периферизације српског друштва омогућује успостављање континуитета са историјским искуством овог и суседних друштава које је забележено у бројним дипломатским извештајима и романима путника из Европе и Сједињених држава. Дискурс о сиромаштву био је један од кључних покретача ентузијазма којим је деведесетих година двадесетог века подржавана транзиција, а потом су овим процесом објашњавана бројна искуства која су уследила по окончању ратова на постјугословенским просторима и њихове демократизације. Дискурси о транзицији, посттранзицијским кризама, променама, развојним потешкоћама, постали су кључне легитимизације економског, социјалног и политичког незадовољства грађана

Србије. Тензија између стварности у којој домаћи капитал убрзано нестаје док га замењују економска и привредна решења како европских, тако азијских земаља остаје један од кључних доказа периферизације и систематског сиромашења државе. Унутрашња производња економске и родне полупериферија одржава се како континуираним наративима о борби са сиромаштвом, тако репрезентацијама које омогућавају креирање нимало продуктивне утехе у историјским наративима.

ЗАКЉУЧАК

Студије Балкана како у Србији, тако у академском простору читавог региона прошле су дуг пут од анализе дискурса до суочавања са измештањем критичког тона у физички простор. Ентузијазам који је обећавао да ће истраживачи текста о (Западном) Балкану истаћи узроке и последице периферне позиције овог дела света у односу на центар, нешто више од једне деценије након што је ова парадигма популаризирана, суочио се са нимало оптимистичном сликом посттранзицијског раздобља. Истраживање књижевних и других текстуалних репрезентација о Балкану постало је нешто попут академске забаве која је подразумевала такмичење у истицању што егзотичније и што шокантније представе. У том смислу, ова „декаденција” студија о сликама Балкана довела је до потешкоћа да се до краја развију и унапреде здрави и плодни делови овог научног оквира. Немогућност да се постколонијалној парадигми и теоријским гранама које из ње долазе приступи на довољно еластичан начин довела је до растуће сумњичавости у вези са процесом текстуалне колонизације. У политичким и идентитетским оквирима, ова амбиваленција је, парадоксално, само потврђивала субалтерну позицију друштава региона. Но, умор истраживача и популаризација како деветнаестог века, тако балканистичких синтагми, допринели су непрепознавању новог, савременог

и актуелног материјала који је недвосмислено „смештао Балкан” у постколонијалне оквире. Наведене студије, ипак, остају темељи на којима је могућа, не тек реконструкција, већ аргументована и систематична изградња нових спратова критичких студија текста о Балкану и стварности друштава која се смештају у његове оквире, или измештају из њих.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ashcroft, Bill, Griffiths, and Garreth, Tiffin, Hellen. 2001. *The Empire Strikes Back: Theory and Practice in Postcolonial Literatures*. New York: Routledge.
- Bakić Hayden, Milica. 2006. *Varijacije na temu Balkan*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić.
- Bhabha, Homi. 2004. *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Fanon, Franc. 2015. *Crna koža, bele maske*. Beograd: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2005. *Psihijatrijska moć*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2007. *Nadzirati i kažnjavati*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 2019. *Poredak diskursa*. Beograd: Karpos.
- Goldsvorti, Vesna. 2000. *Izmišljanje Ruritanije*. Beograd: Geopoetika.
- Huddart, David. 2006. *Homi K. Bhabha (Routledge Critical Thinkers)*. London, New York: Routledge.
- Hughson, Marija, Stevanović, Zoran. 2015. *Kriminal i društvo Srbije: izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Hughson, Marina. 2015. *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Jezernik, Božidar. 2007. *Divlja Evropa*. Beograd: XX vek.

- Lazarević Radak, Sanja. 2011. *Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, Sanja. 2013. *Otkrivanje Balkana*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, Sanja. 2014. *Nevidljivi Balkan: prilog istoriji postmodernih geografija*. Beograd: Mali Nemo.
- Louai, El Habib. 2012. "Retracing the concept of the subaltern from Gramsci to Spivak: Historical developments and new applications". *African Journal of History and Culture (AJHC)* 4 (1): 4–8.
- Пажо, Даниел Анри. 2002. *Општа и компаративна књижевност*. Скопје: Македонска книга.
- Said, Edvard. 2003. *Krivotvorenje islama: kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak sveta*. Zagreb: Tridvajedan.
- Said, Edvard. 2009. *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
- Soja, Edvard. 1971. *The Political Organization of Space*. Washington: Association of American Geographers.
- Soja, Edvard. 1989. *Postmodern geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, New York: Verso.
- Spivak Čakravorti, Gajatri. 2011. *Nacionalizam i imaginacija*. Zagreb: Fraktura.
- Spivak Čakravorti, Gajatri. 2005. *Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: Beogradski krug.
- Stojanović, Dubravka. 2025. *Kaldrma i asfalt: urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Svilar, Predrag. 2011. *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*. Beograd: Mediterran Publishing.
- Сотировић, Владислав. 2014. „Прилог проучавању феномена политолингвистичког аспекта нестанка СФР

- Југославије”. *Политичка ревија* 3 (2014): 51–89. <https://doi.org/10.22182/pr.4132014.3>.
- Todorov, Cvetan. 2014. *Strah od varvara. S one strane sudara civilizacija*. Beograd: Karpos books.
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Turner, Victor. 1980. “Social Dramas and Stories about Them”. *Critical Inquiry* 7 (1): 141–68.
- Van Genep, Arnold. 2005. *Obredi prelaza*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Вуковић, Слободан. 2007. *Како су нас волели: антисрпска пропаганда и разбијање Југославије*. Београд: Стилос.
- Young, Robert, J.C. 1995. *Hybridity in theory, culture and race*. London, New York: Routledge.
- Zanini, Pjero. 2002. *Značenja granica*. Beograd: Clio.

Sanja Lazarević Radak*

Institute for Political Studies, Belgrade, Republic of Serbia

STUDIES OF THE BALKAN OTHERNESS TWO DECADES LATER: HISTORICAL, POLITICAL AND METHODOLOGICAL CHALLENGES OF A PARADIGM**

Resume

By the end of 20th Century a paradigm based on the assumption of discursive colonization of the Balkans, became a means for scientific understanding of reproduction of stereotypes and alteration of the Balkans in relation to Europe. Becoming a fashionable scientific tool for understanding political, economic and social crises in the Balkans, this paradigm included imagological interpretations of ethnic stereotypes, relatively complex analysis of various representations in travelogues, postcolonial critic and spatial and symbolic geographies. Drawing on some of the results of these studies and pointing out their weak points, the author states the main reasons for loss of relevance of imagological, postcolonial, geographical and other studies, that refer to the Balkans as symbolic geography, and textually colonized part of the world. Studies of the Balkan Otherness in Serbia and in academic circles of the Western Balkan region has come a long way from discourse analysis to displacement of criticism to geographical space. The enthusiasm that promised the concrete answers and

* Email: sanja.lazarevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0001-9332-4343.

** This article was created as a result of scientific research within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation.

practical solutions to the consequences of peripheral position of the Balkans, faced pessimistic image of post-transition reality. Less and less popular studies of the Balkans brought impossibility to develop and improve healthy and fertile parts of this scientific frame. In political and identity context, this ambiguity paradoxically proved the subaltern position of the region. The lack of new inspiration and and popularization of 19th century representations and Balkanist phrases led to impossibility of researchers to recognize contemporary material that undoubtedly located the Balkans in postcolonial frame.

Key words: Balkan studies, imagology, postcolonial studies, symbolic geography, critics, analysis

*** Овај рад је примљен 20. априла 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. јуна 2026. године.

Миња Марђонових*
*Самостални истраживач, Београд**

АУТОБИОГРАФИЈА КАО ТЕОРИЈА: ЕМА ГОЛДМАН, СЛОБОДНА ЛЈУБАВ И ПОЛИТИКА НЕПРИПАДАЊА

Сажетак

Овај рад разматра мисао Еме Голдман (*Emma Goldman*) кроз призму аутобиографије као теоријског и историографског извора, полазећи од претпоставке да њена аутобиографија *Living My Life* не представља само сведочанство политичког живота већ примарно место производње анархофеминистичке мисли. Анализом аутобиографских записа и теоријских есеја, рад показује да се критика брака и државе код Еме Голдман доследно протеже на сферу интима, при чему се брак разуме као апарат принуде који репродукује родну хијерархију и институционалну контролу интимног живота. Насупрот томе, слободна љубав се тумачи као политичка пракса неприпадања – однос заснован на добровољности, непосесивности и одбијању нормативних режима интимног живота. Аутобиографско писање код Голдман чита се као политички чин којим се дестабилизују

* Имејл адреса: minja.dolazi.10@hotmail.com;
ORCID: 0009-0006-1817-3462.

** Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

поделе између личног и политичког, нудећи феминистички модел ситуираног знања у којем се теорија обликује кроз искуство, емоције и побуну.

Кључне речи: Ема Голдман, слободна љубав, анархофеминизам, аутобиографија, неприпадање, брак, интимни живот

УВОД

Својом чувеном реченицом: „Као да љубав може бити ишта друго осим слободна!”, Ема Голдман (Goldman 2001, 66) не отвара моралну расправу о емоцијама већ формулише политичку дијагнозу односа између слободе, принуде и институција које уређују интимни живот. У есеју „О браку и љубави”, Голдман инсистира на томе да љубав може егзистирати једино у атмосфери слободе, док брак, као правно и морално институционализован однос, производи стерилност, потчињавање и дисциплиновање тела и емоција (66). Љубав се не појављује као приватна сфера издвојена из политике, већ као место на којем се најјасније разоткрива деловање закона, државе, религије и власништва.

У феминистичкој теорији, Ема Голдман се препознаје као једна од кључних фигура анархофеминистичке критике брака, државе и патријархалне породице. Ипак, савремена феминистичка литература указује на то да се њена теоријска позиција не може адекватно разумети уколико се њени есеји читају изоловано од аутобиографског искуства. Ауторке које су се систематски бавиле Голдман наглашавају да аутобиографија *Living My Life* (1931) не представља пуку хронику политичког живота већ специфичан епистемолошки простор у којем се теорија производи кроз искуство (Falk 1995; Ferguson 2011). Аутобиографско писање Еме Голдман омогућава праћење процеса политичке субјективизације у непосредном судару са родним насиљем, класном експлоатацијом и државном репресијом.

Савремена феминистичка литература већ је указала на нераскидивост политичког мишљења и животног искуства Еме Голдман, нарочито у анализама које аутобиографију читају као кључни извор разумевања анархистичког феминизма (Falk 1995; Ferguson 2011). Међутим, овај рад полази од претпоставке да аутобиографија Еме Голдман не представља само контекст или сведочанство политичке мисли већ њено примарно место производње, чиме се отвара простор за разумевање слободне љубави као политичке праксе, а не искључиво етичке или сексуалне позиције. Полазећи од тих увида, рад третира *Living My Life* као историографски и теоријски извор. Аутобиографија се овде користи као метод: као место у коме се лично и политичко не могу раздвојити већ се међусобно конституишу. Искуства детињства у патријархалној породици, рани сусрети са мизогинијом и насиљем, радничка експлоатација у Америци, политички прогони, затвор и егзил чине основу из које се развија доследна критика ауторитета у свим његовим облицима (Goldman 1931; Havel 1917; Shulman 1988).

Досадашња истраживања указују на то да је управо ова нераскидивост теорије и живота оно што позицију Голдман чини епистемолошки специфичном. Фалк (*Candace Falk*) показује да аутобиографија Еме Голдман дестабилизује класичну поделу између политичке теорије и личног искуства, инсистирајући на томе да је субјекат знања истовремено историјски, родно и телесно ситуиран (Falk 1995). Фергусон (*Kathy E. Ferguson*) додатно истиче да Голдман развија модел политичког субјекта који се формира кроз побуну, емоције и неприпадање, а не кроз интеграцију у институционални поредак државе и грађанства (Ferguson 2011). Ови увиди омогућавају да се писање Еме Голдман разуме као феминистичка интервенција у сам темељ политичке теорије.

У овом раду, есеји Еме Голдман о анархизму, држави, религији, власништву и слободној љубави користе се као теоријски апарат који концептуализује искуства изложена у аутобиографији (Goldman 2001, 66). Тиме се јасно

разграничавају две равни анализе: аутобиографска, у којој се прати формирање политичког субјекта кроз конкретне историјске епизоде, и теоријска, у којој се та искуства артикулишу унутар анархистичке традиције. Посебан нагласак ставља се на анархофеминистичку критику државе и породице као патријархалних апарата доминације, у складу са феминистичким анализама које државу препознају као кључни механизам репродукције родне потчињености (Zaharijević 2008, 417–418; Perović 2011, 22).

Циљ рада јесте да покаже како се код Еме Голдман концепт слободне љубави не може свести на индивидуални етички избор или приватну праксу већ представља политичку стратегију неприпадања – одбијање институционалних форми које регулишу тело, рад и емоције. Ослањајући се на аутобиографски метод и анархистичку теорију, рад повезује личну историју Голдман са њеном критиком брака и државе, надовезујући се и на претходно развијену феминистичку анализу њеног концепта слободне љубави (Mardonović 2022).

ПОЛИТИЧКА ГЕНЕЗА СУБЈЕКТА: РОДНО НАСИЉЕ, КЛАСА И ПОБУНА

Политичка субјективација Еме Голдман не започиње у пољу апстрактне теорије или идеолошке рефлексije већ у искуству ране и системске принуде. Аутобиографија *Living My Life* показује да се политичка свест код Голдман формира кроз непосредан сусрет са ауторитетом, насиљем и дисциплиновањем, при чему породични простор функционише као први апарат моћи. Породица се не појављује као приватна или неутрална сфера, већ као место у којем се хијерархија и послушност производе телесном казном и страхом (Goldman 1931, 43). Фигура оца у аутобиографији не функционише као индивидуална психолошка траума већ као рана артикулација ауторитета заснованог на сили. Голдман експлицитно описује амбивалентан однос према оцу, у којем се љубав и страх не искључују већ коегзистирају: „Мој отац

је био леп, одважан и пун животне снаге. Волела сам га чак и док сам га се бојала. Желела сам да ме воли, али никада нисам знала како да допрем до његовог срца. Његова грубост само је појачавала мој пркос” (43).

Ова амбивалентност не производи идентификацију са ауторитетом већ отпор. Насиље које следи разоткрива природу очинске власти као апсолутне и необјашњиве принуде: „Одједном сам осетила страشان бол у глави, као да ме је ударила гвоздена шипка. То је била очева песница која је разбила чешаљ којим сам придржавала своју непослушну косу. Тукао ме је и вукао унаоколо вичући: ’Ти си моја срамота! Увек ћеш то бити!’” (43).

Породични ауторитет се овде легитимише насиљем према дететовом телу, док се брига и заштита појављују изван вертикалних односа моћи. Кључну улогу има сестра Хелена, чија интервенција показује да се солидарност успоставља хоризонтално, а не кроз очинску фигуру: „Сестра Хелена се борила за мој живот. Покушавала је да ме истргне из његовог стиска, а ударци намењени мени падали су по њој” (43). На тај начин, породица се већ у детињству појављује као место страха и заточеништва, док се емоционална сигурност и етичка вредност премештају изван институције породице. Голдман тај раскид са очинским ауторитетом експлицитно именује: „Сва моја љубав и чежња према оцу претвориле су се у мржњу. Мој дом је постао затвор” (43).

Ова рана искуства не функционишу у аутобиографији као психолошка позадина личности већ као политички темељ каснијег неприпадања. Континуитет репресије који Голдман препознаје – од породичне дисциплине, преко брака, до државе – омогућава разумевање њеног доследног одбацивања ауторитета у свим његовим институционалним облицима. Покушаји бекства из породичног дома, затим из брака, а касније и из националних оквира, представљају низ политичких чинова којима се одбија нормализација принуде. Како примећује Хејвел (*Hypolyte Havel*), већ у раном периоду живота Еме Голдман постаје јасно да ће њено

животно искуство водити ка трајном сукобу са друштвеним ауторитетима и генерацијским нормама (Havel 1917, para. 6).

Миграције из Литваније у Санкт Петербург, а затим у Сједињене Америчке Државе, уводе додатну димензију класне и етничке потчињености. Живот у јеврејском гету и рад у текстилној индустрији омогућавају Голдман непосредан увид у капиталистичку експлоатацију радница, чиме се родна потлаченост не разуме као изолован проблем већ као проблем који је структурно повезан са економским односима моћи (Goldman 2001, 111). Дуг радни дан, минимална надница и одсуство институционалне заштите показују да се доминација над женама репродукује кроз спој патријархалних и класних механизма.

Привремени брак са Јаковом Кершнером (*Jacob Kershner*) не функционише као стабилизација живота Еме Голдман већ као још један облик институционалне принуде. Одлука да напусти брак и започне самосталан живот представља рану праксу неприпадања, у којој се лична одлука већ артикулише као политички чин (Shulman 1988, 22). Овај биографски тренутак има теоријску тежину јер показује да Голдман до критике брака не долази нормативно већ искуствено, кроз непосредно деловање брака као апарата ограничења.

Преломни тренутак у политичкој формацији Голдман представља Хајмаркет афера из 1887. године. Суђење и погубљење анархистичких активиста, упркос непостојању чврстих доказа, разоткривају за Голдман илузију правде у либерално-капиталистичком поретку. Како Хејвел бележи, управо овај догађај производи трајни завет Голдман да се прикључи револуционарном пролетаријату и посвети борби против репресије и експлоатације (Havel 1917, para. 24). Голдман истиче да „злочин” анархиста с Хајмаркета није био чин насиља већ доследност политичком уверењу, док је право насиље извршила држава (Shulman 1988, 434).

Аутобиографија показује да се политичко деловање код Голдман не формира кроз стабилан и кохерентан идентитет револуционарне говорнице, већ кроз емоционалне ломове

који прате јавни ангажман. Описујући један од својих раних политичких говора, Голдман бележи тренутак у којем се политичка еуфорија нагло прекида телесном и психичком исцрпљеношћу: „Застала сам. Бурни аплауз ме је преплавио, зујање гласова, људи који су ми нешто говорили, а ја их нисам разумела. Затим сам чула некога сасвим близу себе: 'То је био надахнут говор; али шта је са борбом за осмочасовно радно време? О томе ниси рекла ништа'. Осетила сам се као да сам бачена са узвишених висина, сломљена. Рекла сам председавајућем да сам преуморна да одговарам на питања и отишла кући, болесна телом и духом” (Goldman 1931, 36).

Овај биографски запис показује да се политичка субјективација код Голдман не заснива на кохерентном идентитету већ на искуству расцепа између очекивања публике, захтева политичког покрета и сопствених граница. Тај расцеп не производи повлачење из политичког деловања већ отвара простор за самокритику и теоријско учење.

Емотивна веза са Александром Беркманом, њихов заједнички политички рад, затворска казна и медијска демонизација додатно учвршћују критику државе Еме Голдман као апарата насиља, посебно у односу на женску политичку непослушност (Goldman 2001, 113; Shulman 1988, 26). Искуства затвора, депортације и разочарања у бољшевичку Русију потврђују континуитет репресије кроз различите политичке режиме. Управо у том контексту, дугогодишњи егзил постаје простор рефлексije и писања, у коме *Living My Life* настаје као политичко-теоријски чин, а не лична ретроспекција живота (Havel 1917, para. 51).

АНАРХИЗАМ КАО ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: СЛОБОДА ПРОТИВ АУТОРИТЕТА

Анархизам, како га дефинише класична анархистичка теорија, представља радикалну критику власти и ауторитета у свим њиховим институционалним облицима. Појам анархија потиче од грчких речи *ἀν* – ан и *ἀρχή* – архе и означава

одсуство власти, али не и одсуство друштвеног поретка. Напротив, анархизам полази од претпоставке да се друштвена хармонија не постиже потчињавањем закону и ауторитету, већ слободним договором између појединаца и заједница, који се успоставља ради задовољавања људских потреба и колективног благостања (Kropotkin 1910, para. 1). У том смислу, анархизам не представља хаос већ алтернативни модел друштвене организације заснован на слободи, узајамности и солидарности. У оквиру анархистичке традиције, теоријски темељи овог учења развијани су кроз радове низа аутора, међу којима се истичу Вилијам Годвин (*William Godvin*), Пјер Жозеф Прудон (*Pierre-Josephe Proudhon*), Михаил Бакуњин (*Mikhail Bakunin*) и Петар Кропоткин (*Peter Kropotkin*). Годвин се сматра једним од првих мислилаца који је систематски изложио анархистичке идеје, инсистирајући на непотребности државе и судова у будућем друштву, као и на уверењу да се друштвени напредак може остварити ширењем умног сазнања, а не насилном револуцијом (Ђокović 2007, 18). За Годвина, власт разума представља једини легитимни ауторитет, док свака институционализована власт нужно производи неправду и репресију.

Прудонова теоријска иновација огледа се у увођењу појма анархије као позитивног друштвеног принципа, као и у развоју концепта узајамности (мутуализма). Прудонов мутуализам подразумева друштвени поредак у којем се односи међу људима заснивају на размени, раду и разуму, без посредовања државе и политичке власти (Ђокović 2012, 20). У таквом поретку, слободан појединац постаје основна јединица друштва, док се свака форма хијерархије и концентрације моћи сматра кршењем слободе. Прудонова критика приватне својине и злоупотребе економске моћи додатно наглашава анархистичку везу између политичке и економске доминације.

Радикализацију анархистичке критике државе доноси Михаил Бакуњин, који државу дефинише као „нужно историјско зло” и негацију човечанства. За Бакуњина, држава

по својој суштини не може бити чувар слободе и правде, јер њен опстанак зависи од сталног повећања моћи на штету индивидуалне слободе и колективне аутономије (Bakunjin 1979, para. 16–18; Kropotkin 1910, para. 23). Одбацивање законодавства, универзалног права гласа и централизоване власти представља основу Бакуњиновог анархизма, у којем се слобода појединца може остварити једино ако су сви људи подједнако слободни.

Петар Кропоткин развија анархистичку теорију у правцу друштвене организације засноване на сарадњи и узајамној помоћи. Кропоткин друштво посматра као организам у којем се односи међу људима регулишу слободном сагласношћу, а не законима или ауторитетима (Kropotkin 2012, 61). Идеал анархизма за Кропоткина не лежи у статичном поретку већ у сталном кретању и прилагођавању, налик процесима у природи. Слобода појединца, према Кропоткину, може се у потпуности развити само у друштву без власти и присиле, у којем се рад и ресурси организују ради општег благостања, а не профита (Kropotkin 1910, para. 4). У овом теоријском контексту, анархистичка критика државе нераскидиво је повезана са критиком капитализма и приватног власништва. Држава се појављује као гарант капиталистичких односа производње, у којима радници производе вредност коју присваја неколицина власника капитала. Анархисти стога одбијају учешће у државним институцијама и парламентарним структурама, сматрајући да политичке странке и законодавни системи не могу бити средство еманципације већ продужетак доминације (para. 7).

Ема Голдман се у овом теоријском наслеђу позиционира као ауторка која анархизам радикално проширује у сферу свакодневног живота, интима и родних односа. На питање шта је анархизам, Голдман одговара да он представља филозофију новог друштвеног уређења заснованог на слободи неограниченој законима које су људи створили, и да као такав захтева од појединца да мисли, истражује и критички преиспитује сваки ауторитет (Goldman 1897, para.

2). За Голдман, анархизам није само политичка доктрина већ начин живота који подразумева сталну побуну против свега што спречава људски раст.

Голдман посебно наглашава да религија, власништво и влада представљају три основна стуба људског ропства, јер потчињавају ум, тело и понашање (Goldman 2001, 27–28). Анархизам, у том смислу, има за циљ ослобођење људског ума од доминације религије, људског тела од доминације власништва и друштвеног живота од окова државне власти (36). Идеал анархизма код Голдман подразумева стварање „савршене личности”, могуће једино у друштву које омогућава слободу избора рада, услова рада и начина живота (30).

На Другом анархистичком конгресу у Амстердаму 1907. године Голдман додатно разрађује своју визију анархистичког друштва као организације без дисциплине, страха и казне, у којој се друштвена солидарност остварује кроз добровољну сарадњу и директну акцију (Havel 1917, para. 70–71). Организација друштва, према Голдман, не противречи слободи већ је њен природни израз, уколико се заснива на добровољном удруживању и солидарности (para. 63–64).

Управо у сукобима са сопственим саборцима Голдман инсистира на томе да анархизам не може захтевати одрицање од живота, радости и телесног искуства у име апстрактне „Ствари”: „Разбеснела сам се због дрског уплитања тог младића. Рекла сам му да гледа своја посла; била сам уморна од тога да ми се Ствар непрестано набија на нос. Нисам веровала да Ствар која стоји за један леп идеал – за анархизам, за ослобођење и слободу од конвенција и предрасуда – може захтевати порицање живота и радости. Инсистирала сам на томе да наша Ствар не може очекивати од мене да постанем монахиња и да се покрет претвори у манастир. Ако је то требало да буде, ја га нисам желела. Ја желим слободу, право на самоизражавање, право свакога на лепе, блиставе ствари. То је анархизам значио за мене, и ја ћу га живети упркос целом свету – затворима, прогонима, свему. Да, чак и упркос

осуди мојих најближих сабораца, ја ћу живети свој лепи идеал” (Goldman 1931, 40).

Голдман јасно разграничава анархизам од аскетских, дисциплинарних и моралистичких режима политике, инсистирајући на томе да слобода мора обухватити и право на радост, телесност и самоизражавање. Она развија анархизам као укупан поглед на свет који обухвата уметност, филозофију и стваралаштво, одбацујући редукцију анархизма на пуку политичку пропаганду. „Почели су да расправљају о Ничеу. Укључила сам се, изражавајући своје одушевљење великим песником-филозофом и задржавајући се на утиску који су његова дела оставила на мене. Хункер је био изненађен. ’Нисам знао да се интересујеш за било шта изван пропаганде’, приметио је. ’То је зато што не знаш ништа о анархизму’, одговорила сам. ’Јер би у том случају разумео да он обухвата сваку област живота и деловања и да поткопава старе, превазиђене вредности’. Јелинек је тврдио да је анархиста зато што је уметник; сви стваралачки људи морају бити анархисти, сматрао је, јер им је потребан простор и слобода изражавања. Хункер је инсистирао да уметност нема никакве везе ни са једним ’измом’. ’Сам Ниче је доказ за то’, тврдио је: ’Он је аристократа, његов идеал је надчовек, јер нема саосећања нити вере у обичну масу’. Указала сам на то да Ниче није био друштвени теоретичар, већ песник, бунтовник и иноватор. Његова аристократија није била аристократија порекла нити новца; била је аристократија духа. У том смислу, Ниче је био анархиста, а сви истински анархисти су аристократе” (132).

Тако Голдман потврђује да анархизам не схвата као идеолошку доктрину ограничену на политичко деловање већ као радикално преиспитивање вредности које захвата уметност, филозофију и сам појам људске креативности.

Тумачења Еме Голдман у савременој политичкој теорији често је позиционирају као анархисткињу чија се критика државе и ауторитета протеже и на свакодневне облике моћи (Ferguson 2011). Овај рад прихвата такву интерпретацију,

али инсистира на томе да се пуни домет теорије Еме Голдман може разумети тек када се анархистичка критика власти повеже са анализом интимног живота, породице и брака као политичких институција.

Анархизам код Голдман представља теоријски оквир који омогућава повезивање политичке критике државе са анализом свакодневних односа моћи. Одбацивање ауторитета, хијерархије и присиле не остаје ограничено на макрополитички ниво већ се нужно протеже на породицу, брак и сексуалне односе, чиме се отвара простор за анархофеминистичку критику институција које нормирају интимни живот жена.

БРАК КАО АПАРАТ ПРИНУДЕ: СЛОБОДНА ЛЈУБАВ ПРОТИВ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИНТИМЕ

У анархистичко-феминистичкој теорији Еме Голдман брак заузима централно место као институција кроз коју се преламају економска зависност, родна хијерархија и државна регулација интиме. Брак код Голдман није схваћен као приватни уговор између двоје људи већ као друштвени и политички апарат који производи потчињеност, нарочито потчињеност жена. У том смислу, критика брака представља логичан наставак анархистичке критике државе, закона и ауторитета, јер се управо у институцији брака репродукује патријархални модел власти у својој најинтимнијој форми (Goldman 2001).

Голдман експлицитно одбацује романтичарско разумевање брака као природне или морално узвишене заједнице. Напротив, брак је за њу пре свега економски аранжман који жену везује за мушкарца кроз зависност, репродуктивни рад и моралну дисциплину. У том контексту, жена у браку губи аутономију над сопственим телом, сексуалношћу и радом, док се љубав подређује норми дужности и власништва (66). Брак се појављује као институционални оквир у којем се емоције претварају у обавезу, а слободна

воља у друштвено прописану улогу. „Током тих недеља Феђа и ја постали смо љубавници. Постало ми је јасно да моја осећања према Феђи немају никакве везе са мојом љубављу према Саши. Сваки од њих будио је у мени другачија осећања и водио ме у различите светове. Та осећања нису стварала сукоб; напротив, доносила су испуњење. Рекла сам Саши за своју љубав према Феђи. Његова реакција била је узвишенија него што сам очекивала. ’Верујем у твоју слободу да волиш’, рекао је. Био је свестан својих посесивних склоности и мрзео их је као и све остало што је понео из свог буржоаског порекла” (Goldman 1931, 64).

Аутобиографски записи које Голдман износи у *Living My Life* не служе као илустрација теоријске критике брака већ као афирмација слободне љубави као већ остварене праксе. Реченица „верујем у твоју слободу да волиш” не представља изузетак или лични компромис већ експлицитну артикулацију односа заснованог на непосесивности, узајамном признању и политичкој етици једнакости, чиме се слободна љубав код Голдман појављује као феминистички принцип, а не као приватни избор.

У феминистичком оквиру, критика брака Еме Голдман антиципира касније анализе које породицу и брак разумеју као кључне институције патријархалне државе. Држава се не може посматрати само као спољашњи апарат репресије већ као структура која се репродукује кроз породичне односе и родне улоге, при чему је породица продужена рука државне власти (Zaharijević 2008, 417–418). У том погледу, брак постаје основни механизам путем којег се жене уче послушности, зависности и прихватању хијерархије.

Анархофеминистичка позиција додатно наглашава двоструку потчињеност жена: као жена унутар патријархалне породице и као грађанки унутар неправедног друштвеног поретка (Perović 2011, 22). Голдман ову двоструку потчињеност разоткрива инсистирањем на томе да се еманципација жена не може остварити кроз парцијалне реформе брака или породице већ захтева њихову радикалну

трансформацију или укидање као институција принуде. Брак, у том смислу, не може бити „поправљен”, јер његова структура почива на неједнакости и контроли. Насупрот браку, Голдман поставља концепт слободне љубави као анархофеминистички одговор на институционализовану интиму. Слободна љубав не означава хедонистичку или морално неодговорну праксу већ однос заснован на добровољности, узајамности и одсуству спољашње принуде. Љубав, како Голдман наглашава, може постојати једино у атмосфери слободе; свака институционална регулација нужно је деформише и претвара у средство контроле (Goldman 2001, 66).

Управо у личним љубавним односима Голдман показује да слободна љубав није апстрактни идеал већ стална етичка и политичка дилема између емоција, рада и револуционарне одговорности. „Читала сам и поново читала писмо, закључана у својој соби. Желела сам да будем сама са свим оним што је Мост значио за мене, са свим што ми је дао. А шта сам ја дала њему? Ни приближно онолико колико и најобичнија жена даје мушкарцу кога воли. Мрзела сам да признам, чак и себи, да немам оно што је он толико желео. Знала сам да бих му могла подарити децу када бих пристала на операцију. Како би било дивно имати дете са том јединственом личношћу! Седела сам изгубљена у тој мисли. Али убрзо се у мом уму пробудило нешто упорније – Саша, живот и рад који смо делили заједно. Да ли бих се свега тога одрекла? Не, не, то је било немогуће, то се никада не би смело догодити! Али зашто Саша, а не Мост? Истина, Саша је имао младост и несаломиву ревност. Ах, да, његова ревност – зар она није била цемент који ме је везао за њега? Али шта ако би и Саша пожелео жену, дом, децу? Шта онда? Да ли бих то могла да му пружим? Али Саша то никада не би очекивао – он је живео само за Ствар и желео је да и ја живим само за њу” (Goldman 1931, 54).

Овај унутрашњи монолог показује да слободна љубав код Голдман не значи одсуство конфликта или одговорности већ радикално одбијање да се љубавни односи подреде

императивима репродукције, брака и „нормалног” женског живота.

Иако су поједине феминистичке интерпретације слободну љубав код Голдман читале пре свега као радикалну етичку или сексуалну позицију (Ferguson 2011), у овом раду она се разуме као политичка пракса неприпадања институционалним режимима интимног живота. Слободна љубав се, стога, не појављује као приватна алтернатива браку већ као директан изазов државним, правним и моралним оквирима који уређују родне и емоционалне односе.

Критика институционалног феминизма и суфражетског покрета додатно осветљава разлоге због којих Голдман одбацује идеју да се еманципација жена може остварити кроз политичку моћ унутар постојећих државних и родних структура – „Била сам позвана да говорим о феминизму пред чланицама Женског градског клуба. Мој критички став према бомбастичним и неостваривим тврдњама суфражеткиња, које су веровале да ће политичка моћ донети женску еманципацију, изазвао је отворено непријатељство. Обележена сам као непријатељица слободе жена. Указала сам на то да, ако је мушкарац заиста онакав грешник каквим се приказује, жена сноси део одговорности заједно с њим. Мајка је први ауторитет у његовом животу, прва која негује његову сујету и самоважност. Жена обожава управо оне особине које је поробљавају – његову снагу, егоизам и преувеличану сујету. Те противречности мог пола држе мушкарца растргнутог између идола и насилника. Када жена стекне храброст да се упусти у живот као он и да за то плати цену, оствариће своје ослобођење – и успут помоћи и њему да постане слободан. На то су моје слушатељке устајале против мене уз повике: ’Ти си жена мушкарац, а не једна од нас!’” (Goldman 1931, 375).

Феминистички концепт слободне љубави код Еме Голдман може се зато анализирати као политичка стратегија отпора патријархалном и капиталистичком поретку, у којем се брак појављује као механизам дисциплиновања женског

тела и сексуалности (Marđonović 2022). Слободна љубав код Голдман није приватна алтернатива браку већ радикални захтев за преиспитивањем начина на који друштво уређује интимно-партнерске односе. Важно је нагласити да одбрана слободне љубави не подразумева негацију одговорности или емоционалне везаности. Напротив, Голдман инсистира на томе да једино слободан однос може произвести аутентичну одговорност, јер се она не заснива на принуди, већ на избору: „’Ти си тако интензивна, тако нагла’, рекао је, плашим се за твоју безбедност. Молио ме је да се не љутим, јер је веровао да је жена пре свега мајка. Био је сигуран да је најјачи мотив моје посвећености покрету незадовољено мајчинство које тражи излаз. ’Ти си типична мајка, моја мала Ема, по грађи, по осећањима. Твоја нежност је највећи доказ тога’. Била сам дубоко потресена. Када сам успела да пронађем речи – јадне, недовољне речи – да изразим оно што сам осећала, могла сам му само поново говорити о својој љубави, о потреби за њим, о чежњи да му дам много од онога за чим је жудео. Моје изгладнело мајчинство – да ли је то био главни разлог мог идеализма? Поново је пробудио стару чежњу за дететом. Али ја сам утишала глас детета зарад универзалне, свеобухватне страсти мог живота. Мушкарци су били посвећени идејама, а ипак су били очеви деце. Али мушкарчев физички удео у детету траје само тренутак; женина улога траје годинама – годинама потпуног урањања у једно људско биће, науштрб остатка човечанства. Никада не бих жртвовала једно зарад другог. Али бих му дала своју љубав и оданост. Сигурно мора бити могуће да мушкарац и жена имају леп љубавни живот, а да притом буду посвећени великој идеји. Морамо покушати. Предложила сам да пронађемо дом где бисмо могли живети заједно, без раздвајања глупим конвенцијама – сопствени дом, макар био и сиромашан. Наша љубав би га улепшала, наш рад би му дао смисао. Ед се одушевио том идејом и загрлио ме. Мој снажни, крупни љубавник, који је одувек мрзео и најмање испољавање нежности у јавности, сада је у радости заборавио да смо у ресторану. Задала сам му због тога шалу,

али он је био попут детета, весео и разигран као што га никада раније нисам видела” (Goldman 1931, 105). Овај запис јасно разоткрива како се чак и у радикалним политичким круговима женска посвећеност идеји тумачи кроз матрицу природног мајчинства, док Голдман управо одбијањем те редукције артикулише слободну љубав као феминистичку политику неприпадања. У том погледу, слободна љубав код Голдман функционише као етички и политички принцип који доводи у питање темељне претпоставке патријархалног друштва. Одбацивањем брака, она не одбацује љубав, напротив, брани њену могућност против система који је претвара у дужност и власништво. Ова позиција повезује анархистичку критику ауторитета са феминистичком анализом интимног живота, отварајући простор за радикално другачије разумевање односа између слободе, тела и политике.

АУТОБИОГРАФИЈА КАО ПОЛИТИЧКА ПРАКСА: ЖИВОТ, ПИСАЊЕ И НЕПРИПАДАЊЕ

Аутобиографија *Living My Life* не представља само ретроспективни наратив о животу Еме Голдман већ специфичан политички чин у којем се писање појављује као продужетак борбе против ауторитета. Стога, аутобиографија код Голдман није приватна исповест већ јавни простор политичке артикулације, у којем се искуство репресије, насиља и неприпадања преводи у теоријски и етички став. Писати сопствени живот значи одбити наметнуте наративе државе, морала и историје и успоставити сопствени глас насупрот институционалним режимима истине.

Аутобиографско писање Еме Голдман настаје у контексту дуготрајног политичког прогона и егзила, што додатно наглашава његову политичку димензију. Депортација из Сједињених Америчких Држава, разочарање у бољшевичку Русију и вишедеценијско живљење у неприпадању ниједној држави формирају позицију из које Голдман пише као субјекат без политичког уточишта. Ова позиција егзила не

производи повлачење из политике већ омогућава радикалну критику свих облика централизоване власти, укључујући и оне који се легитимишу револуционарним дискурсом (Shulman 1988, 388). Аутобиографија се у том контексту појављује као пракса отпора која разоткрива континуитет репресије кроз различите политичке режиме. Искуства затвора, цензуре и забране јавног деловања показују да се репресивни механизми државе не мењају суштински већ се прилагођавају историјским околностима.

Искуство затвора код Голдман разоткрива државу као апарат који не кажњава само тело, већ систематски производи тишину, ускраћује комуникацију и контролише приступ тексту и знању: „После другог дана тишина је постала неподношљива, а сати су се вукли бесконачно споро. Уморила сам се од непрекидног корачања између прозора и врата. Нервоза ми је расла од напора да ухватим било какав људски звук. Позвала сам надзорницу, али нико се није одазвао. Ударала сам лименом шољом о врата. Коначно је то изазвало реакцију. Врата су се отворила и у ћелију је ушла крупна жена тврда лица. Упозорила ме је да је прављење такве буке против правила и да ће ме, ако то поновим, морати казнити. Шта желим? Желим пошту, рекла сам јој. Била сам сигурна да има писама мојих пријатеља, а желела сам и књиге за читање. Донела би ми књигу, али поште нема, рекла је. Знала сам да лаже, јер сам била сигурна да ми је Ед писао, чак и ако нико други није. Иашла је и закључала врата за собом. Убрзо се вратила с књигом. Била је то Библија и призвала ми је у сећање окрутно лице моје вероучитељке из школе. Са гађењем сам бацила књигу пред ноге надзорнице. Нисам имала потребу за религијским лажима; рекла сам јој да ми треба нека људска књига. На тренутак је стајала скамењена од ужаса, а затим је почела да се дере на мене. Рекла је да сам оскрнавила Божју реч; да ћу бити бачена у самицу; а касније и горети у паклу. Одговорила сам јој узбуђено да се не усуђује да ме казни, јер сам ја затвореница државе Њујорк, да ми још није суђено и да стога још увек имам нека грађанска права.

Истрчала је напоље, залупивши врата за собом” (Goldman 1931, 85).

Одбацивање религијског текста и захтев за „људском књигом” овде не представљају емоционалну реакцију затворенице већ политички гест: афирмацију читања и писања као јединог преосталог простора слободе унутар режима државне тишине.

Писање *Living My Life* истовремено представља чин самотеоретизације. Голдман у аутобиографији не издваја теорију од искуства већ их исписује паралелно, показујући како се политички ставови формирају кроз конкретне животне ситуације. Сексуалност, љубавни односи, пријатељства и политичке везе не појављују се као споредни детаљи већ као кључна места у којима се преламају питања слободе, одговорности и моћи (Goldman 1931, 20, 56). На тај начин, аутобиографија постаје простор у којем се феминистичка критика морала и брака артикулише изнутра, кроз лично искуство, а не као апстрактна норма.

Савремене феминистичке интерпретације Голдман већ су указале на значај аутобиографије као теоријског извора (Falk 1995; Ferguson 2011). Међутим, у овом раду аутобиографија се разуме не само као извор за реконструкцију идеја већ као политичка пракса сама по себи. Писање живота код Голдман функционише као чин неприпадања: одбијање да се прихвате национални, родни и морални идентитети које намеће држава и доминантна култура. Аутобиографија Еме Голдман, стога, није завршна ретроспектива њеног живота већ наставак борбе другим средствима.

Посебно је важно нагласити да аутобиографија Еме Голдман дестабилизује традиционалне историјске наративе који раздвајају лично и политичко. Тиме се уклапа у феминистичку историографску традицију која инсистира на томе да су искуства жена, њихова тела и емоције легитимни извори знања о друштвеним структурама моћи. Аутобиографско писање код Голдман омогућава да се политика мисли из перспективе свакодневног живота,

чиме се разоткрива начин на који се власт репродукује у интимним односима (Zaharijević 2008). У том погледу *Living My Life* представља и методолошки изазов за друштвено-хуманистичке науке.

Голдман одбацује позицију неутралне посматрачице и пише из перспективе ангажованог субјекта, чиме доводи у питање објективистичке претпоставке традиционалне историографије. Њена аутобиографија показује да се политичко знање не производи искључиво у институционалним оквирима већ и кроз животну праксу отпора, непристајања и солидарности (Perović 2011).

ЗАКЉУЧАК

Полазећи од аутобиографије *Living My Life* и теоријских текстова Еме Голдман, овај рад је настојао да размотри однос између личног искуства и политичке мисли у оквиру анархофеминистичке традиције. Аутобиографија Еме Голдман читана је као извор у којем се животни ток не појављује само као позадина теорије већ као простор у коме се политички ставови обликују, преиспитују и артикулишу. Такав приступ омогућава да се њено мишљење сагледа у целини, без оштрог раздвајања између приватног и јавног, личног и политичког.

Кроз анализу родног насиља, државе, брака и слободне љубави, постаје видљиво да се критика ауторитета код Еме Голдман доследно протеже од политичких институција до свакодневних односа. Слободна љубав се у том контексту не појављује као апстрактан идеал већ као пракса која доводи у питање присилу, хијерархију и економске основе патријархалног поретка. Брак се, сходно томе, разматра као институционални оквир који производи и одржава неједнакост, нарочито у односу на жене.

Ослоњен на савремена феминистичка тумачења Еме Голдман, овај рад се укључује у постојећу литературу која наглашава значај њене мисли за разумевање односа између

слободе, тела и политике. Истовремено, инсистирањем на аутобиографији као историографском и теоријском извору, отвара се простор за даље разматрање начина на које феминистичка теорија може користити лично искуство не као илустрацију већ као релевантан облик знања. Стога, мисао Еме Голдман остаје плодна тачка сусрета анархизма и феминизма – не као затворен систем већ као отворен процес промишљања слободе у њеним друштвеним, политичким и најинтимнијим димензијама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bakunjin, Mihail. 1979. „Državnost i anarhija: Borba dviju stranaka u Međunarodnom radničkom društvu”. U *Država i sloboda*, prev. Radomir Venturin i Petar Gljebov, 3–186. Zagreb: Globus.
- Doković, Aleksandar. 2007. *Anarhizam: istorija ideja*. Beograd: Službeni glasnik.
- Doković, Aleksandar. 2012. *Političke ideje anarhizma*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Falk, Candace. 1995. *Love, Anarchy, and Emma Goldman*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Ferguson, Kathy E. 2011. *Emma Goldman: Political Thinking in the Streets*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Goldman, Emma. 1897. “What Is There in Anarchy for Women?” *Portland News*, October 12. Poslednji pristup 15. septembar 2015. <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-what-is-there-in-anarchy-for-women>.
- Goldman, Emma. 1931. *Living My Life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Goldman, Ema. 2001. *Anarhizam i feminizam: eseji*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Havel, Hippolyte. 1917. “Emma Goldman: Biographical Sketch”. Poslednji pristup 15.

- septembar 2015. <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/hippolyte-havel-emma-goldman-biografski-prikaz>.
- Kropotkin, Petar. 1910. „Anarhizam”. U: *The Encyclopaedia Britannica*, prev. Boris Huskić, 6–22. Beograd: CLS, 2010.
- Kropotkin, Petar. 2012. *Anarhizam i moral*. Beograd: Altomedia.
- Mardonović, Minja. 2022. „Feministički koncept slobodne ljubavi: Ema Goldman”. *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti* 20 (3–4): 164–185.
- Perović, Latinka. 2011. *Dominantna i neželjena elita*. Beograd: Danas.
- Shulman, Alix Kates. 1988. *To the Barricades: The Anarchist Life of Emma Goldman*. New York: St. Martin's Press.
- Zaharijević, Adriana. 2008. „Država, porodica i rodna hijerarhija”. U *Rod i politika*, ur. Daša Duhaček, 417–430. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Minja Mardonović^{*}
Independent researcher, Belgrade^{**}

AUTOBIOGRAPHY AS THEORY: EMMA GOLDMAN, FREE LOVE, AND THE POLITICS OF NON-BELONGING

Resume

This paper examines Emma Goldman's thought through the lens of autobiography as a theoretical and historiographical source, arguing that *Living My Life* should not be read merely as a record of political activity, but as a primary site of anarcho-feminist knowledge production. Through an analysis of Goldman's autobiographical writing and theoretical essays, the paper demonstrates that her critique of the state and marriage consistently extends into the sphere of intimacy, where marriage is understood as an institutional apparatus that reproduces gender hierarchy and regulates emotional life. In contrast, free love is interpreted not as a private ethical or sexual stance, but as a political practice of non-belonging — an intimate relationship based on voluntariness, non-possessiveness, and the rejection of normative regimes governing personal relationships. The paper argues that Goldman's autobiographical method destabilizes the conventional divide between the personal and the political, offering a feminist model of situated knowledge in which theory emerges from lived experience, emotion, and resistance. By treating autobiography as both a methodological approach and a political act, this study contributes to contemporary

^{*} E-mail: minja.dolazi.10@hotmail.com; ORCID: 0009-0006-1817-3462.

^{**} PhD Candidate, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade.

feminist and political theory by highlighting the epistemological significance of life-writing in the formation of radical critiques of authority, intimacy, and freedom.

Keywords: Emma Goldman, free love, anarcho-feminism, autobiography, non-belonging, marriage, intimacy

*** Овај рад је примљен 23. јануара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2026. године.

Политичка ревија

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

183

Веран Станчетић, Марко Мијатовић

РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА У ОПШТИНИ
БОГАТИЋ ОД 1992. ДО 2023. ГОДИНЕ – ЛОКАЛНА
АУТОНОМИЈА ИЛИ ЛОКАЛНИ ПОЛИТИЧКИ
МИМЕТИЗАМ?

221

Валентина Чизмар

ГНОСТИЧКО НАСЛЕЂЕ У ФИЛОЗОФСКИМ
КОНЦЕПЦИЈАМА САВРЕМЕНОГ ДОБА И
ТОТАЛИТАРНИМ ПОЛИТИЧКИМ ИДЕОЛОГИЈАМА
20. ВЕКА

271

Ивица Мусић, Мирослав Радовановић

КОНКОРДАТ ИЗ 1935. ГОДИНЕ КАО УСТАВНО-
ПРАВНИ ИЗАЗОВ У ОДНОСУ ДРЖАВЕ И СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

299

Сања Поповић

НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ
ПРАВА У УСЛОВИМА ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ
ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

УДК 342.8(497.11)"1992/2023"

DOI: 10.5937/pr88-64059

Оригинални научни рад

Политичка ревија

2/2026.

Vol. 88

стр. 183-218

Веран Станчетић*

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Марко Мијатовић**

Пословни и правни факултет Универзитета МБ у Београду

РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА У ОПШТИНИ БОГАТИЋ ОД 1992. ДО 2023. ГОДИНЕ – ЛОКАЛНА АУТОНОМИЈА ИЛИ ЛОКАЛНИ ПОЛИТИЧКИ МИМЕТИЗАМ?

Сажетак

У овом раду су приказани резултати локалних избора у општини Богатић у Мачванском управном округу од увођења вишестраначког система до 2023. године. Циљ је да се да дескрипција и експликација локалних изборних процеса у овој мачванској општини и да се укаже на волатилност изборне воље грађана, са фокусом на феномен пресликавања шаблона састава републичке на локалну власт. Локални избори у Богатићу су одржани у седам равномерних четворогодишњих изборних циклуса, при чему је у посматраном периоду изборни систем мењан чак пет пута.

Кључне речи: локална самоуправа, локална демократија, локални избори, политичке партије, пресликавање власти, вертикална политичка емулација, општина Богатић, Република Србија

* E-mail: veran.stancetic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5574-0132.

** E-mail: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

УВОД – ЗНАЧАЈ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Једна од карактеристика живота савременог човека јесу честе, брзе и дубоке промене амбијента у коме се налази.¹ У време интензивног развоја вештачке интелигенције, неуронских мрежа, нанотехнологија и слично, пред човеком се отварају бројне могућности али и нови изазови. Захваљујући информационим и комуникационим технологијама људи из свих крајева света могу лако да комуницирају, повезују се, организују, тргују. Међутим, јављају се и нови изазови као што су честе промене на тржишту рада, појава нових занимања али и одумирање многих традиционалних послова, које уместо човека почињу да обављају машине и компјутери. Осим тога јављају се и бројни изазови и проблеми попут еколошких проблема, енергетске кризе, масовних миграција и демографских промена (проблем старења становништва). У условима интензивних и честих промена флексибилне и адаптивне организације имају веће шансе за успех у односу на оне које су круте и хијерархијски устројене. Ово се односи и на државу и државну власт, те је данашња модерна демократска држава која се истински хвата у коштац савремених изазова и ради у интересу њених грађана флексибилан систем у коме важну улогу има концепт децентрализације. Децентрализована држава подразумева консолидоване и јаке локалне самоуправе које заједно са вишим нивоима власти имају партнерске односе и заједнички раде у остварењу друштвено-политичких циљева.

Снага локалне самоуправе се огледа у њиховим надлежностима и буџетима и могућностима да заиста делују у складу са (уставом и законима) гарантованим правима и слободама. Данашње општине и градови, поред традиционалних послова (попут пружања јавних услуга) имају све израженију улогу у подстицању локалног економског развоја и активностима на наддржавном и међудржавном

¹ Једна од познатијих студија о овом феномену јесте и Hartmut 2019.

плану. Осим тога значајан су актер у креирању укупне развојне политике и партнер виших нивоа власти. Важна димензија локалне самоуправе и процеса јачања локалних власти јесте и снажан демократски набој који овај процес носи са собом. Наиме, сходно принципу субвенционитета, локалне власти као најближе грађанима (тј. извору суверенитета) треба да имају предност у расподели јавних надлежности тј. да обављају све оне јавне послове за које имају довољно капацитета (Ђорђевић 2017, 13–28). Без снажне и демократски развијене локалне самоуправе, не може се говорити и о ширем, друштвеном развоју. У условима демократског и аутономног конституисања јединица локалне самоуправе пружањем већег броја изворних надлежности и сама централна власт, са суженим опсегом послова, функционише неупоредиво боље (Матић 2012, 45–46). О значају локалне самоуправе и настојању да се на међународном (европском) нивоу стандардизују и заштите права локалне самоуправе сведочи и Европска повеља о локалној самоуправи Савета Европе из 1985. године. Када се у некој држави ратификује, ова Повеља има снагу закона и ратификацијом држава потписница се обавезује да ће њене одредбе бити поштоване у унутрашњем праву и уређењу система локалне самоуправе. У Србији је ова Повеља ратификована 2007. године (*Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi 2007*).

Ипак, када се сагледа пракса, уочљиви су различити домети и третман локалне самоуправе. У неким државама оне су заиста консолидоване (имају широк опсег надлежности и високе буџете) и еманциповане од централних власти (самостално и слободно управљају локалним пословима, наравно у оквиру закона). Неке европске земље имају већ дугу традицију јаким локалних власти, нарочито скандинавске попут Шведске или Данске, Швајцарска и сл. Такође у највећем броју европских држава последњих пола века долазило је до јачања локалних и регионалних власти тј. до просеца децентрализације и/или регионализације. Ови процеси су од деведесетих година прошлог века били

веома важни и за бивше социјалистичке земље (нарочито Чешка, Словачка и Пољска) и виђени су, не само као начин унапређења ефикасности јавног сектора, већ и као пут ка изградњи демократије и идеолошког отклона од наслеђа социјализма (Stančetić 2012). Међутим, могуће је идентификовати и супротне тенденције – ка централизацији и ограничавању локалних власти тј. њиховом фактичком претварању у испоставе централне власти. Ово својеврсно „заробљавање” локалне власти тј. ограничавање локалне аутономије је карактеристично за тзв. хибридне режиме, демократије ниског интензитета и фасадне демократије, у које се, у последње време, све чешће сврстава и Србија. Треба напоменути да се ови процеси често не одвијају формално (законско ограничавање слободе локалне самоуправе) већ кроз суптилне механизме за чије уочавање и анализу нису довољни само званични извори података већ је потребно радити дубинску анализу (токови новца, међуљудски односи, формални и неформални извори моћи и сл.).

Теоријско-методолошки оквир: зашто су резултати локалних избора и формирање локалне власти добар показатељ (не)слободе локалне самоуправе?

Централна и локална власт су комплементарне али и значајно различите. Разлике произилазе из карактеристика централних – државних и локалних послова. Централна власт се бави темама попут безбедности, међународних односа, правосуђа, монетарне политике и сл. Такође, доноси и стратешке документе и координира и усмерава остале актере у друштву, па и локалне самоуправе, у функцији остваривања јавних циљева. У том смислу централна власт се може перципирати као креатор општег амбијента у друштву и начелних правила и јавних политика (које би требало да доноси у партнерству и договору са осталим нивоима власти и цивилним друштвом у складу са новим, нехијерархијским облицима управљања државом и друштвом). Са друге

стране, локална самоуправа је претежно менаџерске природе. Она решава непосредне проблеме грађана, пружа или организује пружање јавних услуга у бројним областима (транспорт, управљање отпадом, здравство, школство, социјална политика...). Сходно томе може се посматрати као „конкретизатор” и непосредни реализатор јавних политика за шта је битна претпоставка професионалност локалне управе.

Имајући ово на уму, било би за очекивати да се локални избори разликују од парламентарних (централних) избора у погледу кандидата, програма и уопште тема које се покрећу током изборних кампања. У идеалнотипским условима, локални избори би требало да артикулишу и агрегирају политичке интересе на локалном нивоу власти (Matić 2012: 33–48). Ово би подразумевало учешће препознатих и квалитетних појединаца у локалној заједници уз шароликост локалне партијске сцене на којима учествују не само „мејнстрим” политичке партије (тј. оне које су активне на националном нивоу) већ и бројне локалне партије и покрети, групе грађана, независни кандидати и сл. Тако, на пример, у Пољској на локалним – општинским изборима готово да нема партијских кандидата или је њихов значај миноран. То се нарочито односи на мале општине где владају непосреднији односи и где се људи међусобно познају (Dudzińska 2008). Слична ситуација је и у Словенији где доминантну улогу имају локални лидери и покрети (Mijatović 2023). У новије време, јавља се све већи број студија које истражују локалне изборе и њихове последице по локалне, али и више инстанце у вертикалној организацији власти (видети рецимо Gendźwiłł, Kjaer, and Steyvers 2022).

У Србији, међутим, локални избори су често „копија” републичких тј. парламентарних избора. То значи да на локалним изборима доминирају исте политичке партије као и на националном нивоу, да су резултати избора слични резултатима на националном нивоу и што је најиндикативније владајуће коалиције су често пресликане са националног нивоа (Stojanović 2022). Ми ћемо у овом раду искористити

синтагму вертикална политичка емуляција², како бисмо описали процес опонашања коалиционих аранжмана са централног на локални ниво. Ако се при томе има на уму да се локални избори у Србији у највећем броју случајева одржавају на дан парламентарних (а каткад и председничких) избора онда је сасвим основана претпоставка да су локални избори у сенци парламентарних те да не одсликавају истинску и аутономну вољу локалне заједнице колико стремљења и интересе доминантних партија, тачније партијских централа (Matić 2020).

На основу овог полазишта конституишемо и основну хипотезу овог рада а то је да резултати локалних избора у општини Богатић потврђују то да ова општина копира (имитира) парламентарне изборе и, нарочито, конституисање локалне владајуће коалиције (извршне власти).

Појава имитирања других институција или организација односно миметизма није нова и до сада су развијени бројни концепти па и теорије који дају допринос објашњавању овог феномена. Институционални изоморфизам је концепт који објашњава механизам којим једна организација имитира другу у погледу процедура тј. форме, али изостају суштина и резултати. Ова парадигма је карактеристична за тзв. социолошки институционализам у оквиру шире теорије новог институционализма. За тему овог рада нарочито је интересантан миметички изоморфизам односно ситуација када једна организација имитира другу, у условима несигурности и неизвесности, сматрајући да ће то побољшати њен успех или легитимитет (Di Maggio and Powell 1983, 147–160). У средишту ове теорије, налази се и логика прикладности која повезницу са миметизмом

² Појам емуляције је увео амерички социолог и историчар Торстен Веблен који се сматра родоначелником институционалне теорије. У својој књизи *Теорија доколичарске класе* из 1898. године он овај феномен дефинише као покушај нижих друштвених класа да опонашају високу, непродуктивну класу. Ми смо феномен пресликавања коалиција по вертикали политичког система у Србији покушали да дефинишемо користећи овај термин.

налази у концептима неизвесности и легитимитета, пошто институције и организације настоје да копирају једне друге. Веза са легитимитетом и неизвесношћу се огледа у чињеници да оне избегавају неизвесност копирајуући добре праксе, док кроз подршку стичу легитимитет за сопствене акције (March and Olsen 1984, 734–74). Ови концепти се често срећу у оквиру (нео)институционалне теорије, али поред ње и друге теорије и концепти могу дати допринос елаборацији овог феномена попут хегемоније Антонија Грамшија (Woolcock 1985, 199–210), ауторитарног стабилизовања (стабилוקратије) (Bieber 2018, 176–185) или пак теорије клијентелизма (Stokes 2009). Поред ових теорија снажан допринос објашњењу ове појаве може дати и Теорија рационалног (јавног) избора по којој се актери у јавној арени понашају првенствено у функцији максимизације сопствене користи (Stančetić 2020, 63–64). Теорија рационалног избора нераскидиво је повезана са логиком последица (March and Olsen 1984, 734–74), према којој рационални актери настоје да остваре сопствене интересе у задатом оквиру правила. Она се у највећој мери ослања на Бенетамову филозофију утилитаризма и принцип корисности (Bentham 1789). У методолошком смислу овај рад се ослања на студију случаја – истраживачку методу која има за циљ детаљно и продубљено испитивање посматраног феномена. Општина Богатић је одабрана због своје контекстуалне релевантности, јер по већини карактеристика не одудара од једне „просечне” општине у Србији. У питању је општина по броју становника средње величине а по степену развијености спада у групу општина где се иначе налази највећи број јединица локалне самоуправе (њих 47).³ Такође, и по бројним другим параметрима није специфична (демографска структура, образованост становништва, локална привреда).

³ У питању је трећа група – недовољно развијене јединице локалне самоуправе (RAS 2017).

ОПШТИНА БОГАТИЋ – ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Општина Богатић једна је од општина Мачванског управног округа и чини је 14 насељених места (пored Богатића који чини урбано језгро општине, ту су и насеља: Бадовинци, Баново Поље, Белотић, Глоговац, Глушци, Дубље, Клење, Метковић, Очаге, Салаш Црнобарски, Совљак, Узвеће и Црна Бара). Према подацима пописа становништва из 2022. године у њој живи 24.522 становника (што је значајан пад у односу на податке из пописа 2011. године када је у општини живело 28.883 становника). Срби су убедљива већина у овој локалној самоуправи (93,77%), а од националних мањина најбројнији су Роми (2,09%) (Popis stanovništva, домаћinstava i stanova 2022. godine, Knjiga 1, Nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima, 2023). Остале националне заједнице чине готово занемарљиви удео у становништву. У општини Богатић је традиционално развијена пољопривредна производња, међутим последњих година је уочљив раст броја запослених, али и емиграција млађе радне снаге на повремене радне ангажмане у иностранство. Као и у многим другим општинама и Богатић се суочава са слабљењем репродуктивне снаге. Перманентан је пад броја становника испод 40 година и пражњење села (Opština Bogatić, opšti podaci, 2025).

ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У ОПШТИНИ БОГАТИЋ НАКОН ОБНОВЕ ВИШЕСТРАНАЧКОГ СИСТЕМА (ОД 1990/1992. ДО 2023. ГОДИНЕ)

Устав Републике Србије из 1990. године омогућио је формирање вишестраначког система и политичког плурализма у Републици Србији. Први вишестраначки национални избори одржани су у децембру исте године и по први пут после више деценија успостављен је вишестраначки парламент.

Како одржавање локалних избора није био приоритет власти, али очигледно ни опозиције (последњи комунални, делегатски избори одржани су 1989. године) тако су први локални избори одржани у мају 1992. уз бојкот већег дела опозиције. О овим изборима готово да и нема доступних података осим да је тада владајућа СПС остварила максималну победу (Milosavljević i Jovanović 1993). После преговора власти и опозиције крајем 1992. године приступило се понављању савезних, републичких, али и локалних избора који се могу сматрати првим вишепартијским изборима у Србији након увођења вишепартијског система. Локални избори су одржани по одредбама Закона о територијалној организацији Републике Србије (Službeni glasnik Republike Srbije br. 34/91), по двокружном, већинском систему у којима је територија општине била подељена на тачан број изборних јединица колико се одборника бирало.

У Богатићу се бира од почетка вишестранацја 31 одборник. Преглед кандидатура по предлагачима јасно показује ко је имао најразгранатију организациону мрежу, па и подршку међу бирачима. Тако су, тада владајућа Социјалистичка партија Србије (СПС) и опозициони Демократски покрет Србије (ДЕПОС) (коалиција коју чине Српски покрет обнове (СПО) и Демократска странка Србије (ДСС), као издвојени део Демократске странке (ДС) након раскола у странци 1992.) имали по 31 кандидата, Српска радикална странка (СРС) 14, ДС 13, Савез комуниста покрет за Југославију 10, групе грађана девет, Српска народна обнова три и Сељачка странка Србије једног.

Резултати су показали доминантне позиције владајућег СПС, који је захваљујући изборном систему однео убедљиву већину и добио власт у општини, али и ДЕПОС-а који је добио значајан број гласова.

Табела 1. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 1992. године
Гласалих бирача: 19314 (79,03%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број освојених мандата (одборника)
СПС	8600	44,53%	20
ДЕПОС	6169	31,94%	4
СРС	1287	6,66%	2
Групе грађана – укупно	1193	6,18%	3
ДС	1095	5,67%	1
Савез комуниста – Покрет за Југославију	465	2,41%	0
Сељачка странка Србије	272	1,41%	1
Српска народна обнова	233	1,21%	0

Извор: Republički zavod za statistiku 1993, 18

Након избора власт у општини је самостално формирао СПС. За председника општине изабран је Радосав Мијатовић (СПС).

Истог дана када су одржани ови локални избори (20.12.1992.) одржани су и избори за председника Републике Србије (на којима је убедљиво победио кандидат СПС-а Слободан Милошевић), за посланике Народне скупштине Републике Србије и избори за посланике Већа грађана Савезне скупштине тадашње СР Југославије. Када је реч о изборима за посланике народне скупштине, победу је однела СПС са

101 мандатом. Следила је СРС са 73 мандата и коалиција ДЕПОС са 50 мандата, итд.

Након ових избора СПС је изгубила до тада апсолутну већину у Скупштини, али је и даље била странка са појединачно највише мандата. Самостално је формирала мањинску владу уз подршку СРС. Из приложених података се види да су и на нивоу општине Богатић и на нивоу Републике доминирале СПС као владајућа и ДЕПОС као опозициона опција, док је постојала разлика у погледу СРС. Док је та партија на нивоу Републике остварила запажене резултате (друго место), она је 1992. у Богатићу претрпела последице тада актуелног већинског система и добила далеко мање одборника од оних који би јој пропорционално припали.

На наредним редовним изборима за Скупштину општине Богатић, одржаним паралелно са савезним изборима, 3. и 17. новембра 1996. године узели су донекле различити политички актери у односу на претходне изборе, у складу са променама на националном, републичком нивоу. На њима нису више учествовали Савез комуниста Покрет за Југославију (који је био претеча Југословенске левице), као ни Сељачка странка Србије и Српска народна обнова, али су ту били СПС, Коалиција Заједно (која је окупила СПО, ДС и ДСС), СРС, новоформирана Југословенска левица и Народна сељачка странка. Највише кандидата имали су СПС и Коалиција Заједно по 31, Југословенска левица 23, СРС 18, групе грађана укупно 17 и Народна сељачка странка једног кандидата.

Табела 2. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 1996. године**Гласалих бирача: 17373 (69,31%)**

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СПС	6852	39,44%	20
Заједно (СПО, ДС, ДСС)	6770	38,97%	11
Групе грађана – укупно	1140	10,37%	0
ЈУЛ	1735	9,99%	0
Народна сељачка странка	70	0,40%	0

Извор: Republički zavod za statistiku 1997, 63

Изборни резултати су у пуном колориту приказали предности које водећој партији доноси двокружни већински систем. Наиме, у првом кругу је изабрано само 11 од 31 одборника (а СПС је при томе имала свега 82 гласа укупно више на територији општине од Коалиције Заједно), па ипак стратешку разлику СПС је остварио у другом кругу гласања, мобилизацијом идеолошки блиских бирача СРС и ЈУЛ остварујући комотну одборничку већину. После избора 1996. године власт је поново формирала СПС. За председника општине изабран је Милинко Ердевички (СПС).

Као што је напоменуто исте године су одржани и савезни избори за посланике скупштине СРЈ и на њима је, на нивоу Србије, убедљиво победила коалиција окупљена око СПС (са Југословенском левицом и Новом Демократијом) освојивши 42,42% гласова и 64 мандата. Следили су коалиција Заједно

са 22,24% гласова и 22 мандата и Српска Радикална Странка са 17,88% и 16 мандата, итд (Savezni zavod za statistiku 1997). Треба напоменути и то да је и на изборима за посланике Народне скупштине 1993. године била слична ситуација кад је реч о резултатима избора. Наиме, СПС је однео убедљиву победу добивши 123 посланика, а следили су ДЕПОС са 45 и СРС са 39 посланика. Запажен резултат је имала и Демократска странка (ДС) освојивши 29 мандата (Republički Zavod za statistiku 1994). После ових избора Владу је формирао СПС са до тада опозиционом Новом демократијом и ово је прва Влада од обнове вишепартизма која је потрајала цели четворогодишњи мандат, до 1997. године.

Уочи локалних избора у септембру 2000. године усвојен је нови Закон о локалним изборима (Zakon o lokalnoj samoupravi 1999) који предвиђа већински систем са релативном већином, дајући тиме максималну предност појединачно најјачој политичкој опцији. Ова изборна реформа је по својој природи апсолутно фаворизовала појединачно водећег политичког актера.

У референдумској атмосфери упоредно одржаних савезних председничких и парламентарних избора коалиција СПС-ЈУЛ и СРС имају по 31 кандидата, групе грађана, пре свих Мачванске удружене опозиције (што је фактички била листа локалног СПО) 23, ДОС (чији су носећи елементи били ДС и ДСС) 15 и Народна сељачка странка једног кандидата. Након локалних избора победник избора – странке ДОС формирају локалну власти са Група грађана Мачванска удружена опозиција. Председник општине постаје Микица Станојчић (СПО).

Табела 3. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2000. године**Гласалих бирача: 20639 (81,80%)**

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СПС-ЈУЛ	9462	45,85%	14
Групе грађана – укупно	6238	30,22%	11
ДОС	3918	18,98%	6
СРС	957	4,64%	0
Народна сељачка странка	64	0,31%	0

Извор: Republički zavod za informatiku i statistiku. 2001. 50.

Важно је истаћи да су ови избори били у сенци председничких избора (за председника СРЈ) који су се одвијали у оштрој политичкој и референдумској атмосфери (за или против дотадашњег владајућег СПС-а и кључне политичке фигуре Слободана Милошевића). Осим председничких, истог дана одржани су и савезни избори за Веће грађана и Веће република. Због непризнавања изборних резултата од стране власти и РИК-а, дошло је до масовних демонстрација 5. октобра и смена Слободана Милошевића са власти. За председника СР Југославије изабран је кандидат ДОС Војислав Коштуница (ДСС). Као што се види, септембарски избори и петооктобарске промене 2000. године донеле су и промену власти на локалном нивоу општине Богатић.

Јак утицај промене преференци бирача на локалном нивоу након промене власти на националном нивоу јасно је

видљив и у општини Богатић 2000. године. Тако на изборима за Веће грађана Скупштину СР Југославије, 24. септембра, одржаним истовремено са локалним изборима, у општини Богатић ДОС осваја 8.784 (44,29%), а коалиција СПС-ЈУЛ 8244 (41,57%), а за њима су следили СПО са 1.098 (5,54%) и СРС са 1.083 (5,46%) гласова (Savezni zavod za statistiku SRJ 2000. 69), да би три месеца након њих на ванредним парламентарним изборима била јасно видљива промена изборног расположења у правцу плебисцитарне подршке новој владајућој коалицији ДОС. На ванредним републичким изборима у децембру 2000. године за ДОС у Богатићу гласало је 9.030 (53,40%), за СПС свега 3.965 (23,45%), СПО 1.513 (8,94%), СРС 1.126 (6,65%), а за ЈУЛ само 35 гласача (0,20%) (Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije 2000, Republički zavod za statistiku 2001:41).

На ванредним парламентарним изборима, на националном нивоу, тадашња Демократска опозиција Србије (ДОС) освојила је 176 мандата, на другом месту је била СПС са свега 37 мандата, на трећем и четвртном СРС са 23 и Странка српског јединства са 14 мандата. Владу формира ДОС, чију окосницу, како смо навели, чине ДС и ДСС.

Петооктобарске промене и долазак на власт конгломерата од 19 политичких странака (Демократска опозиција Србије) условило је промене изборног законодавства и на националном и на локалном нивоу. Прво је консензусом свих парламентарних опција усвојено решење да се на нивоу Републике Србије одржавају избори са једном изборном јединицом (читава Република једна изборна јединица) и цензусом и изборним прагом 5%. Нешто касније је новим Законом о локалним изборима донето решење да се на локалним изборима иде на то да је локална самоуправа једна изборна јединица са цензусом од 3% и применом Хер-Нимејереве квоте (Kasapović 2003, 105-106) за прерачунавање мандата, уз непосредан већински, двокружни избор председника општине (изузев у београдским градским

општинама где је задржан посредан избор) (Zakon o lokalnim izborima 2002).

Локални избори 2004. године испоставили су се као једини који нису били одржани са изборима за више нивое власти (изузев за Скупштину АП Војводина, где су истовремено одржани покрајински избори). Олакшани изборни услови, по пропорционалном систему, дали су могућност да се локалне политичке сцене искажу у свом пуном колориту па ја тако било и у општини Богатић. Иначе, уочи локалних избора на националном нивоу од децембра 2003. године на републичкој власти формирана је коалиција ДСС-Г17 плус-СПО-НС, уз мањинску подршку СПС.

Готово сви изборни такмаци имали су по 31 кандидата за одборнике – коалиција СПС и Социјалистичке народне странке Бранислава Ивковића (која се 2002. године издвојила из СПС), потом СПО, СРС, Покрет Снага Србије, Г17 плус и Нова Србија. ДС је имала 30 кандидата за одборнике, а четири групе грађана укупно 27 кандидата. Најбоље резултате оствариле су коалиција СПС-Социјалистичка народна странка, СПО и СРС, али далеко од тога да су самостално могле да формирају власт, те је формирање коалиција била нужност.

Табела 4. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2004. године

Гласалих бирача: 11629 (36,02%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СПС – Социјалистичка народна странка	2238	19,24%	6
СПО	2131	18,32%	6

СРС	2073	17,83%	6
ДС	1481	12,74%	4
ДСС	1051	9,04%	3
Групе грађана – укупно	770	6,62%	1
ПСС	661	5,68%	2
Г17 плус	647	5,56%	2
Нова Србија	577	4,96%	1

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije. 2005, 69

После избора формирана је власт која није нужно одсликавала већину на националном нивоу. Појединачно најјача коалиција СПС-Социјалистичка народна странка, уз ДСС, СРС, доцније и ПСС формирају власт. На упоредо одржаним непосредним изборима за председника општине победио је Раденко Петрић (СПС). Наведено формирање власти се уклапа у хипотезу да у периоду након 2004. године услед владајуће кохабитације (председник Републике је из ДС, а Владу чине ДСС, Г17, СПО, НС уз мањинску подршку СПС, односно две гране извршне власти долазе из супротстављених политичких опција) на локалном нивоу долази до извесне либерализације формирања локалних коалиција.

То показује и истраживање Прегледа Србије и Црне Горе из 2005. године (Pregled Srbije i Crne Gore 2005, 75–90) које показује да су на локалном нивоу у Србији на власти – владајућа ДСС у 99, опозициона ДС у 74, опозициони ПСС у 67, владајући Г17 и СПС у по 63, владајући СПО у 62, опозициона СРС у 58, те владајућа НС у 49. Наведено показује широк опсег међусобних коалиција водећих политичких актера, без јасних инструкција „са врха” о потреби уједначавања локалних коалиција, при чему је фактички једино била искључена локална коалиција водећих опозиционих ДС и

СРС. Уједначавање локалних коалиција ће након наредних избора поново ступити на снагу, делимично после избора 2007. а посебно након формирања коалиција ДС–ДСС–Г17–НС, а посебно након избора 2008. и формирања коалиције СПС–ДС, о чему ће бити речи.

И општина Богатић јасно показује ове тенденције. Због формирања нове националне коалиције ДС–ДСС–Г17 плус–НС, долази и у њој до притиска за прекомпоновање власти. Наиме, због неизгласавања буџета општине 2007. долази до формирања Привременог органа у општини који чине представници тада владајућих ДСС, ДС, Г17 плус и НС. Уз доста трзавица Привременог органа са председником општине из редова СПС општина Богатић дочекује редовне локалне изборе, 2008. године.

На наредне изборе 2008. године иде се у редовном термину, али по одредбама новог закона о локалним изборима из 2007. године чија је највећа новина била подизање изборног прага на 5% уз прерачун мандата Д'Онтовог методом (Kasapović 2003, 61–62) и посредни избор председника општине (Zakon o lokalnim izborima 2007). Актуелна владајућа коалиција била је ДС–ДСС–НС–Г17 плус, формирана након редовних избора 2007, али она се распала услед међусобних неслагања два блока – ДС и Г17 плус са једне, и ДСС–НС са друге стране по питању реакције на једнострано проглашење независности „Косова”.

На локалним изборима по 31 кандидата имале су СРС, коалиција СПС–ПУПС, ДС, Нова Србија, коалиција СПО–ДХСС и ДСС. Г17 плус има 28, групе грађана укупно 24, ЛДП 16, Сељачко-радничка партија и ПСС по 11. Најбољи резултат на изборима остварили су СРС, коалиција СПС–ПУПС и ДС. Упркос томе нису успеле да формирају извршну власт.

Табела 5. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2008. године

Гласалих бирача: 15392 (63,28%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СРС	3911	24,55%	9
Коалиција СПС-ПУПС	2587	16,24%	6
ДС	2569	16,12%	5
Нова Србија	1999	12,55%	4
Г17 плус	1465	9,20%	3
Коалиција СПО-ДХСС	900	5,65%	2
ДСС	897	5,63%	2
Групе грађана – укупно	582	3,65%	0
ЛДП	527	3,31%	0
Сељачко- радничка партија	343	2,15%	0
ПСС	152	0,95%	0

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije. 2009, 50

Следећи тада политичку инерцију са локалном нивоу из претходног периода и тада актуелне констелације на нивоу Републике или пак града Београда (где је најављена коалиција, и чак потписан споразум о градској власти између СРС, ДСС, НС и коалиције око СПС–ПУПС, коју је касније коалиција СПС-ПУПС због националне и градске коалиције

са ДС напустила) и у општини Богатић ће се, насупротив републичке власти, формирати власт СРС, ДСС, НС и СПС-ПУПС. За председника општине ће 2008. године поново, овај пут посредно у складу са Законом бити изабран Раденко Петрић (СПС).

Истог дана одржани су парламентарни избори на којима је убедљиво победила коалиција За европску Србију (102 мандата) у оквиру које је стожерна странка била ДС. Она је након постизања стратешког споразума о коалицији са СПС и њенима партнерима – ЈС и ПУПС (20 мандата) постала носилац извршне власти у наредном мандатном периоду (2008–2012) за који се везује и поновно успостављање праксе уједначавања/пресликавања локалних коалиција са оном са националног нивоа.

Тако ће, према истраживању ЦЕСИД из 2009. године у власти у највећем броју локалних самоуправа од водећих политичких партија учествовати владајуће – ДС у 122, СПС 97, Г17 у 83, ПУПС 73, СПО 42, Јединствена Србија 30, а далеко мање опозиционе – ДСС у 58, НС 49, СРС 28 (у којима већ увелико трају унутрашња превирања и настанак нове опције, Српске напредне странке), те ЛДП у 13 (Мијатовић 2016, 301–302). У складу са основом хипотезом нашег рада, констатујемо да је 2010. године дошло до уједначавања локалне власти са оном са националног нивоа, када се формира нова власт коју чине владајуће странке ДС-Г17 плус-СПО, уз СПС и ПУПС. За председника општине изабран је Слободан Савић (ДС).

На локалним изборима 2012. године све кандидате за 31 одборника у Скупштини општине Богатић имају ДС, Нова Србија, СПС, Српска напредна странка (која је настала издвајањем из СРС 2008. године), Уједињени региони Србије (настали из Г17 плус), Јединствена Србија и коалиција ЛДП-СПО-Уједињена сељачка странка. СРС има 27, ПУПС 17, а ДСС има 16 кандидата, док две групе грађана имају укупно 59 кандидата. Најбоље резултате појединачно на изборима постижу ДС, Нова Србија и СПС. Након избора формирана

је власт ДС, СПС, Нова Србија и Јединствене Србије. За председника општине изабран је претходни председник општине Слободан Савић (ДС) (*Glas Podrinja* 2012).

Табела 6 . Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2012. године

Гласалих бирача: 16055 (60,26%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
ДС	2580	16,07%	6
Нова Србија	2380	14,82%	6
СПС	2299	14,32%	5
Групе грађана – укупно	2015	12,55%	4
СНС	1972	12,28%	4
УРС	1312	8,17%	3
Јединствена Србија	1270	7,98%	3
ДСС	768	4,78%	0
ЛДП-СПО- Уједињена сељачка странка	672	4,19%	0
СРС	597	3,72%	0
ПУПС	190	1,18%	0

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije. 2012, 64

Међутим, истог дана су се одржали и парламентарни и председнички избори (први круг). На председничким изборима (у другом кругу, две седмице касније) победио је кандидат СНС Томислав Николић и то ће бити увертира у потискивање до тада стожерне тј. владајуће ДС и успостављање доминације СНС. На парламентарним изборима коалиције окупљене око СНС-а и ДС-а освајају сличан број мандата, но прво место осваја коалиција странака око СНС (73 мандата) а коалиција око ДС (67). Ипак имајући у виду победу Томислава Николића, УРС и СПС које су претходно сарађивале са ДС у погледу формирања извршне власти, окрећу се сарадњи са СНС.

Формирање националне коалиције СНС, СПС и Г17, још од јесени 2012. године на захтев СНС води прекомпоновању локалних власти широм Србије, и то у местима где је СПС „по инерцији” након избора 2012. наставила локалне коалиције са ДС, нпр. у Кикинди, Сомбору, Лесковцу, Пожаревцу, Ужицу, Шапцу и др. (Mijatović 2016, 338–339). Исти случај био је и у општини Богатић. Као и 2010. године и у јулу 2013. године промењена је локална власт која је првобитно била формирана након избора 2012. До тада опозиционе СПС, СНС и ЈС са још четири одборника (2 из ГГ Позитивна Мачва, 1 из ГГ Мачва европска регија и 1 „прелетач” из ДС) формирају нову скупштинску већину. За председника општине изабран је Ненад Бесеровац (СПС) (*Mačvainfo* 2013).

Ове ситуације до којих је долазило 2007, а најизраженије 2010. и 2013. године типични су примери политичког миметизма јер ће по угледу на републичку извршну власт у многим општинама и градовима доћи до скупштинског регруписавања и формирања нове извршне власти по угледу на републичку. Штавише лидери тадашњих владајућих партија (СНС, СПС, УРС) су издавали директиве својим локалним одборима са ким могу а са ким не смеју да формирају локалну власт (Stančetić 2012).

На локалне изборе 2016. године излази се по истим условима као и четири године раније. Све одборничке листе

– СПС, коалиција СНС-ПС-СДПС-ПУПС, СНП Ненада Поповића (настала из ДСС), Јединствена Србија, СРС и коалиција ДС-Заједно за Србију-СДС-ЛДП по 31, уз две групе грађана са укупно 59 кандидата.

Најбоље резултате остварили су СПС и коалиција око СНС. Као што је познато, уочи ових избора на републичкој власти су коалиције око СНС и СПС, у формацији која је направљена након ванредних парламентарних избора 2014. године. Уједно, и ове локалне изборе пратили су и ванредни парламентарни избори, који су несумњиво имали за задатак, између осталог, и да појачају изборни успех владајућих партија на локалном нивоу.

Табела 7. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2016. године

Гласалих бирача: 16264 (66,67%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СПС	4203	25,84%	9
СНС-ПС-СДПС- ПУПС	4076	25,06%	9
СНП Ненад Поповић	1956	12,00%	4
Групе грађана – укупно	1885	11,59%	3
Јединствена Србија	1787	10,99%	2
СРС	1181	7,81%	2
ДС-ЗЗС-СДС- ЛДП	1180	7,80%	2

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije. 2016, 59

Након избора је формирана власт СНС и СПС и њихових коалиционих партнера. За председника општине је изабран Ненад Бесеровац (СПС) (*Маџvainfo* 2016). Иначе, на упоредо одржаним парламентарним изборима убедљиву победу је однела коалиција око СНС освојивши 131 мандат. На другом месту је била СПС (са ЈС) освојивши 29 мандата, а на трећем СРС са 22 мандата, итд. Након избора се, истоветно као 2016. године, формира власт коалиција око СНС и СПС.

Избори 2020. године одржани су у условима Ковид пандемије упоредо са парламентарним изборима, и уз бојкот већег дела опозиционих странака. Избори се опет одржавају у промењеним изборним условима, тако што се изборни цензус спушта на 3%, али и одредбама које фаворизују странке националних мањина, јер се њихов изборни скор поред институције „природног прага” сада номинално увећава за 35%. (*Zakon o lokalnim izborima, Službeni glasnik Republike Srbije*, 2020). На изборима свих 31 кандидата за општинску скупштину имају коалиција СНС-СПО, СПС и СРС, коалиција Покрет обнове Краљевине Србије-Монархистички фронт има 12, а партија руске мањине Европска зелена партија има 14 кандидата.

Имајући у виду да између 2016. и 2020. године није било ванредних парламентарних избора, на републичкој власти биле су коалиције око СНС и СПС. На локалним изборима убедљиво највише гласова добијају коалиције СНС-СПО и СПС.

Табела 8. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2020. године

Гласалих бирача: 15316 (64,45%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
СНС-СПО	8006	52,27%	17

СПС	5110	33,36%	11
СРС	1127	7,36%	2
Европска зелена партија	638	4,17%	1
Коалиција ПОКС, МФ	435	2,84%	0

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije. 2020, 50

Након избора је у општини Богатић формирана власт у коалицији СНС, СПС, СРС, Европска зелена партија. За председника општине је изабран је Милан Дамњановић (СНС) (*Novosti* 2020).

Истота дана када и ови локални избори одржани су и парламентарни. Већина опозиционих партија су бојкотовали ове изборе тако да су се у парламенту (пored мањинских партија) нашле само коалиције око СНС са 188 мандата, односно око СПС са 32 мандата и партија Александра Шапића СПАС са 11 мандата. Након избора на републичком нивоу формирана је власт коалиција око СНС и СПС, која је ојачана фузијом странке СПАС са СНС 2021. године.

Унифицирање власти на свим нивоима у овом периоду после локалних избора 2020. године достигло је врхунац. Локални ниво власти изгледа готово унисоно. Самостално формирање власти СНС са кругом мањих партија у њеној орбити (СДПС, ПУПС, ПС, ПСС, СПО и др.), у великом броју случајева и са СПС и ЈС постале су пракса у готово свим општинама Србије. Према подацима из 2021. власт на локалном нивоу СНС није формирала само у седам општина и то: Чајетина, Бачки Петровац (СПС, ЈС, ГГ Нестраначки и уједињени обични људи, Војвођански фронт), Беочин и Сурдулица (СПС), Свилајнац (ГГ „Свилајнац чува своју будућност”, СПС, ГГ „Напред, Свилајнац”), те Бујановац и Прешево (коалиције албанских партија, Бујановац – ДП, ПДД, Покрет за демократски прогрес, Алтернатива за промене,

Демократска унија Албанаца, Прешево - ДПА-ПДД-Покрет за реформе-Демократска унија Албанаца) (Radišić 2020; Lazić 2021). Па ипак, у јуну 2022. и у Беочину СНС улази у локалну власт, у коалицији са СПС (Prisa Kovačević 2023). Уз то, Боља Србија председника општина Топола 2023. године се фузионише са СНС, па тако напредњаци остварују и потпуну доминацију и у тој локалној самоуправи.

Локални избори одржани 17. децембра 2023. године били су заправо једини превремени локални избори у Богатићу од обнове вишестраначког система. Они су изазвани оставком претходног руководства, вероватно вођено жељом партија на власти око СНС, како би се омогућило истовремено расписивање избора на републичком, покрајинском, београдском и нивоу још 65 локалних самоуправа у централној Србији. Иницијално су иницирани вишемесечним протестима опозиције под геслом „Србија против насиља”, након масовних убистава у Основној школи Владислав Рибникар и селима у околини Младеновца, Мало Орашје и Дубона у мају 2023. године, а који су захтевали пре свега превремене парламентарне изборе.

Локални избори одржани су по истоветним изборним правилима као и они претходни 2020. године, а сходно унифицираном закону о локаним изборима (Zakon o lokalnim izborima 2022). Све кандидатске листе – СНС, ГГ Победа за Мачву, СПС, СРС, ГГ За спас Богатића, Ново лице Србије и ПОКС имале су по 31 кандидата за одборнике. Једино је мањинска, руска Европска зелена партија имала 12 кандидата.

И ове локалне изборе као и 2016. године општина Богатић очекује са влашћу коалиција око СНС и СПС, формиране након ванредних парламентарних избора у априлу 2022. године (као што су и мандатни период 2012-2016 „пресекли” ванредни парламентарни избори на средини мандата 2014. године). Исто тако, као и 2016. године истог дана одржани су и ванредни парламентарни избори. Победу на националном нивоу опет односи коалиција око СНС са 120 мандата, друго место осваја опозициона коалиција

Уједињени за победу Србије са 38 мандата. На трећем месту нашла се коалиција око СПС са 15 мандата.

Табела 9. Резултати избора за Скупштину општине Богатић, 2023. године

Гласалих бирача: 14943 (62,57%)

Предлагач (странка, коалиција)	Број гласова	Проценти	Број одборника
Богатић не сме да стане (СНС)	7021	47,47%	16
ГГ Победа за Мачву	3438	23,25%	8
Ивица Дачић – премијер Србије (СПС)	1373	8,95%	3
СРС	954	6,45%	2
ГГ За спас Богатића	546	3,69%	1
Европска зелена партија	480	3,25%	1
Ново лице Србије	401	2,71%	0
ПОКС-За живот достојан човека	212	1,44%	0

Извор: Општинска изборна комисија општине Богатић 2024

Након избора формирана је власт око СНС а чине је и СПС, СРС, Европска зелена партија и ГГ За спас Богатића, док је у опозицији само ГГ Победа за Мачву. За председника општине изабран је поново Милан Дамњановић (СНС)

(Šabac 24/ 2024). После избора се, иначе, на националном нивоу 2023. године – по пети пут за редом, као и 2012, 2014, 2016 и 2020. године – формира коалиција окупљена око СНС и СПС.

ЗАКЉУЧАК

Локални избори у општини Богатић у тродеценијском темпоралном луку показали су све карактеристике локалних избора у Републици Србији након обнове вишепартијског система. Општина у пољопривредном крају Мачве са преко 20.000 житеља имала је прилике да од 1992. до 2023. године седам пута (по пет различитих правила које су прописивали национални закони о локалним изборима) бирају свој локални парламент. Ова општина је типичан пример вертикалне политичке емулације и изоморфичког пресликавања коалиција са централног на локални ниво.

Још од обнове вишепартијског система и плурализације политичког простора и на територији општине Богатић долази до формирања подружница како партија власти тако и партија и опозиције са националног нивоа. Током 1990-их јаке позиције ће имати СПС, која ће и петооктобарске промене дочекати у овој локалној самоуправи са позиције власти. Након петооктобарских промена, а доцније и промене изборних правила и промоције пропорционалног система долази и до промена на власти, које ће пратити релативна самосталност локалних нивоа да по свом нахођењу формирају локалне власти, нарочито у периоду тзв. кохабитације 2004–2007. године у којој председник државе и владе долазе из различитих странака, да би се та пракса напустила 2008. године када се локалним лидерима као и током 1990-их ставља јасна граница формирања власти, по угледу на националну власт. Од 2008. године то је била коалиција ДС-СПС, а од 2012/13. коалиција СНС-СПС. Строго поштовање овог правила било је приметно како 2010. када се уместо коалиције ДСС-СРС-СПС-ПУПС формира власт истоветна

националној ДС и њени коалициони партнери – СПС-ПУПС, као и након промене националне власти 2012. када се, вероватно по политичкој инерцији, првобитно формира власт са окосницом ДС-СПС (владајућој у претходном мандатном периоду 2008–2012) и мења неколико месеци касније влашћу коју чине коалиције чији су стожери СНС и СПС, што јасно показује ову парадигму. Неоспорна је, дакле, чињеница да се локалне власти прекомпонују, у складу са националним констелацијама, у општини Богатић у самом току мандатних периода 2008–2012 и 2012–2016, и то 2010. и 2013. године, иако је политичка инерција тежила формирању коалиција из претходних националних коалиција.

Коначно, након 2013. године долази до јасног успона СНС и на територији општине Богатић. Иако су на изборима 2016. СПС и СНС имали изједначене резултате, на изборима 2020. и 2023. године јасну већину односи СНС. Све остале, на националном нивоу опозиционе, политичке опције тако су падале у други план. Осим тога уочљиво је да се независне групе грађана појављују на локалним изборима али без већег утицаја на формирање власти и вођење локалне политике.

На основу изнетог садржаја може се запазити да су се, из различитих разлога – случајно или наменско временско поклапање републичких избора са циљем побољшања изборног скорa владајућих странака са националног нивоa на локалном нивоу – у посматраном периоду, локални избори у општини Богатић скоро увек одржавали упоредо са парламентарним изборима (изузетак су избори 2004. године, када су раздвојени локални и парламентарни избори), те су несумњиво доприносиле бољем резултату партија које су биле у власти. Друго интересантно запажање је да су локални политички лидери верно, и поред одређених временски краћих или дужих отпора, било аутохтоним политичким договорима, било последицом политичке инерције, из претходних мандатних периода, следили шаблон формирања централне (републичке) власти. Ово потврђује и основну претпоставку да на формирање власти у Богатићу пресудно

утичу преференције политичких актера - носилаца централне власти, а не локалне прилике.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bentham, Jeremy. 1789. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Лондон: T. Payne and Son.
- Bieber, Florian. 2018. "The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies". In *Horizons, Journal of International Relations and Sustainable Development*, No. 10, *The Belt and Road: Pledge of The Dragon, 176-185*, Belgrade: Center for International Relations and Sustainable Development.
- DiMaggio, Paul J, and Powell, Walter W., 1983. "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields". *American Sociological Review*. 2 (48), 147–160 .
- Glas Podrinja, 2012. Glas Podrinja. „Savić ostaje predsednik opštine”. 28. jun 2012. godine. <https://www.glaspodrinja.rs/vesti/2565/savic-ostaje-predsednik-opstine/>.
- Gendźwiłł, Adam, Kjaer, Ulrik, Steyvers, Kristof (eds.). 2022. *The Routledge Handbook of Local Elections and Voting in Europe*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hartmut, Rosa. 2019. *Odnosi u svetu u doba ubrzanja*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Kasapović, Mirjana. 2003. *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Lazić, Nikola. 2021. „Jug među rijetkima koji nisu uz Vučića”. <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2021/9/26/jug-srbije-medju-rijetkima-koji-nisu-uz-vucica>.
- Mačvainfo. 2013. Mačvainfo „Promena vlasti u opštini Bogatić”. 29. jul 2013. godine. <https://www.youtube.com/watch?v=eUZvZvFcjTA> .
- Mačvainfo. 2016. Mačvainfo. „Na konstitutivnoj sednici socijalisti i naprednjaci formirali vlast”. 8. jun 2016. godine. <http://>

- www.macvainfo.rs/page.php?secid=17&pageid=7&contid=1589&model=clanak&ct=na-konstitutivnoj-sednici-socijalisti-i-naprednjaci-formirali-vlast.
- March, James G., and Johan P. Olsen. 1984. "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life". *The American Political Science Review*. 78(3): 734–49. <https://doi.org/10.2307/1961840>.
- Matić, Petar. 2012. „Lokalni izbori u Srbiji 2012”. Srpska politička misao. 38 (4) Beograd: Institut za političke studije, 33–48.
- Matić, Petar. 2012. *Redizajniranje lokalne samouprave – teorijski i uporedni okvir za modernizaciju lokalne samouprave u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Matić, Petar. 2020. „O potrebi vremenskog odvajanja lokalnih i parlamentarnih izbora u Republici Srbiji”. U Dijalog o izborima, ur. Jovanović, Milan i Dejan Milenković., Beograd: Fakultet političkih nauka, Fond za otvoreno društvo.
- Marko. 2016. *Lokalni izbori nakon obnove višepartijskog sistema u Republici Srbiji 1990-2015. godine*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- Razvojna agencija Srbije. 2017. *Mapa razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave Republike Srbije*. Poslednji pristup 12. decembra 2025. godine. <https://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf>.
- Mijatović, Marko. 2023. „Superizborna godina u Sloveniji 2022. godine – ogledalo osobenosti slovenačke nacionalne i lokalne politike”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. XVII, br. 30, 33–49.
- Novosti. 2020. „Novi predsednik Damnjanović”. 18. avgust 2020. godine. <https://www.novosti.rs/vesti/politika/910334/bogaticu-sns-formirala-vlast-sps-nije-glasala-novi-predsednik-damnjanovic>.
- Opštinska izborna komisija opštine Bogatić. 2024. *Ukupan izveštaj Opštinske izborne komisije o rezultatima glasanja*

na izborima za odbornike Skupštine opštine Bogatić na biračkim opštinama na teritoriji opštine Bogatić, održanim 17. decembra 2023. godine. 4. januar 2024. godine. <https://www.rik.parlament.gov.rs/extfile/sr/files/additionalDocuments/562/175/128.%20Ukupan%20Izveštaj%20o%20rezultatima%20glasanja%20na%20izborima%20za%20odbornike.PDF>.

Opština Bogatić. 2025. *Opština Bogatić, osnovni podaci.* Poslednji pristup 22. septembra 2025. godine. <https://bogatic.rs/upoznajte-bogatic/opsti-podaci/>.

Pregled Srbije i Crne Gore. 2006. „Vladajuće koalicije po opštinama i gradovima Srbije, maj 2005. godine”, *Pregled Srbije i Crne Gore* br. 3/2005, 75–90.

Prica Kovačević Dragana. 2023. *Portal www.021.rs.* „Beočin u tajnosti dobio novu vlast; Naprednjaci i socijalisti zajedno, predsednica iz SNS-a”. 28. jun 2022. godine. <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/309809/Beocin-u-tajnosti-dobio-novu-vlast-Naprednjaci-i-socijalisti-zajedno-predsednica-iz-SNS-a.html> .

Radišić Nebojša. 2020. *Nova S.* „Poslednje slobodne zone – poraz SNS u Svilajncu i Čajetini”. 22. jun 2020. godine. <https://nova.rs/vesti/politika/poslednje-slobodne-zone-poraz-sns-u-svilajncu-i-cajetini/>.

RAS. 2017. Razvojna agencija Srbije. Mapa razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave. Polednji pristup 10. mart 2026. <https://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf>.

Republički zavod za statistiku Srbije. 1993. *Izbori za odbornike skupština opština, grada Beograd i grada Niša, 1992.* Beograd: Republički zavod za statistiku.

Republički zavod za statistiku Srbije. 1997. *Izbori za odbornike skupština opština i gradova 1996.* Beograd: Republički zavod za statistiku.

- Republički zavod za informatiku i statistiku Srbije. 2001. *Izbori za odbornike skupština opština i gradova. Za odbornike skupštine grada Beograd i grada Niša. Republika Srbija – konačni rezultati*. Beograd: Republički zavod za informatiku i statistiku.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2001. *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije održani 23. decembra i 10. januara 2001. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2005. *Izbori 2004. Za odbornike skupština opština i gradova. Za odbornike Skupštine grada Beograda i Skupštine grada Niša, za predsednike opština i gradova. Za predsednike grada Beograda i grada Niša. Republika Srbija; konačni rezultati*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2009. *Lokalni izbori 2008. Konačni rezultati. Za odbornike skupština opština i gradova. Za odbornike Skupštine grada Beograda i Skupštine grada Niša, za predsednike opština i gradonačelnike*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2012. *Lokalni izbori 2012. Republika Srbija. Konačni rezultati izbora. Za odbornike skupština opština i gradova. Za odbornike Skupštine grada Beograda i Skupštine grada Niša. Za predsednike opština i gradonačelnike. 2012*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2016. *Lokalni izbori. Republika Srbija. Konačni rezultati izbora. April 2016. Ispravljeno izdanje*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. 2020. *Lokalni izbori. Republika Srbija. 2020. Konačni rezultati izbora. Za odbornike skupština opština i gradova. Za odbornike gradskih skupština. 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

- Republički zavod za statistiku. 2023. *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2022. godine; Nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima*. Beograd: Republički zavod za statistiku. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>.
- Republički zavod za statistiku Srbije. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine, Knjiga 1, Nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima 2023*, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf> Poslednji pristup 22. septembra 2025. godine. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Sakib, Hurul Huda. 2020. “Institutional Isomorphism”. In Farazmand, A. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer, Cham, Ali Fazmand, ed. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3932-1.
- Savezni zavod za statistiku. 1997. *Savezna republika Jugoslavija, Izbori 2000 za Veće građana i Veće republika*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Savezni zavod za statistiku SRJ. 2000. *Izbori za Saveznu skupštinu SR Jugoslavije 2000*.
- Stančetić, Veran. 2011. „Ja, ja, ja, ja...” *Danas*. 2. novembar 2011. godine. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ja-ja-ja-ja>.
- Stančetić, Veran. 2020. *Odlučivanje u javnom sektoru*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Stojanović, Boban. 2022. „Uticaj političkih partija na formiranje lokalnih izvršnih vlasti u Srbiji od 2008. do 2016. godine”. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Stokes, Susan C. 2009. “Political Clientelism”. In Carles Boix, and Susan C. Stokes (ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, eds. Carles Boix, and Susan C. Stokes. New York: Oxford University Press.

- Šabac24sedam. 2024. „Bogatić: Formirana vlast, na čelu opštine ponovo Milan Damjanović”. 2. februar 2024. godine. <https://sabac24sedam.rs/vest/bogatic-formirana-vlast-na-celu-opstine-ponovo-milan-damjanovic/>.
- Šabac 24/7. 2024. „Bogatić: Formirana vlast, na čelu opštine ponovo Milan Damjanović”. 2. februar 2024. godine. <https://sabac24sedam.rs/vest/bogatic-formirana-vlast-na-celu-opstine-ponovo-milan-damjanovic/>.
- Woolcock, Joseph A. 1985. “Politics, Ideology and Hegemony in Gramsci’s Theory”, *Social and Economic Studies* 3(34): 199–210.
- Zakon o lokalnoj samoupravi. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 49/1999 .
- Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, 2007. „Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori”, br. 70/2007.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 129/2007.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 129/2007, 34/2010 - US, 54/2011, 12/2020, 16/2020 – Autentično tumačenje, 68/2020.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 14/2022.

Veran Stančetić*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Marko Mijatović**

Faculty of Business and Law, University MB in Belgrade

RESULTS OF LOCAL ELECTIONS IN BOGATIĆ MUNICIPALITY FROM 1992 TO 2023 – LOCAL AUTONOMY OR LOCAL POLITICAL MIMETISM?

Summary

This paper presents the results of local elections in the municipality of Bogatić in the Mačvan administrative district from the introduction of the multi-party system until 2023. The objective is to provide a description and explanation of the local electoral processes in this Mačvan municipality and to point out the volatility of the citizens' electoral will, with a focus on the phenomenon of replicating coalition central to the local level. Local elections in Bogatić were held in seven equal four-year election cycles, with the electoral system being changed as many as five times in the observed period.

Key words: local self-government, local democracy, local elections, political parties, government mirroring, vertical political emulation, Bogatić municipality, Republic of Serbia

* E-mail: veran.stancetic@fpm.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5574-0132.

** E-mail: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

*** Овај рад је примљен примљен 13. марта 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.

Валентина Чизмар*

Институт за политичке студије, Београд

ГНОСТИЧКО НАСЛЕЂЕ У ФИЛОЗОФСКИМ КОНЦЕПЦИЈАМА САВРЕМЕНОГ ДОБА И ТОТАЛИТАРНИМ ПОЛИТИЧКИМ ИДЕОЛОГИЈАМА 20. ВЕКА**

Сажетак

Полазећи од генеалошког разматрања извора и разлика античког и модерног гностицизма, као и њиховог круцијалног разилажења од аутентичних хришћанских постулата (који се односе превасходно на идеју спасења, стварање света и положај човека у свету), аутор историјско-компаративном методом анализира присутност гностичког наслеђа и идеја у савременим филозофским учењима и појединим модерним, политичким идеологијама и покретима тоталитарног карактера, а на основу анализа политичких и филозофских мислилаца Ерика Фегелина (*Erich Vögelin*) и Ханса Јонаса (*Hans Jonas*). Политичке идеологије као фашизам, националсоцијализам, комунизам и друге као, супротне реалним политичким теоријама,

* Имејл: valentina.cizmar@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0002-7448-7846.

** Овај рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

пропагирају промену људске реалности унутар историје у стварности без Бога, различитим облицима манипулације кроз нове облике „хуманизма” преобучених у рухо секуларизма, кроз различите начине нехуманог владања над људима, пропагирањем револуција, као и путем нових облика знања која могу да „трансформишу” људску природу, али и да делују на брисању идентитета. Гностичко тумачење света као људске тамнице, створеног од злог Демијурга, тела као гробнице душе и песимистички ставови о удаљености/отуђености човека од природе/света и Бога, испуњено је, с друге стране, обећањима за људско „спасење” тајним знањем и стварањем савршеног и праведнијег света и у политичко-идеолошкој сфери. Такав израз гностицизма припада политичком гностицизму, као и социјалном гностицизму, који се често манифестују као *политички екстремизам* и завршавају у утопији. Наслеђе гностицизма се сагледава и кроз један од модела у тумачењу историје западне цивилизације, на који је указао Ханс Јонас, при чему аутор критичком методом разматра потврду таквих ставова и у `саморазумевању` савремене Европе, која се у већој мери одрекла хришћанског идентитета у корист алтернативних традиција несвојственим њеном ширем историјском идентитету, посебно од периода формирања Европске уније (ЕУ). Поред разматрања изданака гностицизма у Хегеловој (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*), Ничеовој (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*) и Хајдегеровој (*Martin Heidegger*) филозофији, аутор се критички осврће и на Марксово (*Karl Marx*) учење и

комунизам, маркиране као егземплари оних политичких идеологија које баштине модерне гностичке концепте, а не постижу обећавани преображај људског друштва.

Резултати гностичког „симболизма” у оквиру духовно-друштвене ситуације савременог доба, које аутор анализира и кроз филозофију Михаила Епштејна (*Михаил Эпштейн*), појављују се и у форми атеизма, јачању вере у науку, појави авангардне уметности и новим формама религијског, као што је и *ангелизам* у западњачкој оријентацији, што је узроковало и појаву минималне религије у савременом добу.

Кључне речи: антички и модерни гностицизам, политички гностицизам, нихилизам, Ерик Фегелин, Ханс Јонас, Маркс, политичке идеологије, хришћанство, секуларизација, минимална религија

УВОД

Урушавање савременог духовног хришћанског начина опстанка подстакнуто је идејама модерног доба, Декартовим дуализмом, утицајем просветитељства, развојем модерне науке утилитаристичког и инструменталистичког карактера, утицајем позитивистичких наука, појавом секуларизације, а у 20. и 21. веку и појавом глобализације. Појаву кризе и појаву критичних тачака које су нагризале хришћанство можемо пратити и још даље у историји човечанства, наиме од времена античког гностицизма, који представља мистички покрет као израз промењеног хеленистичког хабитуса или пак и врсту кризе тог истог света. Гностицизам се потом кроз разне алтернативне традиције (теозофска учења и слично), као и гностичке списе и његове представнике, распростирао надаље и у модерно доба, и обликовао га, а

налазећи своје представнике и изливајући се и у политичким (посебно тоталитарним) идеологијама 20. века, које су у току Првог и Другог светског рата показале своје деструктивно-антихуманистичке интенције које су ишле до брисања са лица земље различитих народа и нација.

У овом раду ћемо се превасходно задржати на испитивању гностичких идеја, које имају извор и у античком, али и модерном и политичком гностицизму, при чему ћемо показати делимично и на његову појаву и у Хегеловој (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*), Марксовој (*Karl Marx*), Ничеовој (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*), и Хајдегеровој (*Martin Heidegger*) филозофији, како потврђује и амерички тј. јеврејски филозоф Ханс Јонас (*Hans Jonas*) (према учењу пратиоца филозофа и биолога Лудвига фон Берталанфија [*Ludwig von Bertalanffy*]) (Lapidot 2017), а бивши Хајдегеров ученик којег ће касније напустити због учитељевог окретања националсоцијалистичкој идеологије. Такође ћемо изворе гностичког учења показати као заступљене у политичким идеологијама и политичким теоријама 20. века, водећи се битним аспектима политичког учења Ерика Фегелина (*Erich Vögelin*) и његовом критиком модерних тоталитарних идеологија као изразито гностичких. Фегелиново учење се развија полазећи од његове разлике у схватању праве и неправде природе политике, тј. науке о политици, због чега и његова критика модерне политичке науке налази потврду и у оквиру његовог проучавања гностицизма.

Гностицизам се показао са својим песимистичким ставом о злом свету, којег се треба ослободити или га трансформисати, као снажно оружје многих политичких идеологија 20. века и модерних покрета, који уместо акцентовања идеје колективизма/заједнице/саборности у држави и друштву, алудирају на осећање отуђености човека од којег ће бити „спасени”, као и „спасени” од неправедног света кроз његову револуционарну промену (попут дијалектичког материјализма) без духовне промене, не разумевајући ни хришћанску идеју да то *место* тј. тај свет

који је предмет њихове критике јесте *сам* човек и његово деловање. Јер се човек „не аболира од одговорности за себе тако што ће се кривица за трагику постојања пренијети на *безлични простор космичког*. Гностику је за трагику човјека 'крив' свијет: хришћанину – човјек сам” (Ђого 2015, 130–131).

Политичке идеологије које су се показале као деструктивне за човека, као што су националсоцијализам, фашизам, комунизам али и савремене појаве попут технологије, кроз идеју о промени људске реалности промовишу идеју спасења од истог света кроз нове облике знања, промену људске свести, чак и промену природе. Кроз Фегелинову анализу марксизма и комунизма, историјско-упоредном методом ћемо полазећи од главних идеја тог економско-материјалистичког учења Маркса указати на идеје које су по природи гностичке и воде ка дедивинизацији човековог бића. Супротно гностичком приступу, кроз историју се показују синтетички облици државног устројства и хришћанства, као и економских формација и религије, при чему се религија примењује и као морални оријентир и у материјализованој стварности (као на примеру Веберовог [Max Weber] учења).

Гностицизам је такође нашао свој пут и ка филозофским теоријама, посебно у Хајдегеровом егзистенцијализму, у Ничеовој филозофији натчовека и његовим увидима о нихилизму 19-ог века, а који се наставља и у потоњим вековима и траје до данас, оличен и у идеологији глобализма.

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКО ИСКУСТВО ГНОСТИЦИЗМА И ГНОСТИЦИЗАМ КАО ИЗВОР СХВАТАЊА ИСТОРИЈЕ ЗАПАДА

Поједини филозофи као француски филозоф Блез Паскал (*Blaise Pascal*) (Pascal, 1623–1662) успели су да гностичко искуство *ничега*, које задире у дубоку нихилизацију створеног света, прозру и отворе врата новог

света, превладајући осећање отуђености човека, а на линији хришћанске епистемологије и аксиологије. У Кјеркегоровој (*Søren Kierkegaard*) филозофији препознајемо индиректну критику гностичког дискредитовања хришћанске аксиологије и сотериологије, иако Кјеркегор нигде директно не прозива гностичаре, али његови увиди о *религијско-хришћанском нихилизму* у савременом добу (Čizmar 2022, 30), показују да криза савременог хришћанства има основ и у гностичком искривљавању изворних хришћанских истина и гностичким идејама о немогућности успостављања јединства духовног и земаљског космоса. Гностичке идеје се препознају и у концепцијама које негирају и идеје о јединству и хармонији „небеског” и земаљског, и када је реч о таквом јединству у политичкој структури, у својству прожимања црквеног и политичког правног поретка. Јединство државног и црквеног поретка постојало је у средњовековној српској држави у време Немањића, када је „доминирао принцип тзв. *диархије*, као релативно уравнотежене моћи световне и духовне власти” (Despotović 2025, 28), при чему се власт тумачила као дата од Бога. У Немањићкој ери владавине идеални владар своју земаљску државу уздиже до нивоа Светога, прелазећи „пут од Христовог викара на земљи до монашења и светитељства ...” (Marjanović Dušanić 1997, 284–285, citirano u Despotović 2025, 29). У време Душановог царства, тј. кроз примену правних одредби његовог Законика, који је укључио и многе одредбе из Савиног *Номоканона*, на пример кажњавало се и свако „одступање од традиционалног исповедања православне вере и верског кодекса” (Joksić 2020, 65), што правну димензију државног поретка директно упућује на хришћанску валоризацију човековог бивствовања, тј. на усвајање хришћанске аксиологије у друштвеној пракси ради остваривања правичности. Супротно наведеном, гностичка оријентација се на пољу политичко-друштвене сфере одриче било каквог уплива хришћанских идеја и црквеног уплитања у државна питања, тј. пориче могућност усклађивања људске и божанске воље самим тим што полази од идеје

о Демијургу, као ствараоцу злог света, света као људске тамнице, као и од идеје о дуалистичком супротстављању духовног и земаљског, које води ка „дедивинизацији људске материјалне сфере живљења” (Kelsen 2004, 77). Такође, гностичке идеје о човеку као ништавном бићу и немогућности спознаје и успостављања односа према трансценденцији, Богу, који остаје човеку недоступан, потиру и схватање о могућем упливу божанске у људску сферу, па самим тим и кад је у питању политичко испољавање те могућности и присаједињење сфере политике хришћанском моралу или уопште упућености политичке и правне сфере на религијску традицију једног народа.

Немогућност потврде таквих идеја налазимо у гностичком дуалистичком учењу које инсистира на разлици створеног и Божијег света, што је у античком гностицизму према Блуменбергу (*Hans Blumenberg*) резултирало заправо „негацијом грчке космичке метафизике” (Blumenberg 1999, 140) или је, према другом мишљењу, пропаст великог грчког света и дозволио појаву гностицизма.¹ Касније је гностицизам због свог дуализма и условио одстрањивање теоцентричне антропологије према којој је човек слика божанског. Из тих разлога гностицизам није могао да буде прихватљив за представнике ортодоксног хришћанства, али исто тако и оне политичке правце које из поља политичког не искључују теоцентрично усмерену антропологију и праксу. Аспекти хришћанског учења показују се током

¹ У позној антици долази до једног периода који Ђого назива премодерном и који карактерише нешто попут краја великих прича, говорећи Лиотаровим језиком. Јер „послије Сократа, Платона и Аристотела, чинило да су сви наративи потрошени, да су старе институције превазиђене, а нове не дају нити омогућавају стабилност. Као највећи домети су се појављивали коментари на ‘старе’, компилације и доксографски списи (...). Практични релативизам, потрошеност традиционалне религије, хипокризија ‘званичне религиозности’, компилаторски и компендијски дух – све је то подједнако било карактеристично за позну републику и рано царство, колико и за свијет послје Другог свјетског рата” (Ђого 2015, 10–11).

историје прихваћени и у оквиру тумачења извора појединих економских формација, као што је према социологу Макс Веберу и капитализам, о чему он износи своје ставове у делу из 1905. године *Протестантска етика и дух капитализма*. Вебер не сагледава само материјалистичку компоненту капитализма, већ трага за његовим коренима у хришћанско-религијској сфери. Такав став га супротставља Марксу, оштром критичару религије (о чему ће касније бити речи као социјалном гностику), јер је Вебер блиско сарађивао са Удружењем за социјалну политику (*Verein für Sozialpolitik*) које је „стекло софистицирано знање марксистичке теорије и покушало да креативно примени елементе извучене из марксизма – а да га никада није прихватило као свеобухватни систем мишљења” (Giddens 2005, X), одбацујући и Марксов револуционаран приступ у промени праксе. Водећи се идејом да акумулација капитала и богатства не треба да буде прожета хедонистичким идејама о потрошњи и уживању у истом, већ са аскетском идејом штедљивости и калвинистичким религијским идејама (као што је идеја о предестинацији), Вебер је сагледао важност протестантске етике у развоју капитализма. Нарочито је истицао утицај хришћанског моралног погледа на развој самодисциплине, као и „на формирање моралног погледа који унапређује радну дисциплину унутар нижих и средњих нивоа капиталистичке економске организације” (Giddens 2005, XIII). Можемо да споменемо и Жан Бењина Босија (*Jacques-Bénigne Bossuet*) који је сматрао да су „религија и политичка моћ два темеља на којима се заснивају људске ствари и дела” (Босије 2015, 37).

Политичка теорија која искључује теологију теолошког у свом крајњем смеру деловања, показује се као апотеоза људског, сувише људског света у коме су често искључене компоненте филантропије.

Гностичко наслеђе и идеје нису заобишле ни модерну науку. Гностичке идеје у модерној науци ће разобличити

француски филозоф Паскал², откривајући у основном ставу модерне науке гностичку идеју о човековој беспомоћности и пред природом. Такве идеје, с друге стране, скопчане су, према Јонасу (*Hans Jonas*), и са увидом о људској усамљености у универзуму (Jonas 1952, 430). Нови приступ модерној науци, заснован у Новом веку, као науци која мења природу, наведену гностичку идеју о човековој отуђености од природе настоји да одстрани човековим подређивањем природе својим потребама, што се с друге стране своди опет на одаљавање од спознаје њене суштине.

Гностичко схватање историје западне цивилизације

Али пре него што се усмеримо на анализу главних разлика и супротности између гностичког и хришћанског учења, осврнућемо се на порекло античког гностицизма и са њим у вези на једну од могућих интерпретација историје западне цивилизације, која се одрекла хришћанске антропологије и њеног идентитета.

Јеврејски и немачки филозоф Ханс Јонас један је од мислилаца који је указао на тумачење историје западне цивилизације почев од извора које налазимо у гностицизму. За разлику од других мислилаца, он у својим анализама о античком гностицизму разматра и утицаје Истока у

² Паскал је превладао свет гностичких дилема и дошао до закључка да пошто је „све што је у свету похота тела или похота очију или гордост живота, човек мора да се повуче у себе да би тамо пронашао прво своју беду, а затим, (...) Христа који је увек био ту” (Hiller 2018, 19). С друге стране, иако је Паскал имао визију човека као ништавног бића (изражавајући такав увид у ставу: *човек је само трска*), слично увидима гностичара, ипак његов став да је човек трска која мисли, одваја га од гностичког наслеђа и њиховог скептицизма о ништавности човека услед *бачености* у свет овоземаљске тамнице. Јер док гностичко учење наглашава човекову беспомоћност у свету и његову удаљеност од Бога, водећи га ка негацији стварности и ескапизму кроз тајно знање, Паскалова мисао да је човек ипак трска која мисли и као такав се разликује од створене природе, усмерава човека ка приближавању Богу и одбацивању гностичке скепсе.

његовом формирању, о чему пише у докторској тези из 1928. године *Појам гносиса (Der Begriff der Gnosis)*, одбрањеној на универзитету у Марбургу. Јонас проучавајући могуће изворе у разумевања историје западне цивилизације сагледава почетак њеног настанка у историјском погледу не од хришћанског рачунања времена, тј. од времена Христовог рођења и кроз хришћански идентитет, већ сматра да се њен „прави агенс” и извор потврђује у *гностицизму*, тј. гностичким покретима (Lapidot 2017) као видовима мистицизма, тј. учењима опречним хришћанству. И када је реч о разумевању савремене Европе, овакви Јонасови ставови се потврђују и у 21. веку кроз опште непризнавање хришћанских извора и корена Европе у већини политика европских земаља. У савременој Европи, која подлеже утицају „различитих модела глобализације, видљиво је да долази до сукоба религијског и грађанског идентитета европског света, тако да се цивилизацијски поредак хришћанског европског идентитета кроз процесе секуларизације урушава у правцу његовог потискивања на маргине друштвених оквира” (Čizmar 2025, 269). Криза хришћанства, „љуљајући из темеља и саме политичке заједнице које су почеле да декомпонују свој хришћански идентитет” (Kuzmanović 2021, 41), водила је и до брисања духовних хришћанских вредности и у оквиру концепта људских права, слобода, толеранције (Kuzmanović 2021, 45), уводећи на место тих вредности друге „религијске”, нехришћанске парадигме културе, духовности и слично. Још од Мастрихтског уговора, према речима Зорана Милошевића, Европска унија је дехристијанизовала свој идентитет отварајући врата идентитетској кризи европског човека (Milošević 2013, 36).

Полазећи и од оваквих станова, Јаносово разумевање историје запада се показује тачним, гледано из угла онога што афирмишу тј. негирају савремени политички савези. Према Лapidоту (*Elad Lapidot*), Јонас потврђује свој закључак да историја Запада, у свом разумевању, има за полазиште антички гностицизам, који инволвира елементе Истока и источњачких

учења, а не хришћанску апологетику. Гностицизам се у свом развоју проширио и изван Грчке, тј. према Истоку и превредновао изворно хеленско биће, укључујући источњачко пропагирање ескапизма од света (Lapidot 2017), па стога када говоримо о античком гностицизму не можемо да искључимо наведене источњачке утицаје присутне у разумевању историје. Основни источњачки принцип – да је биће страно овом свету, без могућности усклађивања са њим, потврђује се и у идеји о *самсари* – која значи ослобађање од циклуса рађања и умирања у земаљској егзистенцији. Јонас долази до закључка да се у гностичком принципу античког запада крије заправо источни принцип који у преводу значи негацију позитивног грчког космоса у којем је владала хармонија „са датим космосом, природним, социолошким, политичким, моралним поретком света ...” (Lapidot 2017, 67).³

Преко античког гностицизма, који је присвојио источњачке елементе, Јонас разумева и појаву кризе модернитета и присутност гностичког наслеђа и у модерном добу, који се огледа у осећању усамљености у физичком универзуму, а човек доживљава себе као случајног путника. Будући да се природа, са својим системом природних и вечних закона, не меша и не даје ослонац човеку у његовој потрази за смислом, човек је препуштен самом себи да самостално креира своје циљеве и вредности. Човеков положај унутар целине у бивствовању Јонас описује као стање странца у свету, посебно у есеју из 1952. године „О гностицизму, егзистенцијализму и нихилизму” (Jonas 1991). Гностицизам је препознатљив и у модерној природној науци, која делује на удаљавању човека од природе, почев од крилатице енглеског филозофа емпиризма Френсиса Бекона (*Francis Bacon*), „знање је моћ”, утемељивача индуктивног метода у науци (Bekon

³ У књизи *Гностичка религија*, Јонас износи и важне утицаје хеленизма на источњачки свет. Оријентална мисао која је била неконцептуална и преношена је преко симбола и слика, уз прихватања грчког принципа концептуализације тј. апстрактног концепта, тј. теоријског модела излагања „из овог заточеништва ослобођена је животворним дахом грчке мисли” (Jonas 1991, 21).

2016) и изреке *Natura parendo vincitur* (Природа се побеђује послушношћу), у чему је садржана инструменталистичка тежња да се природа прилагоди људским циљевима и потребама. Аналогно модерној природној науци и у модерној филозофији налазимо корене и гностицизма и нихилизма који из њега происходи. Тај скривени гностицизам у модерности Јонас препознаје као нихилизам, који је достигао своју најсавршенију манифестацију у егзистенцијализму, посебно у Хајдегеровом „манифесту” *Бивствовање и време* (Lapidot 2017). Јонас критикује Хајдегерову филозофију као потврду гностичке мисли, која се обзнањује у ставу да у античкој грчкој филозофији постоји метафизички поремећај изворног бивствовања (нем. *das Sein*), моменат напуштања, тј. заборав бивствовања. Према таквом Хајдегеровом тумачењу, испоставља се да Грци почињу историју бивствовања чином заборава, тј. заборављањем бивствовања уопште, тј. заборављањем и себе/сопства и целине космоса (Lapidot 2017, 66).

Гностицизам, у Хајдегеровом тумачењу античке метафизике, показује се не само кроз његово тумачење о одвојености човека од бивствовања, већ и као анти-космизам. Хајдегеров став да је човек, тј. „тубивствовање напосто бачено у свет”, садржано у његовој конструкцији *In-der-welt-Sein* (Hajdeger 1985, 46–70), аналоган је гностичком осећању човекове бачености у тамницу света, из које је према Хајдегеру немогуће наћи излаз услед „коначности” људске егзистенције. Сама коначност постаје код Хајдегера истина, без излаза ка трансценденцији и хришћанској идеји спасења. Ескапизам из овог зачараног круга гностицизма, Јонас види кроз повратак прегностичкој, грчкој филозофији природе, која се заснива на позитивној валоризацији и идеалу хармоније човека и природе/космоса у целини, што би у сфери праксе значило и постизање и хармоније и у погледу на политичку заједницу и државу уз помоћ остваривања кључних етичких врлина (Platon 2013, 93).

Између *пистис* и *гнозе*

Разлике између хришћанства и гностицизма се показују у различитом схватању идеје спасења, стварању света и пореклу зла у свету, питању Васкрсења Христовог, као кључних, иако постоје разлике и по другим питањима. Као што је на пример тумачење Библије као извора истине или протежирање гностичких јеванђеља и списа. Осврнућемо се на идеју спасења, јер је она кључна и у многим политичким идеологијама и скривеним обећањима о избављењу. Такве идеје налазе на одобрење код типова личности сличних гностичку, јер гностик „непрестано живи у сивој зони недозвољеног, између непријатељског свијета и својег незадовољства њиме” (Ђого 2015, 156). Међутим, за разлику од хришћанства, спасење се према раногностичком схватању одвија кроз сазнање, тј. гносу, а не веру, *пистис*, а оно од чега се спасава гностик разликује га од хришћанина: „Гностику не треба спасење од *грјеха у свијету*, него од *свијета* као таквог” (2015, 182). Правац тог спасења се у гностицизму мењао од трансценденције ка трагању за решењима спасења у иманенцији. Ескапизам, тј. ослобађање од света је у раном гностицизму било налагано кроз боготражителство преко мистичког сједињавања са Богом, и кроз тајно знање, кроз унутрашњост и самосталним путем. При том треба имати у виду да унутар гностичко значења *знања* као *гнозе* (као тајног знања) не треба учитавати епистемолошке интерпретације својствене грчкој филозофији. Гностичко знање се удаљава од „дистанцирајућег” теоријског знања Грка (Јонас 1991) и приближава се форми знања о којој су говорили Плотин, Порфирије, а представља знање сједињавања са Једним, тј. „префињенију верзија истог типа знања које превазилази знање ‘логоса’ и ‘теорије’ у грчкој традицији” (Jonas 1991, XVIII).⁴ Међутим, хришћани су од времена апостола Павла

⁴ По садржају, начину и свом циљу, „знање” гностика нема везе са рационалним мишљењем и хеленским асоцијацијама о назначеном појму, али исто тако и хришћанском епистемологијом знања

одбацили гностичку идеју *eshaton-a* кроз гнозу, и уместо гнозе/знања одлучили се за првенство *pistis-a* (Jonas 1991) (термин који би у грубљем преводу могао бити означен као вера или код Платона као уверење), вере над знањем, иако хришћани нису одбацили знање, већ су били „за знање које претходи животу” (Ђого 2015, 138). Гностички пут боготражитељства одвијао се самостално, што значи искључивањем Цркве из процеса спасења, тј. искључивањем *еклесиологије* (грч. *ἐκκλησιολογία*, учење о цркви као телу Христовом)⁵, при чему је последњи аспект својствен и модерном гностицизму, уз одбацивање и ликовног приказа (икона). Модерни гностицизам се више не руководи идејом спасења у правцу трансценденције, већ трансформацијом света где је посебно „политички гностицизам” упечатљив и заиста претећи феномен, посебно зато што се апелује на осећај егзистенцијалне виктимизације и корозивне параноје и огорчености. То је оно што налазимо у токсичном окружењу друштвених медија које је све више постало форум за ширење фантазија о освети и апокалиптичних митова” (Wills 2026, 54).

Црквени оци су прогласили гностицизам хришћанском јереси и оповргли системе који су изникли из мистичних гностичких учења, као нпр. гностицизам од Маркиона, потом, гностички валентинијански систем. Поред порицања гностичке идеје о стварању света, спасењу, проблему зла,

као веровања. Телеологија гностичког знања није приближна аристотеловском идеалу – *знању поради знања* – који је Аристотел назначио у својој „Метафизици” као највиши облик знања усмерен на спознају метафизичке истине (Aristotel 1971), већ је реч о знању ради спасења, намењено одабранима.

⁵ Гностици су наглашавали изнад Цркве и њеног ауторитета „*апостолицитет* тајног предања” (Ђого 2015, 14). Нису признавали основно учење о Богу као Логосу (осим Василида), који је за њих само једна од еманација и налази се на нижој „бивственој хијерархији од поготово ако га упоредимо са *Тишином*. Заправо, у гностичким системима, код Валентина, на примјер *Тишина* (Σιωπή, Σύγη) *бјеше у почетку код* (нерођеног, другог, страног, неисказивог, у правом смислу ријечи) *Бога*” (Ђого 2015, 43).

предмет њихове критике су били и гностички списи, тј. апокрифна јеванђеља⁶ као што су јеванђеље по Јовану, Марији Магдалени, Филипу, Пистис Софија⁷. Последњи је полазио од учења да је Софија, тј. мудрост најмлађа од створених еона, након којег се рађа Демијург, а преко њега и физички свет (Vukomanović 2003, 202–203).

Најоштрије разилажење хришћанског са гностичким учењем исказује се у погледу на различите идеје о стварању света. Гностици поричу стваралачки, творачки карактер Бога, одрицањем да је Бог створио свет, а одређујући материју и свет као синоним зла, „тело као тамницу душе”. Према гностцима је било неприхватљиво хришћанско уверење да је савршени Бог створио материјални свет као тамницу, као одсуство добра. Физички свет је настао као последица катаклизме унутар божанске сфере, а његов

⁶ У Горњем Египту, Наг Хамадију и другим местима, 1945. године пронађени су закопани многи гностички и други списи међу којима и текстови који нису укључени у оквиру Новог Завета, као што су и посланица Варнаве, пастира Ерме и Апокалипса Петрова, (које су понекад биле укључене у новозаветне кодексе) и низ јеванђеља, као Јеванђеље по Филипу, Јеванђеље по Марији, Јеванђеље истине која нису била укључена у канон. Међу њима су и списи сачувана као цитати раних Отаца или фрагменти пронађени у археолошким ископавањима. Међу њима и Јеванђеље по Јуди, „који је извршио ‘мистерију издаје’, послушавши Исуса да започне његову жртву” (Meuser 2009), јеванђеље које је, како наводи Мејер, откривено тек 1970-их и преведено са коптског језика, па објављено тек након две хиљаде година. Међу пронађеним списима су и посланице Игњатија Богоносца и Климента Римског, које не припадају гностичким списима, већ ранохришћанским списима, али се спомињу као апокрифни, јер нису ушли у канон. Овде се могу уврстити и каснији текстови као што су Апокалипса Павла, Јеванђеље по Никодиму и Протојеванђеље Јаковљево.

⁷ Рукопис познат као *Пистис Софија*, који се сада налази у Британском музеју, како сазнајемо из увода исте књиге, купиле су власти 1785. године од антиквара др Ентонија Аскјуа. Писан је на пергаменту, коптском језику, дијалекту Сахида или Горњег Египта. Садржи укупно 174 листа, а странице су нумерисане узастопно коптским словима, прво само на једној страни, а касније и на обе стране (Introduction, *Pistis Sofia* 1924, VII).

творац је демијург, биће далеко ниже од трансцендентног, непојмљивог Бога...” (Kindić 2016, 79). Другачије речено, стварање материјалног света гностици приписују демонским ентитетима „који, након што су га створили и затворили човека у њему, управљају њиме попут чувара затвора”, како напомиње Јонас. Таквог ствараоца гностичари најчешће повезују са Богом *Старог Завета*, док тврде да се истински Бог појављује тек у библијским списима у *Новом Завету* и да је Он творац душа, духа и света који је нама непознат (Pellegrino 2023). У гностичком појму стварања, према Палегрину (*Valentino Pellegrino*), остаје неразрешена напетост, тј. „дуализам између коначности материје, схваћене као земаљски затвор из којег се може побећи, и бесконачности духа, првобитне домовине и крајњег одредишта људске душе...” (Pellegrino 2023, 84). Гностичари остају и на уверењу да божанско нема удела у физичкој реалности, па стога Бог остаје за човека Непознат и непознатљив у смислу било каквих светских аналогича (Jonas 1952). За гностике свет је заправо производ и у суштини отелотворење негативног знања (Jonas 1952, 436).

Гностички дуализам присутан је већ у учењима првих гностика из другог века, Валентинија (*Valentinus*) из Александрије, Керинта (*Cerinthus*), Василида (*Basilides*), Симона Мага (*Simon Magus*) и других. Најпре се манифестовао као онтолошки дуализам, тј. дуализам између материје и духа, да би потом било изведено и дуалистичко морално учење, према којем се материја, па и тело одређује као извориште зла, а дух као извориште добра. Међутим, таква доктрина, која се ослањала и на „Јеванђеље истине”, неговано у валентинијанској школи и традицији, оштро се супротстављало хришћанској доктрини о спасењу кроз Божју милост (Keane 2021, 73), канонским списима. Валентин полази од става да човек може да достигне јединство са Богом само кроз удубљивање у себе и путем гнозе, тако да се очисти од мноштва, „прождирући материју у себи попут ватре, а таму светлошћу, смрт животом” (*Pistis Sophia*, 1924).

Противници гностицизма су наведено учење прогласили јеретичким још пре краја другог века, међу којима Иринеј (*Irenaeus*), епископ из Лиона у свом делу *Против јереси* (*Against Heresies*) и Тертулијан (*Tertullian*) из Картагине, излажући своје анти-гностичке ставове у чувеној књизи *Против Маркиона*, у којем између осталог напада Маркиона (*Marcion*), једног од значајних гностичких представника, који је према речима проф. Ђога имао за антику неуобичајене ставове „о потпуној страности човјека било каквој божанској изворности” (Ђога 2015, 112). Критику гностицизма, након два века, наставља и Епифаније Саламински (*Epiphanius of Salamis*), посебно у свом делу *Панарион*, у којем описује преко 80 јеретичких елемената у гностичким учењима. Климент Александријски и његов најближи ученик Ориген Александријски (*Origenes Adamantius*) су, пак, пружили толерантну и филозофску идеју о гностичком учењу (Preface, *Pistis Sofia* 1924, IV) и сачували изводе из списка Валентинија (које је потоњи писао у време Хадријана и Антонија Пија) (*Pistis Sofia*, 1924).

Гностицизам је опстао и у модерном добу, али кроз трансформацију ка идеји „иманентног есхатона” која је нашла свој пут и у оквирима политичког и социолошког гностицизма. Присутан је, према речима Палегрина, и у идејама просветитељства, револуционарним покретима још од Лутера (*Martin Luther*), који пропагирају ослобађање од Цркве, као и у комунизму (кроз ослобађање од приватне својине), у покретима који инсистирају на ослобађању од сексуалног морала (присутно код феминисткиња и других), у идејама о ескапизму (Pellegrino 2023, 85), али и другим политичким идеологијама, а о којима ће касније бити више речи.

Модерни свет, који је потпуно секуларизован, трансформацију постојеће реалности види кроз нове форме тајног знања (гнозе), које се јављају на пољу науке, политике али и технологије, помоћу којих може да успостави владавину над природом и људским бићем, уз могућност и трансформације људске природе. Модерни гностички човек

сматра да је људска природа по себи зла и да је стога треба трансформисати, а са нововековним схватањем *знање је моћ*, постала је могућа и трансформација природе као целине, тј. злоупотребом њених ресурса без етичког односа, супротно библијској заповести да човек буде господар земље (Biblija 1985) на начин љубави и одговорности према земљи. С друге стране, ова моћ знања се нарочито манифестује у појави модерне технологије која је „појачала људску манипулацију природом и довела до појаве такозваних хибридних ентитета попут озонске рупе” (Noller 2025). У циљу описа великог манипулативног утицаја човека на трансформацију земље и природе и стварања нове земљине епохе тзв. треће природе, уведен је и термин *антропоцен* (*The Anthropocene*) од стране метеоролога Паула Круцена (*Paul J. Crutzen*). Антропоцен означава нову епоху у историји земље која излази из геолошке епохе – холоцена, за шта је одговоран човек, још од индустријског доба (Steffen i dr. 2011, 842–843). „Од свог увођења, термин *антропоцен* је постао широко прихваћен у истраживачкој заједници глобалних промена и сада се повремено помиње у чланцима у популарним медијима о климатским променама или другим глобалним еколошким питањима” (843). Према речима Нолера (*Jörg Noller*), неадекватна етика природе је људима дозволила да помоћу технолошких достигнућа „манипулишу природним ентитетима тако да постану хибридни објекти” (Noller 2025), што је још један траг гностичког учења о људској моћи да трансформише дати свет.

Према хришћанству, Бог је, према књизи *Постања*, „створио биљке тј. флору за живот `свим зверима земље и свим птицама неба и све му што се креће по земљи и има живот у себи`. Он је склопио савез не само са Нојем већ и са `свим живим бићима која су на земљи`, док је човек у том савезу постављен на нарочито место” (Ugrčić 2008, 33). Хришћанство које је дозволило човеку да буде *господар земље*, инсистира на блиској вези човека и земље, посебно у захтеву за моралним приступом природи, па Божије давање

човеку земље као дара, земље коју треба да негује и развија – у чијем изобиљу човек може да ужива – подразумева примену хришћанске заповести љубави и према земљи (Čizmar 2020, 532), а не инструменталистички однос човековог „заповедништва” и демонстрацију моћи кроз геонжењеринг.

Гностицизам у концепцијама модерног, европског нихилизма

Хришћанство је насупрот античком космосу, покушало по сваку цену да заштити идеју о божанском пореклу човека и јединству Бога и човека. За хришћане је било неподношљиво да живе са античком мишљу да „овај свет мора бити затвор зла, а ипак зло није поражено од моћи Бога који се, након свог откровења, определио за искупљење” (Čizmar 2020, 532). У гностичком учењу, које се јавља пак и као форма политичког, модерног гностицизма, нестаје могућност да се искупљење постигне знањем које води ка трансценденцији, већ је *eshaton* транспонован на подручје историје и овоземаљску људску реалност. Спасење се реализује кроз процесе револуције, науку, нове форме филозофије и политику. Нову форму гностичког скептицизма у модерном добу, која се отргла погледу трансценденције, препознајемо у различитим Ничеовим концепцијама нихилизма, а најпре у формулацији нихилизма као пропадању дотадашњих вредности, првенствено врховне вредности која представља Бога. Идеја о стварању нове људске реалности захтева и успостављање нових вредности које пропагирају овоземаљски смисао људске егзистенције и нову аксиологију изведену на темељу принципа воље за моћ. Такав коперникански окрет од Бога логично је да изазива пустошење и губитак дотадашњег смисла, што Ниче и потврђује када каже: *Пустииа расте!* (Niče 2003). Објава о пропадању вредности и дотадашњих начина вредновања се код Ничеа првенствено односи на европски нихилизам и европски простор. Наведеном објавом

немачки филозоф наговештава, како указује аутор овог рада, на надолазећу кризу „која дијагностикује крај једног моралног тумачења света и важења досадашњих вредности, које прати губитак вере у виши смисао живота” (Čizmar 2022, 107). Та објава се интензивира и следећим Ничеовим ставом: „Нихилизам нам је пред вратима” (Niče 2003, 37), а та врата су врата Европе. Можемо рећи да ће оваквим ставом Ниче антиципирати развој нихилизма и у 20. веку кроз појаву тоталне нихилизације живота у Европи током 1. и 2. Светског рата и масовним и најсуровијим убијањима људи, стварању концентрационих логора за масовно истребљење појединих народа – првенствено Словена, међу којима и Срба, Јевреја, Рома и многих других.

Из тог „ништа” пропалих вредности које је навестио Ниче, многе политичке идеологије отвориле су простор за стварање нових светова и вредности, тј. из нихилистичких основа без моралних основа, као што је према Конору Канингаму (*Conor Cunningham*) и нацизам, покрет израстао из нихилизма, али оног нихилизма који обећава да ће за одабрани део човечанства настати нешто позитивно, тумачећи ништа као „нешто” (Cunningham 2005, 170). Ничеова констатација о опасности надолазећег нихилизма је и превасходно повезана са европским феноменом (иако Ниче разматра и ранији будизам као форму нихилизма), а на који стављамо акценат у оквиру разматрања кризе модерности и њених гностичких извора. Ничеов европски нихилизам обухвата европски простор на којем живе различити народи и културе, у мешавини разних идеја, политичких уједињавања, процеса демократизације који све унификују (Tongeren 2021), али се та мешавина, како закључује Тонгерен, показала као узрок напетости, а Европа као разапети простор који у себи носи и крв мученика и спознају да је вера лаж (Tongeren 2021, 51–52).

Ничеов нихилизам посебно у форми нихилизма као слому космолошких вредности (Niče 2003, 38)⁸, потврђује гностичку теорију да у космосу/свету никада није постојао поредак нити смисао, а то конкретније речено значи: „Више нема космоса са чијим иманентним логосом мој сопствени космос може да осети сродство, више нема поретка целине који даје смисао човековом учешћу у њој, а самим тим и његовом месту у њој – човек је отуђен од заједнице бића у целини (Jonas 1952, 431).

Још једна варијанта Ничеовог нихилизма потврђује изворе гностицизам кроз увид суманутог човека, у *Веселој науци* и прокламацији о „смрти Бога” (нем. *Gott ist tot*), која у основи подржава гностичко уверења да је за човека немогуће да успостави однос са Богом, а поготово у савременом добу када човек постаје узрок његове смрти. Модеран човек се осећа затворен за трансценденцију, а истовремено је отуђен од природе и човека. Међутим, Ничеово разумевање смрти Бога, обзнањује нам и његову скепсу у Божије досадашње постојање, када имамо у виду да Ниче под Богом не мисли на метафизички или религијски ентитет, већ говори о Богу кога је створио човек, стваралачки субјект као своју представу (Fink 1981, 70) од које треба да се ослободи. Ниче преокреће библијску причу да је Бог створио човека по својој слици и антропоморфизује га тако што обрће перспективу и приписује човеку стваралачки чин, да је створио Бога према сопственој слици.

Трансформација сада ослобођене стварности, према Ничеу, а након губитка највише врховне вредности која је

⁸ Форма нихилизма коју Ниче именује као слом космолошких вредности се може разматрати и као врста психолошког стања човека које се јавља као осећање безвредности света, при чему се услед обезвређивања највиших вредности дешава да „безвредно постаје и бивствујуће које је на њима утемељено. Настаје осећање безвредности, ништавности свега” (Hajdeger 2009, 62). Самим тим, пропадају и концепције *сврхе, јединства* (у смислу постојања целовитости, систематизације, зависности целине од дела) и идеја *истинског света* (Niče 2003, 38).

потврђивала смисао људске егзистенције (Beery 2020, 9), треба да омогући човеку услове за развој ка савршенијој форми његовог бића ка бићу натчовека (*der Übermensch*). Нова-стара тајна знања којима Ниче обећава „спасење” се пропaгирају у идеји о вечном враћању (присутној још у античкој филозофији) и вољи за моћ тако да се кроз субјективну вољу, која више нема однос ка трансценденцији (хришћанским и другим вредностима), човек успостави као господар. Ерик Фегелин у таквој Ничеовој вољи као вољи за господарењем види скривену, превејану вољу за моћ која хоће да овлада заблудом, али преко воље за моћ није могуће доћи с оне стране обмане коју она доноси. Јер гностичко кретање воље води „до најдубље тачке истрајавања у обмани, на којој се као њен мотив и сврха разоткрива побуна против Бога” (Fegelin 2012, 23). А истрајавањем у знању о мотиву побуне, обмана добија карактер демонске лажљивости, помоћу које не може да се изврши истинска духовна трансформација човека (Fegelin 2012).

У савременом добу, гностицизам се може препознати као присутан и у форми религијског нихилизма који је антиципирао и Кјеркегор својим увидима у бездуховно стање савременог човека, јер је Кјеркегор био уверен и „да је сасвим могуће да будемо бездуховни, у недостатку сопства, или још прецизније да будемо испод онога што по својој суштини јесмо” (Hall 1993, 1), а такав самозаборав духа аналоган је гностичком негирању да је човеков духовни основ, повезан са божанским утемељењем тог истог човековог духовног сопства. Према Кјеркегору, губитак сазнања о духовном сопству резултат је и човекове претеране вере у разум, као и објективног приступа хришћанству и страшног држања за објективну истину, а занемаривању субјективне истине, тј. покушаја да се хришћанству приступи на рационалистички-објективан начин, о чему детаљно образлаже у *Завршном ненаучном постскриптуму (Concluding Unscientific Postscript)* (Kierkegaard 2009, 107–108), Бревијару (Kjerkegor 1990, 50) и другим списима. Заборав сопства који се јавља као

болест духа (очајање), изазвана је према Кјеркегору управо неаутентичним (помодарским) односом према хришћанству, покушајима рационализације хришћанских истина и начина живота. Такав облик нихилизма се према француском естетичару и филозофу Пол Вирилиу (*Paul Virilio*) јавља као последица бежања и скривања човека од властите личности, а долази до изражаја у 20. као и 21. веку у кибернетичком добу, и то првенствено кроз тежње тоталитаристичких режима који подстичу човека да заборави себе као личносно и саборно биће (Virilio 2000, 31), али и свој хуманитет изграђен на хришћанским основама. Услед појаве тоталитарних режима, било је немогуће задржати духовни потенцијал хришћанства, јер су предњачили, у настојању да створе новог „социјалистичког или нацистичког или либералистичког човека”, уз својства која су потпуно супротна хришћанским врлинама и хуманитету, а превасходног преко зле воље која се излива кроз агресивност, манипулацију и ауторитаризам (Čizmar 2022, 32). Пољуљани однос према хришћанским вредностима хуманости, како истиче Деспотовић, довео је и до оспоравања ауторитета и хришћанских цркава за људски духовни живот, а што је допринело и појачаном утицају разних облика тајних организација и светске елите (Despotović i Jevtović 2019, 88).

ПОЛИТИЧКИ ГНОСТИЦИЗАМ КАО ИЗВОР КРИЗЕ МОДЕРНОСТИ И ОСНОВ МОДЕРНИХ ПОЛИТИЧКИХ ТОТАЛИТАРНИХ ИДЕОЛОГИЈА И ПОКРЕТА

Гностичко наслеђе које потиче још из периода раног хришћанства, а присутно је у појединим облицима и у лику модерног гностицизма, инспирисало је и модерно доба, које црпећи идеју из модерног гностицизма мења правац у разумевању *eshaton*-а. Модерни гностицизам доноси једну нову гностичку тензију. Модерни човек хоће и мора да постане бог (Fegelin 2012, 22), овде на земљи, па је сасвим

и логична појава његове снажне вере у трансформацију људске реалности којом се постиже обећано спасење. Гностичка средства тог спасења су нови облици знања, револуционарне промене, идеологије које најчешће насилним (деструктивним) путем иду ка промени света. За многе ауторе, присуство гностицизам у модерности је један од узрока њене кризе, оваплоћене и у процесима секуларизације, модерној науци, тоталитарним политичким идеологијама и покретима. Таква схватања својствена су и филозофима 20. века, Ханс Блуменберг, Ерик Фегелин, Ханс Јонас, Гершом Шолем (*Gershom Scholem*), Томас Ј. Ј. Алтизер (*Thomas Jonathan Jackson Altizer*), Карл Левит (*Kari Levitt*) и другим, који природу модерне мисли, а посебно секуларизацију, схватају изазвану појавом античког религиозног покрета – *гностицизмом*. Ерик Фегелин проучавајући утицаје гностицизма на модерно време, уочава емпатију савремених покрета и тоталитаристичких политичких идеологија према гностицизму, откривајући да је гностицизам садржан и на антрополошкој равни, у изопаченом разумевању праве људске природе. Изопачено разумевање људске природе, према Фегелину, има извор у модерној политичкој науци, коју ће подвргнути критици. Модерна политичка наука је готово деградирала саму себе свођењем на позитивистичку политичку науку и увлачењем гностичког наслеђа у своје теорије. Сходно чињеници да су позитивисти у свом знању занемарили однос према класичној (античкој) политичкој науци аристотеловског и платоновског типа, у наведеном узроку Прокопјенко и Камнејев виде корен Фегелиновог схватања да је модерна политичка наука изгубила свој прави теоријски оквир (Prokopenko i Kamnev 2021). Таква модерна политичка теорија се свела на поновно редеофинисање смисла политичке науке кроз политички гностицизам, губећи везу и са етичким теоријама, а обликована и макијавелистичким постулатима.

Гностички корен у модерној политичкој теорији Фегелин проналази у њеном теоријском занемаривању

Платонове идеје о човеку и његовој улози у стварању правичне (идеалне) државе, али и занемаривању аристотеловског тумачења човека као „политичке животиње” (*zoon politikon*). Модерна наука, унутар своје антропологије поништава друштвено-социјални карактер људске природе да би радије ослободила простор за гностичку идеју о човеку као отуђеном појединцу, који не спознаје више дух колективног. Такве гностичке идеје према Фегелину постоје и у многим аспектима политичке мисли модерних мислилаца. Индиректно их Фегелин налази и код Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*) и његовој афирмацији слободног и индивидуалног човека, и његовом схватању идеје друштвеног уговора, према којој општа воља (*volonté générale*) може да преобрази индивидуалну вољу. Нови смисао политике модерног доба поништио је античку парадигму, а условљен је и процесом секуларизације, који је успостављен кроз нови програм модерности. Тај нови програм модерности, прихваћен и на политичком пољу, вођен је и геслом просветитељства, тј. идеалом *умне* владавине светом. Али секуларност се, како примећује и Чарлс Тејлор (*Charles Taylor*), не одвија само на подручју модерне политике, већ и на подручју економије, културе, религије, у којима владавина закона и капитализованог духа преузимају вођство испред „божанске власти”, Цркве и вере. Једно од схватање секуларности је да се она односи „на јавне просторе, који су испражњени од Бога или од било какве референце на крајњу реалност” (Taylor 2007, 2). Другачије речено, наведени став према Тејлору значи да док човек функционише у различитим сферама деловања – економској, политичкој, културној, образовној, професионалној, рекреативној – примена норми и принципа у наведеним сферама не обавезују га на упућеност ка Богу или на религијске норме, принципе, хришћанске моралне заповести. Водич деловања се своди на захтев успостављања „рационалности” унутар сваке сфере живљења – максимална добит у економији, највећа корист за највећи број у политичкој области и слично (Taylor 2007). Захтев за

оваквом рационализацијом, донео је обрат у односу на раније периоде „када је хришћанска вера постављала ауторитативне прописе, често кроз уста свештенства, који се нису могли лако игнорисати ни у једној од ових области, као што је забрана лихварства или обавеза спровођења ортодоксије” (Taylor 2007, 2). Током 18. а потом и 19. века, хришћанство се трансформише у алтернативне форме. Замењује га ексклузивни хуманизам, најпре међу друштвеним елитама, као и различите форме хуманистичке алтернативе, које су, према Чарлсу, довеле до повећања неверовања и условиле пад веровања у пракси (423). Степен људске вере се разликовао од државе до државе, које је Тејлор разматрао на примеру Француске, Британије, Сједињених америчких држава.⁹

И модерна наука и појава технике изазвали су рационализовано (не)разумевање хришћанства, чиме је дискредитовано деловање духовних вредности (Pačić 2016, 7). Божанска моћ се из трансцендентног света спустила у иманенцију кроз форму политичке моћи, тоталитарне државе, што се поклапа са настанком и новог хуманизма у добу секуларизоване божанске моћи (8). Истовремено, духовна својства човека се одбацују кроз појачано веровањем у прогрес, као популарну религију 19. века, као и кроз промену божанских симбола новим антропоцентричним симболима којима се описује нова и промењена реалност. Како увиђа Фегелин, „симболика царске апокалипсе налази свој наставак у симболици 19. и 20. века, у три фазе

⁹ „За почетак, у бројним земљама, верска пракса порасла је у деветнаестом, а понекад и у двадесетом веку. Неки људи рачунају да врхунац католичке праксе у Француској долази око 1870. године, након кризе Револуције са њеним кампањама `дехристијанизације`, уставном црквом и другим сличним траумама. Након тога долази до пада, 1960-их. Бројке о привржености црквама расту у Енглеској током деветнаестог века, достижући врхунац почетком двадесетог века, пре него што је наступи спор пад, који се убрзао након Другог светског рата, а прилично после 1960-их. Што се тиче САД, неки процењују сталан пораст верске привржености од Револуције па све до 1960-их, са само релативно малим падом од тада” (Taylor 2007, 424-425).

Марковсе и Енгелсове филозофије историје, у Трећем рајху националсоцијализма...” (Voegelin 1993, 40–41). Иако је Фегелин, како наводи Тимофеј Дмитријев (*Тимофей А. Дмитриев*), оценио хришћанство које је допринело слому грчко-римске цивилизације као прилично позитивно, с друге стране, гностички покрет, који је довео до распада хришћанског поретка на Западу у модерном и савременом периоду, тумачи као изразито духовно-регресивном појавом (Дмитријев 2022, 169). Гностицизам је као интелектуални покрет, који је испразнио европску цивилизацију духовних садржаја, утицао такође да се и у политичку стварност уведу симболи, попут „облици искуства” који се имплементирају у световни живот појединаца и друштва. Фегелин симболе настале на пољу политичког и историјског света види као темељ разумевања и доживљаја идентитета сваког друштва. „Самоосветљење друштва кроз симболе је саставни део друштвене стварности, а може се чак рећи и његов суштински део, јер кроз такву симболизацију чланови друштва доживљавају га као више од случајности или погодности; доживљавају га као своју људску суштину. И, обрнуто, симболи изражавају искуство да је човек у потпуности човек захваљујући свом учешћу у целини, која превазилази његово посебно постојање, захваљујући његовом учешћу у *ksinonu*, заједничком, како га је назвао Хераклит, први западни мислилац који је разликовао овај концепт. Као последица тога, свако људско друштво разумева себе кроз разноврсне симболе, понекад веома диференциране језичке симболе, независне од политичке науке; и такво саморазумевање историјски претходи миленијумима настанку политичке науке, *episteme politike* у аристотеловском смислу” (Voegelin 1974, 27–28). Нови свет искуства, формиран у новој врсти различитих симболизама, Тимофеј сматра да се испоставља првенствено преко политичких система и нових облика хуманизма. Они су у основи супротстављени христоцентричном хуманизму, а истовремено су и супротни Хајдегеровој диференцијацији

човека на античког *homo humanus-a*, (човека који усваја грчку просвећеност) и *homo barbarus-a* (Hajdeger, 1998).

Фегелинове¹⁰ анализе гностицизма, на које се позивамо у раду, првенствено се односе на гностицизам као политички феномен, иако политички филозоф није занемарио ни теолошке основе овог покрета. Политичко испитивање гностицизма у Фегелиновој науци односи се на раскринкавање извора гностицизма превасходно у разним идеологијама и покретима, у којима је приметан *политички екстремизам* (Gins 2025), као што су марксизам, националсоцијализам, комунизам, фашизам, психоаналитичке доктрине, прогресивизам и позитивизам. Гностицизам, гледано из угла Фегелинове критике модерне политичке науке, представља коренски извор тоталитарних и револуционарних покрета 20. века, који су заправо „секуларизовани” облици древне гностичке јереси – према којој је свет лош и мора да се радикално трансформише људским деловањем. Прокопјенко и Камнејев у Фегелиновом учењу увиђају да тоталитаристичке идеологије 20. века нису само производ погрешног разумевања суштине и циљева друштва, већ да постоји „духовна перверзија” у њиховој основи, чији корени не леже у самој модерности, већ у историји њеног порекла – тј. у гностицизму (Prokopenko i Kamnev 2021, 626).

Фегелин ће, једнако и Марксово учење као и комунизам, прогласити идеологијама утемељеним у гностичком учењу, представљајући Марксово учење кроз концепт „гностички социјализам”. Нелегитимност Марксовог учења, према Фегелину, крије се у његовом прихватању Хегеловог учења (поред утицаја Фојербаха, француског материјализма, шкотског просветитељства), у којем је оспорен легитимитет Богу (Dmitriev 2022, 171–172). Марксово критичко учење

¹⁰ Фегелин је политички филозоф 20. века, који је због противљења идејама расизма и националсоцијализма био принуђен да избегне у Америку, у егзил, након одузимања професуре на Универзитету у Бечу. Често га прозивају конзервативним филозофом због његовог противљења нацизму, комунизму и прогресивизму, као и другим тоталитарним идеологијама.

најпре полази од критике хришћанске религије (и Бога), та критика је у основи сваке његове критике света и друштва, која се касније протеже и на идеју Хегеловог апсолутног духа. Марксов критички став се кристалише у материјалистичком схватању историје, супротном и Хегеловој идеји историје као развоја свести о слободи и спознаји филозофске идеју да „ум влада светом” (Hegel 2006, 18). Марксово разилажење са Хегелом видљиво је и у његовом разумевању историјских етапа из угла материјалистичког детерминизма, па је стога и целокупна друштвена реалност код Маркса одређена кроз материјалне процесе (односе производње и односе између класа), а развој људске историје се посматра кроз стварање човека кроз процесе рада. Међутим, иако је подела рада акцентована као важна основа за развој друштва код Маркса, она се у пракси показује као амбиваленција једног друштва. Иако је, с једне стране, подела рада узрок друштвене диференцијације, тј. узрок разлика између класа, с друге стране је извор отуђења човека од свога рада (Когаћ 1971, 67), које надаље изазива и отуђење човека од свога сопства, тј. своје „генеричке суштине”, као и другог човека, отуђења која се могу превазићи, према Марксу, тек друштвеном еманципацијом, кроз револуционарну промену отуђеног поретка у правцу ослобођеног поретка (Voegelin 1975, 284). Споменута идеја о промени реалитета указује на други аспект Марксовог учења, револуционарну праксу која трансформише људску стварност и ослобађа је од датог поретка, а што је својствено и модерном гностицизму. Своје ставове о нелегитимности религије за друштво Маркс износи у есеју *Прилог критици Хегелове филозофије права*, а његова ирелигиозна критика обухвата ставове као: „човек ствара религију, али религија не ствара човека” (Marx, 1972, 150), истичући меланхолични и готово робовски извор у настанку религије, слично Ничеу: „Религија је уздах потлаченог створења, душа свијета без срца, као што је и дух свијета без духа. Она је опијум народа” (Marks i Engels 1972, 150). Марксова негација религије видљива је почев од

његове докторске дисертације (1839–1841), у којој изражава своју побуну против Бога и жељу да елиминише највиши, трансцендентални и стваралачки божански принцип из слике света модерног човека (Voegelin 1975, 273). Узор за овакве револуционарне идеје, Фегелин налази и у Марксовој високој валоризацији књижевног јунака Прометеја, из Есхилове драме „Оковани Прометеј”. У докторској дисертацији „Разлика између демокритске и епикурејске филозофије природе (1841)” (Marx 1956, 24), Маркс протезира Прометејев став „у истини, мрзим све богове”, којим у ствари, према Фегелину, Маркс исказује „сопствено признање, сопствену пресуду против свих небеских и земаљских богова који одбијају да признају људску самосвест (*das menscitrh, selbstbewttsstsein*) – као врховно божанство” (Voegelin 1975, 273). Постојање Бога се изводи из људске самосвести, која је једина потврда његовог постојања. Слично побијање спољашњих манифестације Божијег света у лику Цркве, кроз свештенство, Маркс је препознао још у Лутеровој реформацији и протестантизму, које ослобађају човека од оног свештеничког у њему. „Иако би било нетачно рећи да пут протестантизма нужно води од Лутера до Фигела и Маркса, истина је да је марксизам коначни производ распада једне гране немачког, либералног протестантизма” (Voegelin 1975, 283) и разлог уништења свих богова које води до затварања круга. На том трагу Марксовог мишљења показује се пут изградње *социјалистичког човека*, као циља нове историје. У таквој антропологији се, према Фегелину, и потврђује модерни гностички извор у Марковом учењу. Већ од *Економско-филозофских рукописа* из 1844. године, Маркс замењује концепт људске самосвести примарним концептом људског рада, укидајући метафизичка питања о односу стварности света и човека са највишом, трансценденталном стварношћу. На том основу, како истиче Фегелин у делу *Наука, политика и гноза* „Маркс може да одржи своје филозофирање на нивоу духовне побуне само забрањујући непријатна питања” (Fegelin 2012) и избегавајући их. Назначено прећуткивање тј. забрану питања можемо да

приметимо, према Батисти (*Francisco Batista*) и као постојећу „тактику коју користе Маркс и теоретичари сличног угледа” (Batista 2025, 4) и која „уско одражава савремени феномен `културе отказивања`” (4).

Марксово учење и комунизам, Фегелин доводи у питање јер су израсли на идеолошким основама које су изразито гностичке. Његова критика Маркса се појављује у различитим списима, у оквиру различитих дела, а најпре у делима из 1930-их година и у књизи објављеној у Бечу 1938. године под називом „Политичка религија” (Voegelin 2000, 19–47), називајући комунизам највећом „политичком религијом” 20. века (Dmitriev 2020). Фегелин у наведеном делу, поред Марксовог учења, разматра и друге модерне, тоталитарне политичке идеологије кроз концепт „модерност без ограничења”, који се заснива почев од Хегела, Маркса, Ничеа, Хајдегера, позитивиста, фашиста и других.

Преселивши се у Америку, Фегелин ће даље развијати своју критику нановој теоријско-политичкој основи, тумачећи марксизам као једну од варијанти политичког гностицизма 20. века. У основи марксизма Фегелин открива гностицизам који се манифестује као криза модерности. Један од важних чланака по наведеном питању је Фегелинов текст „Генеза гностичког социјализма” („The genesis of gnostic socialism”) објављен у делу „Од просветитељства до револуције” (*From Enlightenment to Revolution*). У центру Фегелинове критике Марксове идеологије је идеја дијалектичког материјализма, тј. историјског материјализма, заправо материјалистичко тумачењу историје и тумачење економске основе као стварне базе друштва, у којој је политика само надоградња да би потом Фегелин дошао до става да материјалистичко тумачење историје и не може да постоји. Међутим, Марксов став из *Критике политичке економије* у којем наводи да свест човека одређује друштво, према Фегелину говори о Марковом револуционарном патосу да би га Фегелин касније оценио као терминолошки недовољно објашњен и теоријски неутемељен (Voegelin 1975, 262–263). Такво „економско

разумевање” политике и историје као револуционарне и еманципаторске доктрине 20. века је, према Фегелину, у основи апстрактно. Извор Фегелинове критике Маркса можемо да тражимо у његовом етичком разумевању суштине политике као науке. Политика је за Фегелина исправна наука о исправном поретку душе и друштва као заједнице, као и наука о истини, док се у модерном политичком бићу губи однос према истини, па такав смисао политике изопачује и делује против истине. За Фегелина политика је далеко више од *techne*, вештине владања (Vöegelin 1974), и превасходно духовна вештина и наука истине.

Друга линија тумачења и критике нове политичке науке се код Фегелина заснива на увиду око „употребе лингвистичких симбола који се појављују као саставни део друштвеног космоса у процесу његовог самоосветљавања, и лингвистичким симболима политичке науке” (Vöegelin 2021, 114), о чему је већ било речи. Посматрано у контексту марксистичких симбола међу којима је и симбол „царства слободе”, који је успостављен у идеји о комунистичкој револуцији, Фегелин га види као „иманентну хипостатизацију хришћанског есхатолошког симбола” (Vöegelin 2021, 114), који у овом случају нема улогу истинског преображаја друштва.

Према Фегелину, не само марксизам већ и друге горе споменуте политичке идеологије 20. века имају велики политички значај, обећавајући савршене светове (верујући у спас који води преко политичког) и тако иницирајући важне политичке последице и промене и у друштвеној реалности и свести појединца. Такву моћ показује „чак и сцијентизам (који је за Фегелина синоним за позитивизам)” (Prokopenko i Kamnev 2021, 627). Заправо у основи ових покрета и идеологија су инволвиране модерне гностичке идеје преко којих се извршитељи лукаво играју са људским страстима, док примењују и насиље у покушају трансформације обећаног света, која најчешће завршава на нивоу утопије. Многи модерни покрети се ослањају на гностичко учење,

тј. прилагођавају га свом времену, верују у преображај у историјском времену (као што су Јудеји очекивали долазак Христа који ће да постане цар земаљског, а не небеског царства). Њихов је циљ уништење датог поретка бића који има трансцендентно порекло и његова супституција „савршенијим” и бољим поретком (Fegelin 2012).

Фегелин у свом крајњем увиду, модерне политичке идеологије као што су марксизам, националсоцијализам, фашизам, сцијентизам, позитивизам тумачи као резултат духовне атрофије чији се корени налазе у деформисању истине реалности, тачније, чије изворе налазимо у гностичком учењу. У главне представнике модерног гностицизма Фегелин убраја Хегела, Маркса, Конта (*Isidore Auguste Marie François Xavier Comte*), Ничеа, Хајдегера, који су у својим филозофијама и социологијама пропагирали идеје о стварању једног новог света а кроз побуну против Бога, самосталним преузимањем господарењем земљом, тежњом за владавином над бивством путем „знања”. Али ту више није реч о знању као љубави према мудрости, које је баштинила античка и свака друга филозофија, при чему се сама мудрост одређивала као припадајућа једино Богу, већ о знању које претендује да ће заменити несавршен и неправедан свет. То је знање које Хегел у својој *Феноменологији духа* представља као „стварно знање” (Hegel 2005, 13–14). Код гностичара је присутно слично разумевање смисла знања као знања којим се контролише поредак света, а на основу претходног дискредитовања Бога, а знање се представља и изводи само у форми система. Према Фегелину, изградња науке и филозофије као система је гностичка форма резоновања и нема извор у правој филозофији (Фегелин 2012).

Поред низа филозофских учења, гностицизам је присутан једнако и у политичкој теорији. Међу њима можемо да споменемо и Шмитову политичку „теологију”, прожету елементима гностицизма, која се, како констатује и Гиљо (*Nicholas Guilhot*), крије иза различитих религијско-хришћанских оријентација. „Шмитова политичка теологија

(...) представљала је део католичког конзервативизма који је одјекивао са идеолошким програмом протестантске неоортодоксије” (Guilhot 2010, 226). Његова антропологија унутар политичке теорије (која се своди на опозиционе појмове пријатељ/непријатељ), у чијем корену је разумевање људске природе као зле, приближава га гностичком начину мишљења, као и перцепција о усамљености и изопачености света (Hohendal 2008) од којег је потребно избављење.

С друге стране, реалистичке политичке теорије које имају извор у Августиновом схватању света, морала и политике, које није дуалистичко, и одбацују гностичку идеју о спасењу у иманенцији и чисто политичким путем, израз су оних политичких теорија које можемо директно или индиректно посматрати као критику гностицизма. Међу њима су и Фегелинова политичка теорија¹¹, поједине теорије класичног конзервативизма, теорије противне тоталитаризму (Хана Арент [*Hannah Arendt*]) и друге.

Секуларизација је, као један од феномена који се развио под утицајем гностицизма (постављајући религију у други план), понудила људима нове духовне могућности. Религија се доживљава као приватна ствар или као гледиште појединаца или група (Рыжов 2006, 328). Нови верски покрети су се позиционирали на граници између „религиозног” и „секуларног”, губећи карактер верских, а задобијајући особине друштвених организација (што важи за многе неопаганске заједнице, теозофске кругове итд) (328).

Процес секуларизације као један од видова развоја нихилизма у погледу на стање религијске свести анализира и Михаил Епштејн у делу *Вера и лик*, на примеру стања руске

¹¹ Фегелин је преко увида у кризу модерних политичких наука, која се састоји у одвајању политичког знања од историјског, кризу која се појавила када се политичка наука чврсто везала за идеологију политичког либерализма (што је у основи модерног пројекта), издвојио једну од многих гностичких идеја: стварност је страна човеку (Prokopenko i Kamnev 2021, 626), тј. човек се у овом свету не осећа као код куће, што је била и реакција гностичара након пропасти античког света.

културе и духовности совјетског периода. Секуларизација је према Епштејну утицала да се религиозна свест потисне у област *религиозно несвесног*, а појава атеизма (од револуције 1917. године до перестројке друге половине 1980-их), потврдила је нову земаљску хијерархију. Њу предводе богови у лику вођа, „државне форме Службе Божије и побожности” (Ерштејн 1998, 22) или оно што се назива „култ личности”. Настали атеизам, који се потврдио и кроз поље политичког, посебно комунизам, променио је поглед на свет многим генерацијама. Комунизам је условио и враћање и окретање примитивним религијама, „јер веровање у универзалну анимацију материје (...) и одговара паганском концепту природних духова” (Епштейн 2013, 19), као и појави разних облика религиозности и духовних покрета. Након атеистичког периода, било је тешко враћање традиционалном систему хришћанских догми и веровања. Млад човек више није знао куд да иде и где да се одлучи, а ритуали, књиге и правила су му постали апстрактни, уз једино сазнање да Бог постоји, тврди Епштејн. Зато и не чуди појављивање онога што Епштејн види као сиромашну религију, која представља јаз између вере и веровања, а наведени феномен филозоф перципира и у многим књижевним делима где јунаци „пате од неке више духовне потребе која се не може задовољити традиционалним облицима вере – како због недостатка знања о њима, тако и због отуђења нове религиозности од свих реификованих историјских традиција” (2013, 21). Услед тога, према Епштејну, завладала је *минимална религија* – „огољена религија”, без Светог писма, без правила или обреда.

Нове могућности религије Епштејн критички испитује у књизи *Религија после атеизма – нове могућности теологије* у којој објашњава и појаву ангелизма, у савременој цивилизацији, која кроз позивање на ову форму религиозности показује неодлучност да постане религиозна. „Ангелизам је нова авантура духа, тражећег мноштва не само у политици и култури, већ и у открићима о природи натчулних светова. Анђели, ослобођени своје `средњовековне` службе

краљевском престолу, откривају своју мноштвеност у самом темељу духовног универзума, који се не може свести на један метафизички принцип или извести из једне натприродне воље” (Епштейн 2013, 39).

Анатомија анђеоског, како наводи Епштејн (Епштейн 2013, 38) је духовна еклектика пост-атеизма, која уједно верује и не верује у Једнога, у Бога, у једносуштност Творца. Насупрот томе, уметничка авангарда се потпуно одриче вере и религије кроз уметничку креацију. Типичан пример у непристајању на религијски смисао Епштејн проналази у Дишановој уметности. На питање – да ли верује у Бога? – Дишан је рекао: „за мене то питање не постоји. Бог је човеков изум” (61). Авангардизам као етика краја, као и ренесанса је поставила у центар свог света људски меру ствари, и одричући се Оца, учинила да су се политика, наука, етика почеле окретати против човека. Као и данас када човек више ничим не влада, али је под влашћу економске структуре, друштвених механизма, моде, политике, медија итд. У његовој унутрашњости остаје несмирена подсвест, комплекси, осећање кривице са којима се човек суочава услед утицаја спољашњег. Чак је и језик постао оруђе светског компјутера, па и „језик користи човека као средство” (Епштейн 2013, 83), што је и у супротности и са Кантовим етичким императивом – да човек увек буде циљ, а не безлично средство без душе, као и у супротности са многим другим филозофским и хришћанским интенцијама намењеним људском успињању лествицама духовног развоја.

ЗАКЉУЧАК

Гностички концепти су на основу спроведене анализе приказани као присутни у многим филозофским и другим учењима, политичким теоријама и појединим политичким идеологијама 20. века, у већој мери из угла интерпретације политичког филозофа Ерика Фегелина. Његова критика се протеже не само на политичке идеологије, већ и на концепт

модерне науке о политици, у којој открива гностичке темеље. Свака политичка владавина у којој су инволвиране идеје гностицизма, на том основу, може да се тумачи као владавина најчешће сконцентрисана у „рукама” елите одабраних, које имају моћ да ремоделизују друштво и људску природу у име „виших циљева” и савршенијег друштва, без прихватања божанских својстава створеног света. У литератури се критика политичког гностицизма и његове утопије, владавина одабраних путем контроле реалности, може препознати и у делу Џорџ Орвела (*George Orwell*) „1984”, делу Олдос Хакслија (*Aldous Huxley*) „Врли нови свет” и другим. Политички гностицизам модерног типа у основи представља окрет ка безбожничком хуманизму, који не потврђује човека као личност, духовно, емотивно биће а у погледу на духовност, нуди хришћанство у секуларизованој одори. Модерни гностицизам је преко секуларизације створио изопачено хришћанство, хришћанство без крила, спуштајући Бога на ниво музејског експоната. Како је приметио и владика Николај, сагледавајући духовно стање Европе 20. века: „У овом европском периоду историје Бог је у музеју. Није у животу, није у природи, нити у друштву, нити у дворовима, нити у црквама, нити у историји, него у музеју само у музеју. Али Бог не жели да буде у музеју као музејска ствар. Зато Он удара. Не удара често него ретко. Али кад удара онда хиљаде и хиљаде људи падају у гроб као жуто лишће на земљу” (Velimirović, 128). На секуларизацију је утицала и појава глобализма и у 21. веку, као и мета-идеологије настале након пада Берлинског зида. Глобализам је једнако исказао нихилирајући однос и према духовним својствима човека, а и према националним идентитетима, концепту националне државе, националне културе, а проширио се и на хришћанске вредности и Цркву, како наводи Роланд Робертсон (Roland Robertson), показујући тежњу да наметне лажне, универзалне вредности као заједнички садржалац шире светске заједнице (Robertson 1992, 18). Наведене валоризације кроз секуларизацију, у модерном времену

наводе човека на „инспирисаност” антивредностима западне културе и цивилизације, која се према Јонасу, у историјском погледу може тумачити и кроз антички гностицизам прожет источњачким парадигмама, али и кроз модерни гностицизам, који се оштро опире изворној хришћанској култури, моралности и свакој политици која тежи да буде наука о истини која служи човеку. Тако се и наше знање и тумачење историје човека разликује у зависности од којег извора полазимо. Да ли од гностицизма, који своју секуларистичку идеју целине у модерном добу исписује кроз нихилистичку димензију знања о неприпадности створеном свету или хришћанског, који конструише целину кроз хришћанску идеју стварања света и порекла човека од Адама (Voegelin 1975), тј. човека створеног као *imago Dei*.

Иако нам се *prima facie* може учинити да назначена тема о гностицизму нема директне везе са савременом ситуацијом или политичким и другим идеологијама, при пажљивијем разматрању утицаја наслеђа гностичког учења у различитим филозофским и политичким концепцијама савременог доба, уочљиво је да се модел спроведене анализе о гностичким утицајима може применити на различите сфере људског духа, не само на политику и економију, већ и на уметност, књижевност, културу, доживљај религијског, технологију, медије али и на глобалне идеологије које путем различитих начина делују на трансформацији људске свести (чак и тела, изазваним променама у природи), дискредитовањем важности националних идентитета, култура, националне државе, а наметајући један општи бездуховни друштвени модел живљења без уважавања духовних и моралних компоненти друштва, појединца, народа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aristotel. 1971. *Metafizika*. Beograd: Kultura.
- Batista, Francisco. 2025. "The Culture War and Secularized Theological Concepts: A Voegelinian Perspective". *Religions* 16 (5): 1–21. DOI:10.3390/rel16050581.
- Beery, Jeffrey. 2020. *Towards an Understanding of Nietzsche's Will to Power*. Massachusetts: Bridgewater State University.
- Bekon, Fransis. 2016. *Novi Organon: Istinita uputstva za tumačenje prirode*. Beograd: Bukefal E.O.N.
- Bosije, Žak Beninj. 2015. *Rasprava o opštoj istoriji*. Beograd: Dereta.
- Blumenberg, Hans. 1999. *La Légitimité des Temps modernes*. Paris: Gallimard.
- Biblija ili Sveto pismo*, 1985. Beograd: Izdanje Biblijskog društva.
- Cunningham, Conor. 2005. *Genealogy of Nihilism Philosophy of Nothing and the Difference of Theology*. London and New York: Routledge.
- Čizmar, Valentina. 2020. „Filozofske i religijske pretpostavke ekološke etike”. U *Društveni razvoj i bezbednost zajednice sa akcentom na Valjevo i kolubarski okrug*, ur. Slobodan Nešković, Knjiga XXX, 531–545. Beograd: Centar za strateško istraživanje nacionalne bezbednost Cesna B.
- Čizmar, Valentina. 2022. *Kjerkegorova i Ničeova iracionalistička antropologija: filozofija hrišćanske epistemologije i mitologija volje za moć*. Knj.1. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, Pančevo: Mali Nemo.
- Čizmar, Valentina. 2025. „Geopolitičke, kulturološke i istorijske dimenzije u knjizi eseja Nebojše Kuzmanovića”. *Krovovi: časopis za nauku, kulturu i umetnost* 129–132 (XXXVIII). Sremski Karlovci: Kulturni centar „Karlovačka umetnička radionica”. 268–274.

- Despotović, Ljubiša, i Zoran Jevtović. 2019. „Geopolitički aspekti krize hrišćanstva”. *Geopolitika medija*, Sremski Karlovci: Kairos, Novi Sad: Kultura polisa.
- Despotović, Ljubiša. 2025. *Geopolitika svetosavlja: srpsko nacionalno pitanje u istorijskom rasponu od krštene do prirodne Srbije*. Beograd: Institut za političke studije; Novi Sad: Arhiv Vojvodine.
- Дмитриев, А. Тимофей. 2022. „Эрик Фёгелин – Критик `гностического` социализма Карла Маркса”. *Социология власти* 34 (2): 162–180. DOI: 10.22394/2074-0492-2022-2-162-180.
- Dmitriev A. Timofey. 2022. “Eric Voegelin – A Critic of Karl Marx’s Gnostic Socialism”. *Sociology of Power* 34 (2): 162–180. DOI: 10.22394/2074-0492-2022-2-162-180.
- Marijanović Dušanić, Smilja. 1997. *Vladarska ideologija Nemanjića*, Beograd: SKZ.
- Ђого, Darko. 2015. *Gnostički mit i mit o gnosticizmu (ponovo protiv jeresi)*. Foča: ПБФ „Св. Василије Острошки”.
- Ерштејн, Милаил. 1998. *Vera i lik*. Novi Sad: Matica srpska.
- Епштейн, Михайл. 2013. *Религия после атеизма. Новые возможности теологии*. Москва: Институт Мировых Идей.
- Fegelin, Erik. 2012. *Nauka, politika i gnoza*. Beograd: Dosije studio.
- Fink, Eugen. 1981. *Nietzscheova filozofija*. Zagreb: Znaci.
- Giddens, Anthony. 2005. “Introduction”. In Max Weber. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London and New York: Routledge.
- Gins, Sven. 2025. “Gnostic Revolt and Apocalyptic Dreams: Eric Voegelin’s Critique of Political Extremism’!” 26 February 2025, Location: Room A8, Academie Building (Groningen). https://www.linkedin.com/posts/sven-gins_the-religion-matters-lecture-series-is-back-

- activity-7298299114717347840-xuhW. Poslednji pristup 19.04.2026.
- Guilhot, Nicholas. 2010. "American Katechon: When Political Theology Became International Relations Theory". *Constellations* 17 (2): 224–253. DOI: 10.1111/j.1467-8675.2010.00586.x.
- Hajdeger, Martin. 1972. *Šta je metafizika*. Zagreb: CDDO.
- Hajdeger, Martin. 1985. *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
- Hajdeger, Martin. 1998. *O humanizmu*. Niš: Gradina.
- Hajdeger, Martin. 2009. *Niče II*. Beograd: Fedon.
- Hall, Ronald L. 1993. *Word and Spirit: Kierkegaardian Critique of the Modern Age*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih. 2006. *Filozofija istorije*. Beograd: Fedon.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih. 2025. *Fenomenologija duha*. Beograd: Dereta.
- Henningsen, Manfred. 2000. "Introduction". *Eric Voegelin, Modernity without Restrain: The Collected Works* Vol. 5, Columbia: University of Missouri Press.
- Hiller, Daniel Rudy. 2018. "La dernière crise gnostique : Pascal et le gnosticisme ad hominem". *Philosophiques* 45 (1): 3–20.
- Hohendahl, Peter. 2008. "Political Theology Revisited: Carl Schmitt's Post-war Reassessment". *Konturen* 1, 1–28.
- Joksić, Ivan. 2022. "State-Legal Foundation of Medieval Serbia in the Provisions Of Dušan's Code". *LAW – theory and practice* 4, 59–76. DOI: 10.5937/ptp2204059J.
- Jonas, Hans. 1952. "Gnosticism and modern nihilism". *Social Research* 19 (1): 430–452.
- Jonas, Hans. 1991. *The Gnostic Religion: the message of the alien God and the beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press.

- Keane, Patrick J. 2021. *Making the Void Fruitful: Yetas as Spiritual Seeker and Petrarchan Lover*. Cambridge, UK: Open Book Publishers.
- Kelsen, Hans. 2004. *New science of Politics: Hans Kelsen's Reply to Eric Voegelin's 'New Science of Politics'. A Contribution to the Critique of Ideology (Practiacal Philosophy)*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Kindić, Zoran. 2016. „Dualističko učenje o dobru i zlu”. *Crkvene studije* 14: 73–86.
- Kierkegaard, Søren. 2009. *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kjerkegor, Seren. 1990. *Brevijar*. Beograd: Moderna.
- Kuzmanović, Nebojša. 2021. *Viđenja i uviđanja (sećanja, obraćanja, poruke)*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- Lapidot, Elad. 2017. “Hans Jonas’ work on gnosticism as Counterhistory”. *Philosophical Readings* 9 (1): 61–69. DOI: 10.5281/zenodo.826115.
- Legge, Francis. 1924. “Preface”. *Pistis Sofia*. London: Society for promoting Christian knowledge.
- Meyer, Marvin, W. 2009. *The Nag Hammadi Scriptures: A Study of Gnostic Scriptures and Early Christian Thought*. San Francisco: Harper One.
- Marx, Karl, and Friedrich Engels. 1972. „Prilog kritici Hegelovoj filozofiji prava”. *Dela*, treći tom. Beograd: Prosveta.
- Marx, Karl. 1956. “The difference between the natural philosophy of Democritus and the natural philosophy of Epicurus”. K. Marx, F. Engels. *From early works*. Moscow: State Publishing House of Political Literature.
- Milošević, Zoran. 2013. *Religija i identitet*. Banja Luka: JU Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Niče, Fridrih. 2003. *Volja za moć*. Beograd: Dereta.

- Noller, Jörg. 2025. "Third Nature: Towards a Hybrid Account of Anthropocentrism". Springer Nature Link. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11245-025-10279-0>. Poslednji pristup 11.05.2026.
- Paić, Žarko. 2016. „Trijumf političkih religija – politika identiteta i sumrak kulture”. *Europske studije – European Studies* 2 (3–4): 5–47.
- Прокопенко, В. В. и Камнев, В. М. 2021. “Проект ретеоретизации политической философии”. В *Новой науке политики* Э. Фёгелина, *Философия и конфликтология*. Вестник Санкт-Петербургского университета 37 (4): 623–634. DOI: 10.21638/spbu17.2021.404.
- Pellegrino, Valentino. 2023. “Gnosticism and finitude. The ontology of evil between absence and privation”. *Revista de Filosofía* 24: 77–96. DOI: 10.46583/scio_2023.24.1118.
- Pistis Sofia*. 1924. London: Society for Promoting Christian knowledge.
- Platon, 2013. *Država ili o pravičnosti*. Beograd: Dereta.
- Raeder, C. Linda. 2007. “Voegelin on Gnosticism and Modernity and the Balance of Consciousness”. *The Political Science Reviewer* 36, 344–370.
- Robertson, Roland. 1992. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London and New Delhi: SAGE Publication.
- Steffen, Will, Jacques Grinevald, Paul Crutzen and John Mcneil. 2011. “The Anthrpocene: conceptual and historical perspectives”. *Philosophical Transaction of the Royal Society* 369 (1938): 842–867. DOI: 10.1098/rsta.2010.0327.
- Taylor, Charles. 2007. *A Secular Age*. Harvard: Harvard University Press.
- Tongeren, von Paul. 2021. *Freidrich Nietzsche and European Nihilism*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Ugrčić, Nikola. 2008. „Versko mišljenje i oblikovanje ekološke svesti”. *Religija i tolerancija* 4 (10): 29–38.

- Voegelin, Eric. 1974. *New Science of Politics*. Chichago-London: The Unversirty of Chicago Press.
- Voegelin, Eric. 1975. *From Enlightenment to Revolution*. Durham: Duke University Press.
- Voegelin, Eric. 1993. *Die politischen Religionen*. München: Fink.
- Voegelin, Eric. 2000. *Modernity Without Restraint. The Collected Works of Eric Voegelin*, vol. 5. Columbia & London: University of Missouri Press.
- Virilio, Pol. 2000. *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- Vukomanović, Milan. 2003. *Rano hrišćanstvo, od Isusa do Hrista*. Beograd: Čigoja.
- Wills, Bernard N. 2026. "Gnostic Populism or What I Learned on X". *Social Epistemology Review and Reply Collective* 15 (1): 53–64.

Valentina Čizmar*

Institute for Political Studies, Belgrade

GNOSTIC HERITAGE IN PHILOSOPHICAL CONCEPTS OF THE CONTEMPORARY AGE AND TOTALITARIAN POLITICAL IDEOLOGIES OF THE 20TH CENTURY**

Resume

In this paper, the author starts from a genealogical consideration of the sources and differences between ancient and modern Gnosticism, as well as their crucial divergence from authentic Christian postulates (which relate primarily to the idea of salvation, the creation of the world, and the position of man in the world), in order to analyze the presence of the Gnostic heritage and ideas in some philosophical theories and modern political totalitarian ideologies. Those comparative analyses are based on the teachings of the political and philosophical thinkers Eric Voegelin (*Erich Vögelin*) and Hans Jonas, as well as other authors. Such political ideologies, which are opposed to realistic political theories, propagate the change of human reality within history into a reality without God, through various forms of manipulation, through new forms of “humanism”, through various ways of inhumane rule over people, by propagating revolutions, as well as through new forms of knowledge that can „transform“ human nature, as well as act to erase their identity.

* E-mail adress: valentina.cizmar@ips.ac.rs; ORCID: 0009-0002-7448-7846.

** This article was created as a result of scientific research within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation.

The Gnostic interpretation of the world as a human prison created by the evil Demiurge, and pessimistic views on the alienation of man from nature, the world, and God, are met, on the other hand, with promises of human “salvation” through secret knowledge and the creation of a perfect and righteous world in the political-ideological sphere as well. Such an expression of Gnosticism belongs to political Gnosticism as well as social Gnosticism, which often manifest themselves as political extremism and end in utopia.

Gnosticism as a kind of spiritual, religious and philosophical movement, developed with the emergence of Christianity, during the second and third centuries, tried to give answers to some spiritual questions which have sources also in Christianity. In the later centuries, modern Gnosticism become accepted in many modern totalitarian political ideology and ideas of modern and contemporary philosophies. In this paper the author starts from very obvious differences between Gnosticism and Orthodox Christian dogma when it is about the phenomenon of salvation, ideas about the real creation of this world and its Creator, humans’ position in such a world. The main gnostic idea differs from the biblical idea that this world is created by one perfect Being as it is God and claims that this imperfect world must be created by evil demiurge in which a human feels to be a stranger and tends to escape from it. Such an idea can be found in many Gospels, which are not a part of the Bible and that is part of gnostic literature. Salvation towards God and the transcendence world to gnostic one can be attained by the secret knowledge — gnosis, but for the few only. On the other hand,

Gnosticism sees the world from a dualist perspective, human is apart from God, and human is thrown into the world as in prison, which we found in Heidegger philosophy, too and in Marx (*Karl Marx*) idea for transforming world through dialectic materialism. Such an ideas are also involved in many political ideologies that see salvation through political sphere. Christianity starts from the very different concept of world created by one perfect God, and the world and humans presented *imago Dei* (image of God), salvation is possible for all humankind, and primarily through faith (*pistis*) and not through *sofia*, as we see in one of the main works of Gnosticism as it is *Pistis Sofia*. The above-mentioned characteristics of ancient Gnosticism in the modern world took new form, so the idea of salvation is no longer coursed towards transcendent world, but towards immanence, to the historical sphere where humanity can change its reality through knowledge, science, political government, political ideology and various movement as it is communism, national-socialism, progressivism, as claims Voegelin. Actually, gnostic inheritance we can find not only in ancient world, but deeply rooted in political ideology of 20th century, especially in totalitarian political ideology, when we reflect on Voegelin's main idea of the very strong influences of Gnosticism on modern political science, and its new meaning. On the model of Voegelin's criticism of Marx ideas and communism, the author shows which gnostic paradigms are involved in the modern political ideologies. The author also analyzed the source of interpretation of the history of Western civilization through ancient Gnosticism (mediated by Eastern ideas) from the analysis of Hans Jonas.

Such an interpretation of history can also be found existing in the modern European political structures that reject Christian roots. Gnostic ideas and thinking can be found not only in political theory, as it can be seen in Karl Schmits (*Carl Schmitt*) theory, or in the political ideology of national socialism, fascism, but also in Hegel's (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*), Heidegger's (*Martin Heidegger*), and Nietzsche's (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*) philosophies, which propagated the world without God, new way of truth and transforming the human nature.

Another line of gnostic influence and symbolism the author presented in modernity and its crisis, manifested through phenomena of secularization, atheism, avant-garde art and through new forms of spirituality and religion, as it is angelism, which Russian philosopher Epstein (*Михаил Эпштейн*) presented as form of minimal religion in the contemporary world that loses control over many realms such as economic, political, social spheres, and sphere of language, which are under the influence of technology as well.

Keywords: ancient and modern gnosticism, political gnosticism, nihilism, Erich Voegelin, Hans Jonas, Marx, political ideologies, Christianity, secularization, minimal religion

*** Овај рад је примљен 1. маја 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.

УДК 327(497.1:456.31)"1935"

DOI: 10.5937/pr88-66020

Оригинални научни рад

Политичка ревија

2/2026.

Vol. 88

стр. 271-297

Ивица Мусић*

*Богословија Светих Кирила и Методија, Ниш,
Република Србија*

Мирослав Радовановић**

*Институт за политичке студије, Београд, Република
Србија*

КОНКОРДАТ ИЗ 1935. ГОДИНЕ КАО УСТАВНО-ПРАВНИ ИЗАЗОВ У ОДНОСУ ДРЖАВЕ И СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Сажетак

Предмет овог рада јесте анализа Конкордата из 1935. године као комплексног уставно-правног питања на релацији између државе и Српске православне цркве у Краљевини Југославији. Циљ рада је да се на основу историјско-правне анализе релевантних извора расветли позадина и значај Конкордата, као и да се укаже на његов утицај на уставни поредак, политичке прилике и верске односе. Посебна пажња посвећена је правном положају верских заједница са наручитим освртом на специфичан и измењен статус Српске православне цркве. Конкордат се анализира као међународни уговор са специфичним политичким контраверзама кроз призму начела равноправности верских заједница. Рад такође

* Имејл: music.ivica00@gmail.com; ORCID: 0009-0008-0903-4860.

** Имејл: miroslavradovanovic6@gmail.com;
ORCID: 0009-0009-5862-643X.

разматра политичку праксу државе током кризе изазване покушајем ратификације Конкордата, као и реакције црквених и друштвених актера. Коначно Конкордат се тумачи као значајан правни изазов који је, чини се, разоткрио дубоке тензије политичких интереса, остављајући трајне последице на развој односа државе и верских заједница у југословенском правном и друштвеном оквиру.

Кључне речи: Конкордат, Света Столица, Српска православна црква, Милан Стојадиновић, Краљевина Југославија

УВОД

Почетак XX века на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца представља једну етапу ка формирању државе која ће обједињавати једну мултиетничку и мултиконфесионалну државу. У таквим околностима, долазили су различити верски и политички проблеми, тачније политички изазови како објединити све народе и вере у једној држави, односно како постићи верску равноправност и идентичан правни положају. Одговор на дато питање је представљао тежак задатак, посебно када је реч о политичкој и верској кризи око склапања Конкордата између Краљевине Југославије и Свете Столице. Због тога ћемо у овом раду пажњу усмерити на период конкордатске проблематике, тачније почевши од 1922. па све до 1935. године, односно од прављења првог нацрта Конкордата, па све до покушаја његове ратификације, а касније и дисквалификације. Проблематика која ће бити обухваћена у овом раду дотиче се понајвише односа Краљевине Југославије и Српске православне цркве, јер су последњи тврдили да Конкордат противречи Уставу Краљевине, руши равноправност не само Српске православне цркве, већ и других конфесија у држави

и да се Римокатоличкој цркви (РМК) дају већа права, мимо остварених заслуга. У датим околностима Влада Милана Стојадиновића (1935–1939) је балансирао између политичке и верске стране, а очекујући да ће Српска православна црква (СПЦ) на челу са патријархом Варнавом Росићем (1930–1937) да попусти, што се на крају није догодило. Наспрам историјских околности, у овом раду настојимо поставити хипотезу да, иако Конкордат представља значајан правни изазов, његова имплементација није била немогућа. Међутим, снажан политички и друштвени утицај Српске православне цркве учинио је да уговор о Конкордату буде стављен *ad acta*. У датој историјској ситуацији уставно-правни положај СПЦ био је сигурно утемељен, док само присуство РМК није представљало значајан изазов за функционисање других верских заједница у држави. Главна проблематика неуспеха Конкордата се не дотиче Свете Столице, нити Српске православне цркве, јер су обе конфесије поседовале своје институционалне оквири и организацију, већ се проблем, пре свега, лоцирао у Краљевини Југославији, која је у датом тренутку била држава у н(е)аустајању, са бројним проблемима и недовољно развијеном правном организацијом. Сходно томе, Конкордат из 1935. године представља сукоб између политичких и верских интереса (Salmić 2015), али и показатељ да правно уређење једне државе не може да почива на међусобним неразумеванима, сукобима и непријатељству.

УСТАВНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

У послератним околностима, иако су крајеви Балканског полуострва изгубили знатан број свога становништва, могућа егзистенција се назирала у јединственој и обједињеној држави за шта се коначно стварају услови, односно за уједињење свих Јужних Словена под једном круном тог 1. децембра 1918. године, тачније стварањем Краљевине СХС (Maksimović 2022, 193). Након

оснивања Краљевина СХС долази до развијања организације саме државе, у складу са модерним европским начелима (Šišić 1920, 280–283; Gaćinović 2018, 108–109). Наспрам правних и административних делова оснивања нове државе, питање вере је представљало један од важнијих проблема, јер познајући уједињење разних крајева од Словеније па све до Старе, односно Јужне Србије, конфесијална плуралност је изискивала своје правно уређење. На првом месту мислимо на положај православне цркве која је у датом тренутку имала три самосталне црквене организације и то у Србији, Црној Гори и Карловачку митрополију у Аустро-Угарској монархији, као и прикључене епархијске области у Босни и Херцеговини и другим јужнословенским областима (Radić 1995, 17). Заједно са претходним, проблем је представљао и знатан број епархија у датим самосталним црквеним организацијама, те надаље жеља да се све оне уједине под окриљем, једне и јединствене, Српске православне цркве.

Верско питање је већ недељу дана након званичног оснивања Краљевине СХС „решено”, тиме што је краљ желео да створи министарство које ће бити задужено за сва организациона питања, те успостављање и неопходну подршку мултиконфесионалног дијалога, а то је Министарство вера, које је поред свега требало да буде и носилац и иницијатор верске толеранције и дијалога. Међутим, у наредним поглављима, поред реченог, конкретно ћемо да се осврнемо и на уставно правни оквир државе и однос према различитим конфесијама у Краљевини СХС, а касније Краљевини Југославији, као и да апострофирамо пар чињеница које би нам расветлиле однос државе према верском питању у глобалу. Наиме, у периоду након настанка Краљевине СХС регент Александар Карађорђевић није желео да одлаже верско питање, те је 6. јануара 1919. године издао *Прокламацију* у којој је гарантована „равноправност свих вера” као и ускраћивање ранијих права да одређена религијска заједница добије повлашћен положај у новоформираној држави (Novaković 2015, 117). Са правне тачке гледишта Прокламација а касније

и (Видовдански) Устав Краљевине СХС, донет 28. јуна 1921. године, показивали су назнаке нове државне и политичке платформе у духу модерног, тачније, краљевина је напустила систем државне цркве и све конфесије су добиле свој посебан, или једнако привилегован, положај у држави. Према једном броју истраживача, Краљевина СХС није доследно спроводила своје одредбе, јер иако је гарантована слобода вероисповести она није спроводила дословно одвојеност цркве од државе, јер их је категоризовала као „усвојене и (не)признате верске заједнице” (Novaković 2013, 156). Положај признатих верских заједница утврђиван је на основу религијског признања које су им обезбедиле територије укључене у састав Краљевине, док су статус и права заједница које су накнадно укључене релулисане одредбама посебних закона. Но и поред тога, проблематично је остало питање накнадно укључених религијских заједница, јер како истиче Радмила Радић статус признатих додељен је само Српској православној цркви, Римокатоличкој са Грkokатоличком, Евангелистичкој, Исламској и Мојсијевој (Radić 1995, 21).¹ Према претходном, видимо да држава ипак, и поред свог труда у контексту решавања положаја религијских заједница, није желела да напусти принцип секуларности државе, у којој су и као таквој одређеним религијским заједницама додатно умањена права горе наведеном класификацијом која је то само потврђивала.

Према историјским сведочанствима Краљевина СХС се током првих година свог постојања суочавала са значајним изазовима у области политичких сукоба и несугласица, али и инертног рада Скупштине ка доношењу, између осталог, и верског законодавства. У контексту претходног, не треба да нас чуди доношење посебног статуса за верске заједнице, јер када се сагледа попис из 1921. године, јасно је да је држави од примарног значаја, пре свега, била подршка од стране

¹ Према мишљењу других аутора поменути верски права су имале и друге цркве, те заједно са поменути се додају и Баптистичка, Методистичка, Назаренска и Старокатоличка.

најбројнијих верских заједница.² Са друге стране, у поређењу са мањим конфесијама, признате верске заједнице након једне деценије почеле су да остварују своје привилегије, конкретно кроз доношење посебних закона којима се појединачно уређује статус сваке од тих заједница. Дакле, држава је 1929. године донела Закон о Српској православној цркви и Закон о верској заједници Јевреја, док је наредне 1930. године донела Закон о Исламској верској заједници, те Закон о Евангелистичко-хришћанским црквама и Закон о Реформираним хришћанским црквама (Matković 2013, 114–115). Према датим законима верских заједница, није било дозвољено да своју духовну моћ користе у страначке, тачније политичке сврхе, као и да се материјална помоћ од државе равноправно подели у склопу верске заједнице, као и да могу да одржавају везу са поглаварима изван граница на основу прописа које је држава одредила. Краљевина СХС је у своме настанку разумно поступила са верским заједницама, јер им је давала знатна права која су пратила законске оквири модерних европских држава, али је и наспрам тога показивала одређене недоследности и релативна одступања од донетих норми, тиме што је одређеној групи давала већа права, сходно бројности верника, положају, као и ширем утицају на друштвени живот у целини.

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Политичка ситуација у држави током 1929. године постала је изразито нестабилна, те је власт настојала да унапреди државно уређење, а у том контексту верско питање

² Према попису у држави од укупног броја становника највише се изјаснило као православци, даље као римокатолици, а према процентима након тога долазе припадници исламске верске заједнице (Kačarić 2019, 109).

се наметало као значајно. Због тога, по суспендовању Устава од стране краља Александра и усвајање Закона о краљевској власти и врховној државној управи (тзв. Шестојануарска диктатура), питање верских заједница поновно је постало предмет разматрања, при чему се пре свега мисли на Српску православну цркву, и Исламску заједницу.³ Период од суспендовања Устава до марта 1929. године обележен је релативно повољним односом државе према Српској православној цркви, с обзиром на то да су државне власти припремале Устав Српске православне цркве, којим би Цркви биле додељене значајне повластице од стране државе, али између осталог и могућност контроле над својим (црквеним) пословима, тачније према Закону о Српској православној цркви, где се каже:

„Верско учење исповеда јавно, слободно врши прописана богослужења и самостално уређује црквено-верске послове. Обезбеђено је самостално управљање и располагање црквеном имовином, фондовима и задужбинама, уз прописано ограничење вршења у складу са Законом, црквеним уставом и под врховним надзором државе. Црквене власти слободно доносе одлуке о прихватању задужбина намењених остваривању верских задатака и циљева. Контролу прихода и расхода вршиће Српска православна црква према сопственом рачуноводству уређеном посебном уредбом. Врховни надзор над свим приходима и расходима Цркве врши Главна контрола, која прегледе обавља према указаној потреби, на захтев министра правде или самих црквених органа” (Novaković 2015, 118).

³ Истог дана, тачније 6. јануара 1929. године донети су Закон о краљевској власти и врховној државној управи, Прокламација и Декларација владе Петра Живковића (Petranović 1988, 176–212).

На основу Закона о Српској православној цркви уочава се значајна промена у прерасподели надлежности: Министарство вера више не врши контролу над црквеним пословима и приходима, већ ће ту функцију, према потреби, преузимати Министарство правде. Црква је стекла одређени степен аутономије у погледу самосталног управљања, распореда и располагања црквеном имовином, утврђивање организационих јединица и установа са статусом правног лица, дефинисања црквених кривичних дела и санкција, спровођење поступка избора епархијских архијереја, али и одређивање органа овлашћених да заступају имовинско правне интересе Цркве пред државом (Rakitić 2016, 284). Свакако, такав вид аутономије и правног уређења није био само једнострано уређен, већ је био склопљен на основу сарадње Светог Архијерејског Сабора и државних органа, али је нацрт Закона о Српској православној цркви свакако морао да се поднесе краљу зарад озакоњење.

Правни положај Српске православне цркве према Закону о Српској православној цркви, дакле, заснован је по принципу јавно-правне корпорације, са специфичним овлашћенима која чине сарадњу са државом у појединим пословима од јавног значаја, као што је био случај верске наставе (Rakitić 2016, 285). Међутим, упркос претходно наведеним привилегијама и подршци од стране државне, не може се тврдити да су државни органи власти у потпуности били наклоњени Српској православној цркви, посебно по питању организације верске наставе. Наиме, већ у раним годинама након формирања Краљевине СХС, Српска православна црква се суочава са значајним изазовима по питању верске наставе у основним и средњим школама, с обзиром на то да верска настава до 1929. године није поседовала статус обавезног предмета. Према члану 12. Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца „нико није дужан да своје верско осведочење јавно исповеда”, сходно томе верска настава није јавна и не може да добије исти статус са осталим предметима (Ustav Kraljevine Srba, Hrvata

i Slovenaca 1927, 12). Иако члан Устава јасно наглашава секуларни принцип који је држава желела да спроведе, ипак је то изазивало велики револт унутар црквених кругова, и због чега је и започета интензивна борба ка решавању понајпре статуса верске наставе. Сасвим је очигледно да формирање чврстих односа са државом није произишло искључиво из уверења СПЦ о потреби верске наставе у школама, већ и чињенице да је њена црквено-просветна заоставштина велика и неоспорна. Сходно томе, Црква је имала позицију да се супротстави тадашњим актуелним изазовима, тачније:

„Статус који је Српска православна црква имала у народу, као и однос државе према њој базиран на свести о снази и омиљености Цркве у народу, омогућио јој је да одоли искушењима. «Нова Црква» је сматрана директном наследницом славне средњовековне Цркве, тај култ је живео у народу и није био нешто што се олако могло потиснути. Црква је била под патронатом државе, али је упркос (или сходно) томе успела да уради много на свом развоју” (Trajković 2020, 35).

На страну односа државе према Српској православној цркви треба додати да је и сама борба Цркве допринела да државне власти буду наклоњене управо Српској православној цркви, тачније њеним образованим установама, што видимо и у погледу статусу верске наставе као на једном микроплану. Наиме, стање све до 1929. године може се слободно квалификовати као период интензивне борбе, која је на крају уродила плодом доношењем Закона о народним школама, а којим је веронаука коначно уврштена међу редовне наставне предмете (Kačarić 2019, 111). По доношењу наведеног закона веронаука је постала обавезан предмет у основним и средњим школама, а право надзора је уживала Црква, што нам говори да је ново црквено уређење добило знатну слободу руковођења над својим образованим установама, као и у делу ширег, државног, образовања.

Уопштено говорећи, међу разним конфесијама, још од времена владавине кнеза Милоша, тачније почевши од прве половине XIX па све до прве половине XX века, владало је устаљено мишљење не само о доминантној заступљености православног становништва, већ и о њеном привилегованом положају у очима старе или нове власти. Са аспекта државне политике Краљевине Југославије, која је настојала да успостави уредно функционисање мултиконфесионалност простора у оквиру својих територијалних граница, ови процеси нису остали незапажени, посебно када се узме у обзир социјално-политички и верски контекст првих деценија XX века када је „држава следила модел у којем је Православна црква стављена под снажан државни надзор” (Rakitić 2016, 269). Дакле, период од оснивања Краљевине СХС до краја постојања Краљевине Југославије је обележен дихотомним током развоја односа. С једне стране СПЦ изграђује свој правни положај и консолидује доминанту улогу у друштвеном и државном животу, док с друге стране држава тежи да успостави већу контролу над свим црквеним пословима и радњама, у оквиру њене шире стратегије за централизацију власти, мотивисане пре свега политичким амбицијама, појединца, да потпуно интегришу мултиконфесионално друштво у један и јединствен државни систем. Као последица претходно наведених околности долази до бројних неспоразума и сукоба који су пренети и на закључење Конкордата између Свете Столице и Краљевине, при чему се основно питање и дилема постављала у контексту односа двеју конфесија.

КОНКОРДАТ ИЗ 1935. ГОДИНЕ: ПРАВНИ СТАТУС И САДРЖАЈНИ ЕЛЕМЕНТИ

Света Столица је од свога настанка посматрана као субјект међународног права, што је у значајној мери допринело ширењу правног положаја и утицаја Римокатоличке цркве у оквиру појединачних држава.

Међутим, погрешно је тврдити да се Конкордат склапао само са државама које су имале римокатолике као доминантно становништво, јер ако сагледамо закључење Конкордата почевши од XX века, велики број држава Јужне Америке, а и бивших држава СССР (Летонија 1922. год, Литванија 1927. год, са РМК посебне уговорне обавезе потписала и Естонија) јесу склопили исте, или пак сличне, споразуме, што нам говори да је документ склапан са државама које су биле при европској континенталној правној традицији (Rakić 2015, 72). По питању Краљевине Југославије, римокатоличко становништво није било доминантно, али је зато по бројности као конфесија било одмах иза Српске православне цркве. Према статистици из 1918. године, православаца је било 46,6%, док је римокатолика било 39,4%, што нам показује да је Света Столица због бројности припадника своје религијске заједнице на територији друге државе желела да склопи сарадњу, како због заштите својих верних, тако и због даљег ширења угледа, вишевековног постојања и доприноса различитим културама и државама (Dimić 1996, 171; Ninčević and Brčić 2016).

Закључење Конкордата између Краљевине Југославије и Свете Столице започето је и пре 1937. године, јер је Римокатоличка црква посматрала Краљевину СХС, а касније и Краљевину Југославију, као државу која следи европска начела, у шта улази утврђена обавеза на право о поштовању слободе свих вероисповести. На страну Краљевине Југославије треба истаћи да је она била нова држава, која је требало да склапа сарадњу, тачније да успоставља дипломатске односе са другим субјектима, понајпре са европским заједницама, као што је то била, између осталих, и Света Столица (Jerotijević 2015, 427). Свакако, природа Конкордата усмерава нас на питање у којој мери је држава ограничена у својим екстерним правним аспектима, односно да ли Конкордат представља средство ограничења државног суверенитета, или пак израз крајње специфичног правног компромиса. Према Бланки Матковић, Конкордат у правном

смислу може тумачити као акт закључен између два правна субјекта, од којих је један држава, при чему се наглашава да је тзв. теорија привилегија неутемељена и правно неоснована (Matković 2013, 109). Према таквом концепту Краљевина Југославија као суверена и правна држава имала је могућност да у сваком тренутку опозове или изврши ревизију уговорних обавеза позивајући се, између осталог, на битно измењене околности (*rebus sic stantibus*) или на заштиту виталних државних интереса у складу са начелима међународног права, при чему се тиме додатно наглашава да Света Столица не поседује суверена овлашћења на територији друге државе, већ њено деловање остаје ограничено на оквире признатог правног субјективитета.

Колико год су одређени органи власти и јавно мњење говорили о правном утицају Конкордата на даљи развој државе, Влада на челу са Миланом Стојадиновићем негирала је такво мишљење. Према сачуваним текстовима пројекта Закона о Конкордату, види се да је Стојадиновић желео да нагласи поједине тачке у којима се говори са једне стране да није угрожен правни систем Краљевине Југославије и са друге стране да се Римокатоличка црква не поставља као доминантна конфесија у држави⁴, односно:

„После извршеног упоређења текстова закључак, који се сам собом намеће, следећи је: 1) Конкордат садржи велики број одредаба, које су просто преписане из Закона о Српској православној цркви; 2) Конкордат садржи велики број обавеза за Римокатоличку цркву, које обавезе она до сада није имала; 3) Конкордат не тангира права Српске православне цркве, нити се односи на Србе православне вере, већ регулише односе

⁴ Како наводи Д. Мировић, као један од разлога политичког заокрета Милана Стојадиновића, а који је битно утицао и на каснију конкордатску кризу, јесте то што је исти, и поред агитације да се окрене Москви, био посвећен остваривању привилегованих савезничких односа са Берлином, Римом и Ватиканом (Mirović 2020).

између Римокатоличке цркве и наше државе; 4) Конкордатом се извршује на нашој територији, од стране наших државних органа и под њиховом контролом, која би по Конкордату била много јача него што она данас постоји; 5) Конкордат је стога више потребан нашој држави него ли Римокатоличкој цркви” (N. P. 1937, 41).

Према мишљењу Милана Стојадиновића, садржина текста Конкордата ни у ком случају не доводи у питање правни положај једне државе, тачније Краљевине Југославије, нити угрожава положај друге конфесије, а нарочито не Српску православну цркву, будући да ниједна од 38 одредаба предложеног пројекта Конкордата није у супротности са законодавством Српске православне цркве. Међутим, Српска православна црква, позивајући се на одредбе чланова 49, 63, 64, 102 и 255 указивала је на повреду принципа њене мисије, пре свега, као правног субјекта, истичући да је такав приступ у супротности са пројектом Конкордата, у којем се наведени принципи такође експлицитно истичу (*Zakon i Ustav Srpske pravoslavne crkve* 1931, 31–54). Иако је нацрт Конкордата изазвао широку јавну и стручну расправу, посебна пажња била је усмерена на његов 1. члан, којим се Римокатоличкој цркви признаје „пуно право да слободно и јавно врши своју мисију у Краљевини Југославији” (*Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije* 1935).

Насупрот питању ширења мисије на територији Краљевине Југославије, посебна проблематика испољавала се у контексту уређења брачних односа у оквиру члана 23 нацрта Конкордата, којим се предвиђа да „брак склопљен у католичкој цркви у складу са одредбама канонског права, чак и у случају мешовите вере, имаће, самим тим, грађанскоправна дејства” (*Ibid*). Такав садржај Конкордата поновно се налази у противречности са Уставом Српске православне цркве, који предвиђа да у мешовитим браковима супружник православне вероисповести је дужан да настоји да другу страну приволи

прихватању његове вере. Свакако, постојале су одредбе које нису биле предмет изразито негативне оцене, попут питања о именовању бискупа, признавања имовинских права, као и употребе званичног језика Краљевине Југославије.

Иако су преговори око Конкордата били завршени, те је исти документ између Краљевине Југославије и Свете Столице (папа Пије XI) потписан 25. јула 1935. године, ипак била је неопходна ратификација Конкордата у Скупштини и Сенату, што није реализовано услед различитих друштвених и верских превирања и јавног негодовања. Процес усвајања Конкордата на правном нивоу у Скупштини трајао је две године, док је у Сенату ситуација била другачија, јер Сенат, на предлог Милана Стојадиновића и услед тадашњих друштвених и верских околности, није пренео законски предлог у нови сазив⁵, чиме је питање ратификације Конкордата фактички затворено (Rakitić 2016, 380–381). Уопштено, епилог конкордатске кризе разоткрио је низ правних питања, при чему је Света Столица наредне године упутила званичан протест југословенској влади због изостанка ратификације Конкордата, чиме је, још једном, истакла своје правне и дипломатске захтеве. Понајвеће незадовољство проистекло је од стране римокатоличких бискупа, који су на бискупској конференцији у Загребу 1938. године закључили да је „Римокатоличка црква стављена у подређен положај и да је (овим гестом) био нарушен међународни ауторитет Свете Столице” (Matković 2013, 143). Са изостанком ратификације, званично је било закључено конкордатско питање и више није покретано питање односа између Краљевине Југославије и Свете Столице, јер су шира друштвена и политичка превирања, пре свега мислимо на

⁵ Велику улогу у овој и оваквој одлуци Сената имао је словеначки политичар Антон Корошец, прво као Министар просвете, а затим и као Министар унутрашњих послова (1935–1938), од кога је Света Столица очекивала безусловну подршку „њиховој ствари”. Ипак, он је остао доследан својим политичким и коалиционим партнерима, свестан далекосежних последица даљег спровођења идеје Конкордата у начелу (Mithans 2015, 414–415).

почетак Другог Светског рата, ово питање ставила *ad acta*. Са друге стране, конкордатска криза номиновала је питање да ли је сам Конкордат представљао уставно-правни изазов држави, или се, пре свега, радило о правном сукобу двеју цркава – Српске православне и Римокатоличке цркве.

КОНКОРДАТ КАО УСТАВНО-ПРАВНО ПИТАЊЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ИЗАЗОВ

Првобитни отпор доношењу Конкордата произашао је из становишта да он нарушава равноправност вероисповести у Краљевини Југославији. Међутим, поставља се питање да ли је тај аргумент био једини или су постојали и други структурни проблеми, при чему је Конкордат представљао тек њихову кулминацију. Наиме, један од већих проблема који су претходили Конкордату назире се у спору између Краљевине Југославије и Ватикана по питању Завода Свети Јероним који је покушао да се прогласи искључиво хрватским (Jerotijević 2015, 427). Питање правног статуса Завода Светог Јеронима није било разрешено све до укидања Краљевине Југославије, будући да је држава инсистирала на свом праву над културним добром у оквиру њене територије, али се овде у том контексту јавља и додатни проблем супротстављених захтева Ватикана. Питање Завода је свакако било спорно и Ватикан није прихватао дијалог, већ је настојао да се питања Завода и Конкордата обједине, што се није догодило, јер је Завод коначно и дефинитивно припао Краљевини Југославији (Jerotijević 2015, 429–430). На овом примеру најбоље се показују правни изазови са којима се суочавала новоформирана Краљевина Југославија, у покушају да успостави режим апсолутне равноправности, уместо додељивања, или пак одобравања, повлашћеног или аутономног статуса који би могли задрети дубоко у права других етничких група.

Са друге стране, исто тако видимо да је Римокатоличка црква желела путем Конкордата, у извесној мери, да спроведе

сопствену аутономију, посебно на пољу имовинског права, верске наставе и других правних послова, сходно томе држава би задржала тек минимално право надзор над истима. Постојала је бојазан да би споразум са Ватиканом могао довести до страног политичког утицаја на сва витална и унутрашња питања државе (Antonijević 2018, 83–84). У овом контексту јасно увиђамо да је закључење Конкордата представљао уставно-правни изазов за државу, иако није резултирало међуконфесионалним сукобом између РМК и других законом признатих верских заједница, било је ово питање са израженом међуетничком димензијом, како то говори Жића Шола у новинама „Време”, где каже:

„Ишли су тако далеко да су хтели да разбукте и верску и борбу међу Србима и Хрватима. Хтели су, у свом цинизму, да пребаце одговорност за склапање конкордата на друге, а нарочито и на Хрвате, који ни код тог закона, као ни код доношења других закона, ствараних без Хрвата, нису ничим суделовали” (Nadoveza 2018, 428).

Криза која је захватила Краљевину Југославију, а чије је средиште представљао пројекат Конкордата, може се посматрати и тумачити као значајан правни и политички тест државе која се још увек налазила у процесу обликовања свог правног система у складу са модерним европским принципима. Међутим, поједини правници додатно су усложњавали већ постојећи уставно-правни проблем, заступајући став да Краљевина Југославија у међународном праву не представља нову државу, већ задржава континуитет од претходне, те да је, сходно томе, већ постојећи Конкордат из 1914. године по себи био довољан и валидан (Matković 2013, 118). Иако су постојале таква правна становишта, закључење новог Конкордата сматрало се неопходним услед нових геополитичких околности након Првог Светског рата, пре свега у контексту формирања нових и трансформације постојећих држава. Због тога за Римокатоличку цркву

„промене граница условиле су и промене у организацији католичке цркве (формирале су нове црквене провинције или дељене старе)” (Jerotijević 2015, 427–428). На основу наведеног може се разумети зашто Краљевина Србија, за разлику од Краљевине Југославије, није била суочена са уставно-правном кризом приликом доношења Конкордата 1914. године, будући да том приликом није дошло до сукоба ширих размера нити негодовања СПЦ и других конфесија, јер су раније стечене привилегије очуване (Džomić 2006, 330). Ово је свакако проистекло због правног става Кнежевине, али и Краљевине Србије према мултиконфесионалном друштву, односно у Уставима датих држава нема битних одступања по питању третирања Српске православне цркве и других конфесија, те се може рећи да се њихов уставно-правни положај, самим тим, није битно мењао. У датом историјском тренутку, када је требало приступити закључењу Конкордата између Краљевине Југославије и Свете Столице, само мањи део тадашњег јавног мњења у потпуности увиђа сложеност и захтевност тог процеса, као што је то негде и говорио Министар правде Никола Суботић:

„У Конкордату има извесних недостатака, вели г. др. Суботић. То се да објаснити тиме што је на нашој страни изостала за састављење таквих аката потребна сарадња стручних лица. Ја сам склон веровати да отуда, то јесте из тих недостатака, неће излазити тешкоће које се неће моћи савладати. Јер, имају могућности за две врсте сукоба: сукоба политичке природе и сукоба правне природе” (Subotić 1937, 2).

Управо су правни и политички сукоб представљали главни проблем Конкордата, а заједно са верским превирањима, и крајње искључивим наступом Српске православне цркве, која је слала велики број апела и молби у вези са правним потешкоћама које ће проистећи из доношења и ратификације Конкордата (Jerotijević 2015, 431). Поменути

уставно-правни проблем Краљевине Југославије по питању доношења Конкордата треба пре свега сагледати преко односа државе према Српској православној цркви, јер су дате везе спречавале спровођење истог документа, односно:

„Православна црква је, наиме, традиционално била окренута монарху, и посредством монарха остваривала однос поверења и координације са извршним властима. У време владавине краља Александра, који је био верујући и ценио став цркве, та традиција је била оснажена” (Rakitić 2016, 516).

Према овом концепту, и реченом проф. Ракитића, кључни проблем уочава се како у правном тако и у политичком систему Краљевине Југославије, и то не због недостатка релевантних правних инструмената за реализацију таквог пројекта, већ, и пре свега, због неодређености граница између државе и СПЦ, као најстарије и најраспрострањеније верске заједнице.

АДМИНИСТРАТИВНА ПРАКСА ДРЖАВЕ И ЦРКВЕНИ ОДГОВОР: КОНКОРДАТСКА КРИЗА И „КРВАВА ЛИТИЈА” 1937. ГОДИНЕ

Током 1937. године конкордатска криза достиже свој врхунац услед нагомиланих верских и политичких сукоба и блокаде процеса ратификације, што је изискивало спровођење различитих репресивних мера у оквиру административне праксе Краљевине Југославије. Стицајем околности расправа око Конкордата, започета 19. јула 1937. године, довела је до формирања литија усмерених против доношења тог документа, што је у очима државних власти изазвало супротан ефекат од очекиваног (Jakovljević 2015, 274–275). Иако је литија кренула, дошло је до отвореног сукоба, између верника и значајног броја припадника жандармерије, при чему је владика шабачки Симеон Станковић претрпео

озбиљне повреде. Изузев Симеона, повређене су и друге личности које су желеле да пробију кордон жандармерије, што је касније историја упамтила као догађај „Крваве литије”.⁶ „Крвава литија” као догађај представља велики преседан у Краљевини Југославији, а уједно и показатељ наума и нестрпљења државних власти у контексту ратификације раније договореног споразума (Nadoveza 2018, 423). С друге стране, догађај „Крвава литија” из околине Саборне цркве у Београду остао је дубоко урезан, упркос напорима државе да га потисне и прикрије, те је и значајно утицао на обликовање јавне свести и додатно продубио друштвено-политичке тензије у Краљевини.⁷ Посебна критика била је упућена од стране вршиоца дужности председника Синода, митрополита загребачког Доситеја Васића, који се Влади обратио, следећим речима:

„Овога часа сазнали смо за зверски напад полиције на првосвештенике Православне цркве и вернике, међу којима је било чак жена и деце. Уз наша осећања највећег огорчења и гнушања на такав безумни поступак власти, молимо вас да примите наше дубоке изразе оданости и симпатије” (Jakovljević 2015, 276).

Дакле, прва административна пракса током кризе, која се догодила након 19. јула 1937. године, произвела је то да београдске власти забране јавне демонстрације, тачније јавна окупљања поводом Конкордата (Matković 2015, 136). Убрзо након тога непријатељски став јавног мњења је делимично умирен на иницијативу митрополита Доситеја, који је обећао да неће бити организоване додатне литије у част оздрављења патријарха Варнаве или, као раније, у знак протеста против

⁶ Ова „Крвава литија” имала је далекосежни утицај на остали православни свет и шире јавно мњење, а о њеном утицају на друге православне Цркве, као и дефинитивном смиривању и спречавању даљег продубљивања кризе, пише и Е. С. Тимонина (Timonina 2023).

⁷ Шири контекст акумулираног незадовољства из 1937. године врло концизно, као и узроке истог, износи М. Гашпер (Mithans 2011).

Конкордата. Но и поред благо неутралног става цркве која је желела пре свега да спречи даље немире у земљи, они нису престали, пре свега захваљујући израженом политичком активизму опозиције. Током седница Скупштине, где се могла чути опозиција, изношена су и крајње објективна становишта, у којима се истицало да Краљевина Југославија није одговорна за „грех историје”, односно за подељеност становништва, пре свега, према трима вероисповестима, и да је решење овога потребно провући кроз правну регулативу, а не путем јавних демонстрација и нереда (Nadoveza 2018, 423). Цензура и притисак због Конкордата су трајали четири дана, тачније од 19. до 23. јула, када је Народна Скупштина са 167 гласова „за” и 129 гласова „против” усвојила Закон о ратификацији Конкордата (Rakitić 2016, 380–381). Због бојазни спровођења цензуре и притиска са једне стране и буђења народног незадовољства са друге стране, влада је, међутим, морала да повуче ратификацију документа у Сенату. У наведеном периоду, Српска православна црква, донела је низ одлука које су експлицитно предвиђале примену оштрих црквених санкција и епитимија према свима који би директно или индиректно учествовали у спровођењу у живот уговора о Конкордату, чиме је истакнут став цркве у одбрани својих канонских права, тачније, према одлуци шабачке епархије каже се:

„На основу акта Св. Арх. Синода према упутствима за примену санкција према сенаторима и народним посланицима, православне вероисповести који буду гласали за конкордат ... да одмах буду лишени свих права и почести у нашој цркви ... Решавамо да се (дате личности).... преда(ју) суду епархије шабачко-ваљевске с тим да се именованима ускраћују све црквене почести. Истовремено одређујемо да свештеник не може ићи у кућу напред именованима” (Jakovljević 2015, 283–284).

Изопштење појединих министара и других чланова Скупштине било је делимично последица поменутих репресивних мера државне администрације, што је донело и одређене последице у другом смеру, јер ти министри аутоматски остају без права учешћа у избору новог српског патријарха. У тренуцима када је Конкордат у Скупштини усвојен, долази до смрти патријарха Варнаве Росића. Сходно томе, 9. октобра Милан Стојадиновић, због личног и политичког интереса који је видео у остваривању јединства народа и избегавању потенцијалних нових и масовнијих сукоба у народу, својом иницијативом и одлуком Владе, коначно је одбацио ратификацију (Jerotijević 2015, 432). Закључно са претходним, конкордатска криза у историји Краљевине Југославије је и формално окончана, али је иза себе оставила, рекло би се, трајан утисак и јако историјско памћење, пре свега услед примене низа државних и административних мера у контексту, за Српску цркву, некоректних политичких потеза. Спречавањем ратификације споразума Српска православна црква успешно је сачувала и одржала баланс конфесијских права и институционалне доминације коју је вековима изграђивала на овим просторима.

ДУГОРОЧНЕ ПОСЛЕДИЦЕ КОНКОРДАТСКЕ КРИЗЕ: ПРАВНЕ, ДРУШТВЕНЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Анализом Конкордата из 1935. године показали смо да је дати документ представљао један од епохалних уставно-правних изазова Краљевине Југославије у периоду између два Светска рата. Борба Српске православне цркве и других црквених заједница проистекла је због мишљења да ће Римокатоличка црква, преко Конкордата, у правном систему Краљевине Југославије да заузме примарно место, које је Српска црква својим учешћем у изграђивању модерне државе пре свих заслужила, те ће надаље остале конфесије да испаштају и да заузму подређен положај.

Компаративном анализом различитих мишљења правника и политичких делатника, увиђамо да је и даље присутан плуралитет мишљења, пре свега, о утицају Конкордата на верски и политички живот у Краљевини Југославији, а И. Салмић овакав епилог датих догађаја види само као још један неуспели дипломатски покушај регулисања црквено-државних односа унутар мултиконфесионалне заједнице (Salmić 2015). У раду смо нагласили да се највећи проблем конкордатске кризе крије у самом уставно-правном систему Краљевине Југославије, који је требало да усклађује традиционално доминантне позиције Српске православне цркве и новог правног субјекта у виду Римокатоличке цркве. Краљевина Југославија, како видимо, није могла да превазиђе дати проблем, али је тежила прихватању европских начела, попут правног уређења међуверских односа и признања и прихватања верских слобода, као и интеграцији различитих верских заједница. Свакако, један од највећих изазова правног система Краљевине Југославије састојао се у томе што је Југославија као држава била не само мултиконфесионална већ и мултиетничка, те је спровођење правних регулатива био још већи изазов. Коначно, неуспели покушај закључења Конкордата, осмишљен као инструмент правног изједначавања верских заједница, у датим историјским околностима показао се неспроводив. Ипак, у једном ширем контексту, он се може тумачити као својеврсна преднајава нових вредносних и институционалних образаца које ће у српском друштву, пре свега са новим властима, заживети тек неколико деценија касније а који у савременом контексту доживљавају своју обнову и реафирмацију.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonijević, Saša. 2018. „Konkordatska kriza 1937. godine – traganje za uzrocima”. U *Srpska teologija danas 2017*, prir. Bogoljub Šijaković, 82–96. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Dimić, Ljubodrag. 1996. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941*, tom I. Beograd: Stubovi kulture.
- Džomić, Velibor. 2006. „Ustav Kraljevine Srbije iz 1903. godine i Konkordat sa Svetom Stolicom iz 1914. godine”. *Crkvene studije* 3: 329–335.
- Gaćinović, Radoslav. 2018. „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – država bez pravnog temelja”. *Nacionalni interes* 33 (3): 109–126. DOI: 10.22182/ni.3332018.5.
- Jakovljević, Slobodan. 2015. „Srpska Pravoslavna Crkva u konkordatskoj borbi 1937. godine – pokušaj nove sinteze (II deo)”. *Bogoslovlje* 74 (1): 269–293. DOI: 10.31168/24126446.2024.19.34.04.
- Jerotijević, Zoran. 2015. „Problem konkordata između Vatikana i Kraljevine Jugoslavije 1937. godine”. *Crkvene studije* 12: 427–434.
- Kačarić, Ninoslav. 2019. „Verske prosvetne prilike u srpskom društvenom kontekstu – istorijski osvrt”. *Godišnjak Srpske akademije obrazovanja* 14: 97–124.
- Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije (1935)*. Wikizvornik. February 23, 2026. [https://sr.wikisource.org/wiki/Конкордат_између_Свете_Столице_и_Краљевине_Југославије_\(1935\)](https://sr.wikisource.org/wiki/Конкордат_између_Свете_Столице_и_Краљевине_Југославије_(1935)).
- Maksimović, Đurđa. 2022. „Institucionalni razvoj školstva u Kraljevini SHS/Jugoslaviji (1918–1941)”. U *Bez škole šta bi mi!? Ogledi iz istorije obrazovanja u Srbiji i Jugoslaviji od 19. veka do danas*, ur. Aleksandra Ilić Rajković i Sanja Petrović Todosijević, 193–218. Beograd: Institut za novu istoriju.

- Marjan, Marino Ninčević, and Filip Brčić. 2016. "Diplomatic Relations between Vatican State City and Kingdom of Yugoslavia: The Concordat of 1935". *Nova prisutnost* 14 (2): 299–307. DOI: 10.31192/np.14.2.2.
- Matković, Blanka. 2013. „Pravni položaj vjerskih zajednica u Kraljevini Jugoslaviji i političko-društveni kontekst konkordata sa Svetom Stolicom”. *Bosna franciskana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo* (38): 107–145.
- Mirović, Dejan. 2020. „Spoljna politika vlade Milana Stojadinovića prema SSSR-u i Zapadu I konkordat 1935–1939. godine”. *Crkvene studije* 17: 401–421.
- Mithans, Gašper. 2011. „Sklapanje jugoslovenskog konkordata i konkordatska kriza leta 1937”. *Zgodovinski časopis* 65 (1–2): 115–151.
- Mithans, Gašper. 2015. “Anton Korosec and the Yugoslav Concordat”. *Zgodovinski časopis* 69 (3–4): 402–424.
- N. P., prir. *Tekstovi projekata zakona o konkordatu i odgovarajućih stavova iz zakonodavstva Srpske pravoslavne crkve*. Beograd: izd. „Samouprave”. 1937.
- Nadoveza, Branko. 2018. “Concordat 1935–1937: For and against”. *Baština* 44: 417–433. DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina1844417N>.
- Novaković, Dragan. 2013. „Od Načertanije o duhovnim vlastima do Zakona o crkvama i verskim zajednicama”. U *Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati*, knj. 14, ur. Bogoljub Šijaković, 148–165. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Novaković, Dragan. 2015. „Rešavanje verskog pitanja u Kraljevini SHS/Jugoslaviji i donošenja zakona o priznatim veroispovestima”. U *Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati*, knj. 19, ur. Bogoljub Šijaković, 115–135. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.

- Petranović, Branko. 1988. *Istorija Jugoslavije, 1918–1988*. tom I. Beograd: Nolit.
- Radić, Radmila. 1995. *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- Rakitić, Dušan S. 2015. „Budućnost konkordata u svetlu tendencija razvoja međunarodnog i prava Evropske Unije”. *Srpska politička misao* 49 (3): 71–90. DOI: 10.22182/spm.4932015.4.
- Rakitić, Dušan S. 2016. „Konkordat Kraljevine Srbije i projekti konkordata Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije – pravnoistorijski aspekti odnosa crkve i države”. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet
- Salmić, Igor. 2015. *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922–1938)*. Roma: Pontificio Istituto Biblico.
- Šišić, Ferdo. ur. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Naklada „Matice Hrvatske”.
- Timonina, Ekaterina Sergeevna. 2023. “Konkordatski krizis 1937 goda v Jugoslavii: apogej protivostoianija Srbskoj Pravoslavnoj Tserkvi i gosudarstva”. *Hristianskoe chtenie* 4 (107): 234–247. DOI: 10.47132/18145574_2023_4_234.
- Trajković, Marko. 2020. „Verska nastava u Srbiji između dva Svetska rata (prvi deo)”. *Žički blagovesnik* 1: 34–35.
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. 1927. Beograd: Izdavačka Knjižarnica Gece Kona.
- Zakon i Ustav Srpske pravoslavne crkve*. 1931. Niš: Štamparija „Sv. Car Konstantin”.

Ivica Musić*

*The Theological Seminary of Saints Cyril and Methodius, Niš,
Republic of Serbia*

Miroslav Radovanović**

Institute for Political Studies, Belgrade, Republic of Serbia

THE 1935 CONCORDAT AS A CONSTITUTIONAL-LEGAL CHALLENGE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Resume

This paper analyzes the Concordat of 1935 as a constitutional and legal challenge in the relations between the state and the Serbian Orthodox Church in the Kingdom of Yugoslavia. It examines the legal, political, religious, and social circumstances surrounding its adoption, with the aim of clarifying the reasons why the Concordat provoked a profound crisis within the state. Particular attention is given to the reactions of the Serbian Orthodox Church and other religious communities, which perceived the Concordat as an act that could grant a privileged position to the Roman Catholic Church within the existing legal framework. By considering the differing interpretations of contemporary legal scholars and political actors, the paper highlights the complexity of the Concordat issue and the persistence of divided opinions regarding its impact on the religious and political life of the Kingdom. The analysis demonstrates that the roots of the crisis

* E-mail: music.ivica00@gmail.com; ORCID: 0009-0008-0903-4860.

** E-mail address: miroslavradovanovic6@gmail.com;
ORCID: 0009-0009-5862-643X.

were embedded in the constitutional and legal system of a relatively new, multi-confessional, and multi-ethnic state, which faced significant difficulties in reconciling inherited traditions with modern European legal standards. The paper concludes that the Kingdom of Yugoslavia was unable to overcome this constitutional and legal challenge, not only due to widespread public dissatisfaction, but also because of structural limitations inherent in its state organization and legal system.

Keywords: Concordat, Holy See, Serbian Orthodox Church, Milan Stojadinović, Kingdom of Yugoslavia

*** Овај рад је примљен 25. марта 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.

*Сања Поповић**

Самостални истраживач, Београд

НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У УСЛОВИМА ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ**

Сажетак

Вештачка интелигенција, делујући у својој свеобухватној физичкој и свеприсутној дигиталној димензији, фундаментално трансформише многе интимне и јавне аспекте нашег свакодневног живота. Њена константна и све интензивнија присутност, која се огледа у све већем броју уређаја и апликација, одражава растућу друштвену тенденцију да се, у потрази за брзим саветима или ефикасним решавањем различитих личних и професионалних проблема и задатака, у потпуности и са све већим поверењем препустимо сложеним алгоритмима. У јавном дискурсу, често се са ентузијазмом наглашава њен неспорни потенцијал у подстицању економског раста, убрзању технолошког развоја и остваривању других мерљивих позитивних ефеката на друштво у целини. Међутим, у сенци ових обећавајућих наратива, у великој мери се занемарују значајни изазови пред којима се неминовно налазе основна

* Имејл: porovic.sanya@yahoo.com; ORCID: 0009-0007-6574-6953.

** Рад представља резултат истраживања спроведених у оквиру израде докторске дисертације.

права и слободе појединаца у овом новом технолошком окружењу. У даљем тексту, аутор ће настојати да пажљиво и систематично упозна читаоце са основним концептом људских права као темељним цивилизацијским достигнућем, њиховом богатом теоријском позадином која се развијала кроз историју филозофске и правне мисли, као и њиховом кључном улогом у актуелној и све интензивнијој дискусији о етичким, правним и друштвеним импликацијама савремене вештачке интелигенције. Од многобројних сложених и отворених питања која неминовно покреће све бржи развој и све шира примена вештачке интелигенције, нарочито у осетљивој области људских права, у наставку овог рада, аутор ће издвојити и критички се осврнути на, према мишљењу значајног броја стручњака и посматрача, најугроженија права која све чешће доспевају у сам центар интересовања, не само академске и научне заједнице већ и шире забринуте јавности. Та права су: право на приватност у дигиталном добу, принцип недискриминације у контексту алгоритамског одлучивања, слобода изражавања у онлајн простору, као и право на рад, које је нераскидиво повезано са све актуелнијим проблемом потенцијалне масовне незапослености и све израженије неједнаке расподеле економског богатства у друштву.

Кључне речи: алгоритми, приватност, пристрасност, дискриминација, незапосленост, слобода изражавања

УВОД

Вештачка интелигенција (ВИ), сваким даном, све више осваја нашу стварност, обликујући начин на који се друштва и њихове институције одржавају, организују и контролишу. Фокусирана је на развој интелигентних система са карактеристикама сложеног понашања, које даље води извршавању одређених задатака и постизању конкретних циљева. Делујући у својој физичкој или дигиталној димензији, вештачка интелигенција перципира своје окружење кроз прикупљање података, анализира их и обрађује, а затим одлучује о акцији коју је потребно предузети, како би се постигао дати циљ. ВИ има потенцијал да трансформише многе аспекте нашег живота, побољшавајући ефикасности рада, помажући нам да боље разумемо свет око себе и поједностављујући нашу свакодневицу, у распону од алата за препознавање лица до аутономних возила, претраживача, алата за превођење итд. Вештачка интелигенција је већ увелико трансформисала многе индустрије последњих година и незауостављиво привлачи светске наслове. Поседује капацитет за унапређење не само квалитета живота појединца, већ и економског и социјалног благостања.

Иако системи ВИ имају многе предности, они такође са собом носе и значајне ризике, стварајући широк спектар моралних и правних дилема. Сходно томе, последњих година је дошло до огромног пораста размишљања о утицају вештачке интелигенције на друштво и политику, ако се узме у обзир укупни темпо технолошких иновација, чију је брзину све теже испратити. Међутим, од изузетне је важности бити свестан и потенцијалних ризика вештачке интелигенције, њених негативних друштвених последица и могућности злоупотребе. Иако примена савремених технологија доноси бројне користи и отвара нове могућности за друштвени и економски развој, истраживања указују да технолошки напредак истовремено може довести до продубљивања друштвених неједнакости, угрожавања приватности, манипулације јавним мњењем, као

и трансформације друштвених односа и образаца понашања, због чега је неопходно критички сагледавати његове потенцијално неповољне ефекте (Luknar 2025a; Luknar 2025b). У даљем раду, након упознавања са суштинским карактеристикама вештачке интелигенције, осврнућемо се на посебно осетљив проблем, који можда представља и најважнији изазов за појединце али и технологију у целини. Приметан је недостатак пажње када се говори о начину на који различите технологије могу да утичу на основна људска права и слободе. Алгоритми, који представљају основ функционисања вештачке интелигенције, могу да побољшају већ постојеће предрасуде, могу да дискриминишу појединце на различитим основама, као и да угрозе нашу безбедност. Употребом различитих услуга и производа који су базирани на технологијама вештачке интелигенције, долази до могућности угрожавања основних права појединаца, најпре због неравнотеже интереса који се остварује развојем и употребом система ВИ и права и слобода који се тиме доводе у питање. Технологија је поставила фундаментална питања о томе шта треба да радимо са овим системима, затим шта сами системи треба да раде, које све ризике укључују, како их можемо контролисати и заштитити се од истих.

ЉУДСКА ПРАВА КАО НОРМАТИВНИ ТЕМЕЉ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Тежња за заштитом достојанства свих људи, чини саму срж појма људских права и слобода, стављајући личност појединца у средиште пажње. „Залагање за људска права је у првом реду заступање идеје да свако људско биће самим тим што је такво, има своја права, те му се она морају признати” (Dimitrijević, Raunović i Đerić 1997, 171). Најједноставнији начин за разумевање људских права, те шта представљају, јесте схватање да се заснивају на општем вредносном систему посвећеном неповредивости живота, који је уједно и оквир за изградњу система људских права, заштићених нормама

и стандардима прихваћеним у међународној заједници. Међутим, уверење многих у постојање људских права и потребу њихове заштите, не одговара на конкретно питање, која су то права?

Уколико се осврнемо на правну литературу, људска права се обично одређују као скуп права и слобода која припадају свим људима. Уз ово одређење, често се додају и речи које упућују на неотуђивост права и њихово природно порекло. Тако се каже да се човек рађа слободан, са свим правима и слободама које припадају и другим људима. Сви људи, обдарени су истим корпусом људских права, без обзира на то у којој држави живе, нити она зависе од воље државне власти. „Појединац остаје господар својих права, чак и ако она нису записана у уставу или неком другом правном документу” (Gaјin 2012, 15).

Идеја људских права има корене у антици, али је јасније обликована у средњем веку, у доба апсолутних монархија. Појам људских права у данашњем смислу, развио се као одговор на страдања и злочине у Првом и Другом светском рату, када више није било могуће оправдавати равнодушност, као ни апсолутни суверенитет државе. Људска права имају морално утемељење и урођена су сваком човеку самим тим што је људско биће. „Она се не дугују држави, колико год она демократска била и постоје без државе, независно од њене воље” (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7). Свој прави смисао остварују управо у регулисању односа појединца и државе. „Највећи број права постоји управо према држави: њима се она или ограничава или се тражи њено активно деловање” (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7). Међу прва права убраја се, на пример, право на приватност, које обавезује државу да се не меша у сферу наших личних и приватних послова. Насупрот томе, међу друга права спада право на образовање, које подразумева обавезу државе да својим грађанима обезбеди одређени ниво школовања доступан свима (Hadži-Vidanović i Milanović 2006, 7–8).

Када говоримо о улози људских права у модерном, демократском друштву, она није само у њиховој моралној снази, већ и у њиховој правној обавезности. „Људска права и слободе представљају специфичну друштвену филозофију која се бави правним и стварним положајем појединаца и група, пре свега њиховом заштитом од незаконитих поступака власти, али и обезбеђивањем услова за њихов несметан опстанак и развој” (Krivokapić 2017, 10).

Кроз историјски развој, каталог људских права постепено се ширио, најпре у оквиру унутрашњег, а потом и међународног права. Проширивању је допринело препознавање до тада непотврђених вредности, затим јачање аутономије и достојанства жене и мушкарца, као и утврђивање демократских начела. Тај процес и даље траје јер се непрестано појављују захтеви за признавање нових права, нова права се нормирају, а тумачења већ постојећих се шире (Dimitrijević, Paunović i Đerić 1997, 171).

Људска права су регулисана многобројним правилима међународног права, које дефинише правила понашања међународних субјеката, пре свега држава и самим тим, међународно право поставља општи минимум права, које су државе дужне да поштују и пружају својим грађанима. Сви људи на свету уживају та права непосредно, на основу међународног права, које се темељи, највећим делом, на Повели Уједињених нација, у којој се, као један од циљева УН наводи „унапређивање и подстицање људских права и основних слобода за све, без разликовања по раси, полу, језику и вероисповести” (Ujedinjene nacije 1945, čl. 1. st. 3). Под изразом „људска права” подразумева се скуп бројних појединачних права и слобода, најчешће кодификованих у одређеним правним актима. Данас ови каталози права превасходно проистичу из међународних конвенција и других аката међународног права. Најпознатији од ових докумената јесте Универзална декларација Уједињених нација о људским правима, коју је Генерална скупштина усвојила 1948. године (Gajić 2012, 130). Поред ње, ту су

још и међународни уговори којима су државе слободно приступиле, попут Међународног пакта УН о грађанским и политичким правима и Међународног пакта УН о економским, социјалним и културним правима, оба из 1966. године, затим Конвенције о правима детета или Европске конвенције о људским правима.

Током шездесетих година, у фокусу је била борба против расне дискриминације и апартејда, што је довело до усвајања две конвенције: о укидању расне дискриминације и о спречавању злочина апартејда. Након тога следе Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, Конвенција против мучења и другог окупног, нечовечног или понижавајућег поступања и кажњавања, као и већ поменута Конвенција о правима детета, акти који посебну пажњу посвећују потребама осетљивих друштвених група (Benedek i Nikolova 2003, 26). У случају Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена из 1979. године, на великој важности је добио тзв. проблем резерви, који представља општи проблем међународних уговора о људским правима, обзиром на то да су бројне муслиманске земље резервама покушавале да ограниче основна људска права жена. Према начелу недискриминације, државе морају да поштују и обезбеђују сваком појединцу на својој територији сва људска права, без било какве дискриминације у погледу расе, боје коже, пола, језика, вере, политичког или другог мишљења, затим националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или другог статуса. Сходно томе, Протоколом бр. 12 уз Европску конвенцију о људским правима прописује се општа забрана дискриминације од стране било које јавне власти (Benedek i Nikolova 2003, 26).

Сви ови уговори садрже каталоге људских права у којима се посебна права набрајају. Она се обично и грубо деле на грађанска и политичка права, са једне стране, у која спадају право на живот, право на правично суђење, имовину, слободу изражавања или слободу мисли, савести и вероисповести, а са друге, на економска, социјална и културна права, попут

права на храну, права на здравствену негу или образовање. Грађанска и политичка права потичу из класичних схватања либералне демократије, по којима држава не треба да се меша у приватну сферу појединца, осим у случају када је то апсолутно неопходно. Економска, социјална и културна права са друге стране, захтевају активно ангажовање државе како би се живот грађана побољшао и унапредио. Поред каталога права која међународни уговори штите, они предвиђају и посебне механизме којима се поштовање истих контролише у пракси – Европском конвенцијом о људским правима, формиран је и Европски суд за људска права у Стразбуру, којем се, под одређеним условима, може обратити било који становник Европе како би заштитио своја права.

Људска права, наравно, не постоје само у међународном праву, већ и у унутрашњем праву конкретне државе. На општем нивоу, људска права су заштићена и регулисана највишим актом државе – Уставом, док се ближе и подробније уређују законом и другим правним актима, што даље води чињеници да се међународно и унутрашње право међусобно допуњују. Међународно право поставља општи минимум који се мора поштовати, док државе својим правом могу пружити и значајно веће гаранције. Суштински гледано, најбоља заштита људских права су сами грађани који своја права познају, штите их демократским средствима и негују солидарност са жртвама кршења људских права.

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО ТЕХНОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН

Вештачка интелигенција (ВИ) представља област која је усмерена на развој интелигентних система способних да испољавају сложене облике понашања ради извршавања одређених задатака и постизања постављених циљева. ВИ одражава најновија технолошка достигнућа која обухватају различите технологије и управо су оне, из темеља промениле начин на који се организујемо и живимо. Нове технологије,

које своје упориште имају у подацима, подстакле су развој вештачке интелигенције укључујући повећану аутоматизацију задатака које обично обављају људи. ВИ има потенцијал да трансформише многе аспекте нашег живота, побољшавајући ефикасност рада, помажући нам да боље разумемо свет око себе и поједностављујући нашу свакодневицу. Многи сматрају да вештачка интелигенција представља крај људске контроле над машинама, док је са друге стране распрострањено мишљење да ће ВИ технологија помоћи човечанству да одговори на неке од својих најхитнијих изазова. Иако ни једно од наведених тумачења можда није тачно, разлози за забринутост у погледу утицаја вештачке интелигенције на основна људска права и слобода, о којима ће у даљем тексту бити више речи, су све присутнији.

Општеприхваћена дефиниција вештачке интелигенције не постоји, нити постоји сагласност око тога шта је ВИ и чиме се она заправо бави. Независна експертска група високог нивоа за вештачку интелигенцију Европске комисије – *AI HLEG*, дала је следећу дефиницију: „Изразом вештачка интелигенција означавају се системи који показују интелигентно понашање тако што анализирају своје окружење и изводе радње уз одређени степен аутономије ради постизања одређених циљева. Системи темељени на вештачкој интелигенцији могу бити само софтверски и деловати у виртуалном свету (нпр. гласовни асистент, софтвер за анализу слике, претраживачи, системи препознавања гласа и лица) или вештачка интелигенција може бити уграђена у хардверске уређаје (нпр. напредни роботи, аутономни аутомобили, дронови или апликације за интернет ствари¹)” (High-Level Expert Group on Artificial Intelligence 2019, 1).

¹ Интернет ствари (*Internet of Things – IoT*) представљају мрежу физичких објеката – геџета, возила, зграда у које су уграђени разни сензори, софтвер и конекција на мрежу, како би ти објекти могли да сакупљају и размењују податке. *IoT* омогућава да уређаји буду даљински контролисани преко постојеће мрежне инфраструктуре, што омогућава интеграцију физичког света са рачунарским системима, чији је резултат већа ефикасност, тачност и економски бенефит.

Јанчић и Николић сматрају да се под интелигенцијом обично подразумева способност усвајања, памћења и обраде одређених знања (Јанчић и Николић 2022, 9). Иако постоји схватање по којем је централни циљ вештачке интелигенције опонашање људске интелигенције, већина њених подобласти има другачији циљ. Упркос широко распрострањеном недостатку познавања ове области, ВИ је технологија, која као алат широког спектра дефинитивно трансформише сваки слој живота. „Вештачка интелигенција систематизује и аутоматизује интелектуалне задатке и стога је потенцијално значајна за сваку сферу људске интелектуалне активности” (Milosavljević 2015, 1). Чињеница је да је вештачка интелигенција све присутнија у нашим животима, што одражава заправо растућу тенденцију да се за савете или решавање одређених проблема и задатака у потпуности препустимо алгоритмима. ВИ је саставни део нашег свакодневног живота кроз употребу различитих алата, паметних телефона, лаптопова, дронова и виртуелних асистената, затим током вожње аутомобила са ауто-пилот системом или учења страног језика. Место примене је пронашла у најразличитијим областима, почев од подршке у домаћинству, затим од саобраћаја, енергетике, медицине, финансија, јавних услуга до војног сектора. Мултидисциплинарност коју поседује јесте одраз њеног озбиљног капацитета. Алгоритми могу да ураде било шта, што је могуће кодирати, докле год имају приступ неопходним подацима и потребној брзини у одговарајуће дизајнираном оквиру који омогућава извршавање одређених задатака.

Ефикасност самих алгоритама се све више повећава кроз „велике податке”, односно доступност огромне количине података о свим људским активностима, као и другим процесима у свету око нас (дигиталне информације, сателитски снимци, визуелне информације, текст, итд.), који омогућавају одређеној врсти вештачке интелигенције познатој као „машинско учење” да откривањем образаца изведе конкретне закључке о томе шта ће се следеће

десити. ВИ се дакле, развија изузетно брзим темпом захваљујући енормном напретку у областима као што су процесуирање природног језика, визуелно препознавање, аналитичке технике, брзине обраде и поменуто машинско учење. Софтверски системи ВИ доносе одлуке које обично захтевају људски ниво стручности, помажући људима да предвиде проблеме или да их решавају, радећи на намеран, интелигентан и прилагодљив начин, поседујући способност учења као и прилагођавања у току доношења одлука.

Од изузетне је важности пак, бити свестан и потенцијалних ризика ВИ, негативних утицаја и последица, као и злоупотреба система. Академска заједница, цивилно друштво, доносиоци политичких одлука, медији и тела која се баве људским правима, обратили су велику пажњу на развој вештачке интелигенције, при чему је добар део те пажње усмерен на њен потенцијал у економском расту, развоју и другим позитивним ефектима. Оптимизација пословних процеса уз машинско учење може подићи продуктивност, створити нову вредност и допринети расту запослености. Уједно може заменити досадне и опасне задатке са којима се многи радници суочавају и омогућити им да се концентришу на занимљивије аспекте (Russell and Norvig 2021, 986).

Позитивни ефекти које доноси употреба ВИ, праћени су и многобројни изазовима који се односе на појединце и представљају угрожавање људских права. Приметан је недостатак пажње када се говори о начину на који различите технологије могу да утичу на основна људска права и слободе. Научници и инжењери суочавају се са етичким разматрањима о томе које пројекте треба или не треба да предузму и како могу да се увере да је извођење пројекта безбедно и корисно. Британски савет за инжењерство и физичке науке (*Engineering and Physical Sciences Research Council [EPSRC]*), 2010. године одржао је састанак како би развио сет принципа роботике. У наредним годинама друге владине агенције, непрофитне организације и компаније створиле су сличне сетове принципа. Суштина је у томе

да свака организација која ствара технологију вештачке интелигенције, и сви у организацији, имају одговорност да се постарају да технологија доприноси добру, а не штети (Russell and Norvig 2021, 987).

Употребом различитих услуга и производа који су базирани на технологијама вештачке интелигенције, долази до могућности угрожавања основних права појединаца, при чему се у првом реду мисли на право на достојанство, недискриминацију, поштовање приватног живота, заштиту података, право на равноправност жена и мушкараца, слободу изражавања и окупљања, затим право на поштене и правичне радне услове, заштиту околине, здравље и безбедност људи, права потрошача, право на ефикасан правни лек, поштено суђење и претпоставку невиности, права деце и особа са инвалидитетом.

Обрада података у системима ВИ мора бити пропорционална легитимном циљу који се њоме жели остварити, а у свакој фази обраде потребно је одржавати правичан баланс између интереса развоја и употребе система, као и права и слобода које та обрада може довести у питање (Savet Europe 2019, 12). Нажалост, још увек не постоје опсежни емпиријски докази нити сагласност о широком распону права на које вештачка интелигенција утиче, нити о потребним заштитним мерама, како би се у пракси осигурала употреба вештачке интелигенције у складу са основним правима.

Под лупу, у ери вештачке интелигенције, стављају се права која се у савременој литератури најчешће препознају као посебно изложена ризицима технолошког развоја, пре свега право на приватност, принцип недискриминације, слобода изражавања и право на рад. Поједини аутори указују и на ризик да примена система вештачке интелигенције може утицати на аутономију мишљења, слободно формирање ставова и капацитет појединаца за саморефлексију (Rejković 2024). Посебна пажња биће посвећена анализи начина на

који ови процеси утичу на запосленост и могу допринети продубљивању постојећих економских неједнакости.

Изазови заштите приватности у условима примене вештачке интелигенције

Заштита приватне сфере појединца, једно је од основних обележја либералне демократије. Различита права приватности штите суверену сферу појединца, омогућавајући му да живи свој живот без произвољних мешања државе и других људи. „Њих чине право на поштовање приватног и породичног живота, неповредивости дома и преписке, као и право на поштовање части и угледа појединца” (Hadži–Vidanović i Milanović 2006, 20–21). Члан 12 Универзалне декларације прописује да: „Нико не сме бити изложен произвољном мешању у његову приватност, породицу, дом или преписку, нити нападима на част или углед” (Ujedinjene nacije 1948, čl. 12). У складу с наведеном одредбом, јавна власт има двоструку обавезу, негативну, да се уздржи од произвољних упада у приватни живот, и позитивну, да предузима делотворне мере како би се приватност стварно заштитила.

Као што се вероватно очекује, већина технологија вештачке интелигенције има штетан утицај на право на приватност. ВИ је по својој природи ”гладна” података и фундаментално је заснована на алгоритмима, који се аутоматски провлаче кроз огромне количине података са циљем генерисања одговора и предвиђања. Сходно томе, системи ВИ се ослањају на прикупљање, складиштење, консолидацију и анализу коришћених података. ВИ, не само што може приступити великом броју података, већ их може обрадити и невероватном брзином и прецизношћу. Према тумачењу члана 8. Европске конвенције о људским правима, обухваћена је заштита широког спектра елемената приватног живота, који се могу груписати у три широке категорије (European Court of Human Rights 2022, 7–8):

- (Општа) приватност особе;
- Физички, психички или морални интегритет особе;
- Идентитет и аутономија особе.

На наведене категорије, вештачка интелигенција може имати веома велики утицај. Она поседује способност да предвиди понашање, стање ума и идентитет појединца анализом информација које се не посматрају нужно личним или приватним, попут израза лица, откуцаја срца, физичке локације и других, наизглед свакодневних или јавно доступних података. Системи за биометријско препознавање лица могу спречити грађане да остварују своје право на слободу изражавања, удруживања и окупљања и тако могу имати негативан ефекат на друштвену солидарност и учешће у демократским процесима. Овакви поступци стварају ефекат инвазивности на човеков осећај за приватност, а могу имати и тзв. паноптичке ефекте који код особе изазивају промену понашања сходно сумњи да су посматране и анализиране (Leslie et al. 2021, 15).

Деловање Четботова (*Chatbot*)² и стварање несумњиво фалсификованог садржаја (*Deep Fake*)³ од стране система заснованог на алгоритму и вештачкој интелигенцији може утицати на способност појединца да изгради ставове на поузданим информацијама. На тај начин се манипулише појединцима и угрожава њихово право да буду информисани како би могли да учествују у процесима демократског одлучивања (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 81–82). Са друге стране, подаци о нашим претраживањима путем интернета,

² Четботови (*Chatbot*) су компјутерски програми који симулирају људе у разговору путем гласа или текстуалним порукама. На овај начин се људи могу довести у заблуду да комуницирају са другим људима, а у ствари они комуницирају са компјутерским програмом заснованим на вештачкој интелигенцији.

³ Дипфејк (*Deep Fake*) – лажне информације створене дигиталним изменама на фотографијама или видео снимцима, тако да нека особа изгледа као да је неко други, односно да је нешто урадила или рекла, што заправо није урадила нити је рекла. На овај начин се злонамерно шире лажне информације.

комуникацији, кретању или куповинама, такође могу бити прикупљени и анализирани, а онда и злоупотребљени у различите сврхе.

На пример, истраживачи са Универзитета Стенфорд (*Stanford University*) обучили су дубоку неуронску мрежу да „предвиди” сексуалну оријентацију својих субјеката, без добијања пристанка, користећи слике, прикупљене са интернет страница за упознавање. Осим различитих методолошких недостатака, истраживање је показало како непоштовање права на приватност повећава ризик алгоритамског надзора, где подаци који се прикупљају и анализирају прете да открију личне податке о корисницима. Ово може довести како појединце тако и групе у опасност, а посебно оне, који живе под режимима у којима би се такве информације могле користити за репресију и дискриминацију (Latonero 2018, 13).

Други пример је Амазонов софтвер за препознавање лица на бази вештачке интелигенције, који је направљен, те постао широко доступан 2016. године. У јулу 2018, истраживачи Америчке уније за грађанске слободе (*American Civil Liberties Union* [ACLU]) покренули су експеримент упарујући слике свих 535 чланова Конгреса са базом од 25.000 слика ухапшених појединаца. Истраживачи су открили да софтвер, не само да је произвео 28 лажних подударања, већ је био и расно пристрасан. Будући да је Амазон, свој софтвер продао полицијским управама, ACLU је изразио забринутост због даље употребе система за препознавање лица у сврху владиног надзора, који се свеprisутан, непрозoran и нерегулисан (Latonero 2018, 13).

Када би инжењери вештачке интелигенције третирали приватност као основно људско право, а не као етичко питање, разматрање питања приватности, које већ постоји у индустријским стандардима и техничким нормама, било би само снажније. Они би требало да буду јасни у томе, које употребе надзора су компатибилне са људским правима и да одбију да раде на апликацијама које су некомпатибилне

(Russell and Norvig 2021, 990). На пример, Општа уредба Европске уније о заштити података (*GDPR*) налаже да компаније дизајнирају своје системе, имајући на уму заштиту података, као и да захтевају добијање сагласности корисника за било какво прикупљање или обраду података. Како наводи Човић (Čović 2020) „неопходно је да знамо не само са ким делимо наше податке, него и ко је овлашћен да их прикупља и у које сврхе” (674). У анализирању, идентификовању и реаговању на нове ризике свакако би требало да се ослоне на међународне уговоре и конвенције о људским правима, регулативе, као и националне законе. Могућности ВИ које је показала претходно поменута студија на Стенфорд Универзитету, даје јасан и недвосмислен увид у то на који начин вештачка интелигенција може да угрози приватност појединца или групе – како кроз огромно прикупљање података, тако и кроз способност деанонимизације субјеката. Подаци, било да су приватни или не, користе се, не само за обучавање система ВИ, већ и за профилисање и бодовање људи у различите сврхе – за предиктиван рад полиције, одобравање осигурања, социјална давања, предвиђање учинка при запошљавању и отпуштању итд. Штавише, информације о томе куда се крећемо и шта радимо у нашем свакодневном животу се, осим за маркетиншке активности, користе и да нас „гурну” према одређеним информацијама, те да нас подстакну да направимо одређене изборе и изаберемо опције, утичући на наш морални интегритет (Muller 2020, 8).

Заштита права на приватност јесте кључна за уживање и бројних сродних права, при чему се најпре мисли на слободу изражавања и удруживања, а затим и политичко учешће и информације. Она такође представља и својеврстан изазов који захтева комбинацију техничких, законодавних и друштвених приступа. Међутим, постоје и неки кључни кораци које ми, као појединци, можемо да предузмемо како бисмо заштитили своју приватност од негативних утицаја вештачке интелигенције. Поред упознавања закона и регулативе о приватности и коришћењу личних података,

користећи комплексне лозинке и двостепену аутентификацију можемо отежати приступ својим подацима и налозима. Са друге стране, виртуелне приватне мреже (*VPN*) штите нашу интернет везу и омогућавају нам да интернет претражујемо анонимно – што даље отежава свако даље праћење наших онлајн активности. Поред тога, важно је и бити пажљив приликом дељења личних информација на друштвеним мрежама и другим платформама, затим контролисати и ограничити дељење осетљивих података. Додатни алати за блокирање колачића и праћење, као што су *ad-blockeri*, могу да спрече компаније да прате наше понашање на интернету и преференције које имамо. Такође, редовним ажурирањем оперативних система и апликација на уређајима који се користе, осигуравамо најновије безбедносне заштите.

Важно је напоменути да, иако предузмемо све горе наведене кораке, потпуна приватност на интернету није увек могућа нити је загарантована, с обзиром на свеprisутност вештачке интелигенције и прикупљања података. Међутим, без обзира на то, применом ових мера ипак можемо значајно да повећамо своју приватност и смањимо потенцијалне ризике.

Алгоритамска пристрасност и принцип недискриминације

Начело да сва људска бића имају једнака права и да се према њима мора поступати једнако је камен темељац идеје људских права и произилази из урођеног и једнаког људског достојанства сваког појединца. Свесни смо, ипак, да природно право на једнакост, није никада било стварност за све људе, у прошлости, као ни данас. Дискриминација различитих врста је проблем који постоји од самих почетака човечанства (Benedek i Nikolova 2003, 89).

Општи инструменти о људским правима не дефинишу у потпуности дискриминацију. Зато се појам дискриминације у првом реду мора градити на основу описа у неким

посебним уговорима, као што су Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације и Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (Ujedinjene naciје 1965; 1979). Иако се прва односи на расну, а друга на дискриминацију жена, срж описа је истоветна: она је „свако разликовање, искључивање, ограничавање или давање првенства” које се заснива на неком недозвољеном разлогу и „има за циљ или последицу угрожавање или онемогућавање људских права и основних слобода” (Ujedinjene naciје 1965, чл. 1; 1979, чл. 1). Оригинално значење речи „дискриминација”, која је преузета из латинског језика јесте „разликовање”, али је временом, овај израз, барем у праву изгубио неутралност и добио негативно значење недозвољеног разликовања. „У области људских права, дискриминација представља разликовање у погледу поседовања и обима права које није дозвољено због основа и начина разликовања” (Dimitrijević, Raunović i Đerić 1997, 185). Уопште узевши, три елемента су заједничка свим облицима дискриминације (Benedek i Nikolova 2003, 91):

- Поступци који се означавају као дискриминациони, попут разликовања, искључења, ограничења и фаворизовања;
- Узроци дискриминације су личне карактеристике попут расе, боје коже, порекла, националног/етничког порекла, пола, старости, телесног интегритета итд;
- Сврха и/или последица дискриминације – сврха или последица дискриминације је спречавање жртава да остваре своја људска права и основне слободе. У складу с тим, треба разликовати непосредну дискриминацију (која се спроводи циљно), у којој починилац има намеру да изврши дискриминацију особе или групе, и посредну дискриминацију (која је последица нечега), у којој наоко неутрална одредба или мера *de facto* даје предност.

У фокусу расправе о ВИ је правичност аутоматизованог одлучивања: дали су исходи непристрасни или носе системску пристрасност. У теорији не би смели да дискриминишу, већ да обезбеде равноправан третман. Ипак, у пракси ВИ често, услед квалитета података и начина моделовања, репродукује па чак и увећава постојеће друштвене неједнакости. Системи вештачке интелигенције засновани на пристрасним информацијама могу проузроковати дискриминаторне алгоритамске одлуке или понашања. Ако систем вештачке интелигенције учи из података који су настали на основу дискриминаторних одлука, постоји ризик да ће и сам понављати те обрасце. У таквом „повратном циклусу” може доносити пристрасне закључке и тако директно угрозити људска права (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 86). Дакле, алгоритми који се користе, могу да буду пристрасни због начина на који су програмирани, са једне стране или због недовољно разноликог узорка података који се користе за обуку алгоритама, са друге. Како Барокас и Селбст (Barocas and Selbst 2016) наводе, рударење података може бити дискриминаторно средство, чак и када је наизглед објективно и рационално. Уколико је у неком ранијем периоду, на одређене позиције запошљаван већи број мушкараца него жена, систем вештачке интелигенције ће на основу учења на претходним примерима и у будућем периоду дискриминисати жене приликом запошљавања на исте те позиције. На пример, Амазонов алгоритам за запошљавање, трениран на профилима углавном мушких „најуспешнијих” радника, почео је да фаворизује мушкарце и да елиминише биографије које не прате шаблоне, карактеристичне за те профиле. Овај пример показује да системи ВИ у регрутовању и надзору запослених могу озбиљно нарушити права радника, подстаћи пристрасност и довести до њихове дехуманизације.

Важно је узети у обзир, да системе вештачке интелигенције и даље креирају људи који и сами могу да буду пристрасни и дискриминаторски оријентисани. Према

томе, неопходно је активно учествовање, као и сврсисходне консултације са разноврсном заједницом која укључује суштинску заступљеност свих група и то у свим фазама животног циклуса вештачке интелигенције, јер уколико се ВИ правилно користи и ако је користе они који теже друштвеном напретку, она засигурно може да постане катализатор позитивних промена.

Како би се обезбедило да алгоритми који се користе у различитим областима не дискриминишу и не угрожавају права појединаца и група, потребно је обезбеђивање развоја неутралних алгоритама, њихове транспарентности у смислу начина доношења одлука, укључивање разноликости узорка и коначно, тестирање пре примене истог. Потребно је посветити посебну пажњу транспарентности и приступачности информација о основним подацима који се користе за развијање ових система, што би требало да буде испраћено и стварањем одговарајућег регулаторног оквира и смерница, у складу са етичким принципима и вредностима.

ПРАВО НА РАД У ДОБА АУТОМАТИЗАЦИЈЕ И ТЕХНОЛОШКИХ ТРАНСФОРМАЦИЈА

Стварна слобода појединца не може постојати без економске и социјалне сигурности и независности, што представља основ личне слободе и предуслов за уживање свих других права. Приметно је, да је та сигурност у великој мери пољуљана страхом да ће вештачка интелигенција заменити људе у многим пословима—почевши од преводилачких услуга, копирајтинга, правних истраживања, до сложених, као што су дизајн, програмирање и томе слично. До сада је сваки талас технолошких иновација на крају створио више радних места, него што је уништио. Иако промене нису увек биле добре за све, биле су добра за друштво у целини, као и човечанство. На пример, многи од нас су добро упознати са апликацијама попут *ChatGPT*-а и *Google Gemini*-а, те их увелико користе за своје свакодневне потребе. Наведене платформе представљају

конверзациону вештачку интелигенцију, која представља једну од многих иновација хипераутоматизације и ВИ. Оне ће чинити део архитектонских решења која аутоматизују, повећавају продуктивност људи или машина и аутономно извршавају пословне и информационо-технолошке процесе. Такође ће се вероватно користити за замену, рекалибрацију и редефинисање неких активности и задатака укључених у различите послове (McCartney 2023).

Вештачка интелигенција засигурно може имати велике користи када се употребљава за опасан, тежак, прљав, исцрпљујући, непријатан или досадан посао. Међутим, ови системи се такође све више користе за праћење радника, дистрибуцију посла без људске интервенције, процену и предвиђање потенцијала и учинка радника у ситуацијама запошљавања и отпуштања. Ове примене ВИ би могле да угрозе пре свега право на праведне услове рада, безбедне и здраве услове, достојанство на раду, као и право на организовање (Muller 2020, 11). Присутан је и ризик од губитка неопходних вештина у условима када све више послова и одлука које су раније доносили људи, преузимају системи ВИ. Ово даље може довести, не само до мање квалификоване радне снаге, већ и до повећања ризика од квара система, где ће само неколико људи бити оспособљено за рад са вештачком интелигенцијом и реаговање у ситуацијама када дође до проблема са истом. Остаје непознато да ли ће, колико, и којих послова бити изгубљено или пак добијено као резултат развоја ВИ, али постоји могућност да ће у периоду ове комплексне трансформације, неусклађеност између рањивих радних снага и потребних вештина изазвати технолошку незапосленост.

Могуће је да ће бити толико послова да ће они, који развијају, надгледају и иновативно користе технологију на крају надмашити оне, који су свој посао изгубили због вештачке интелигенције, али се може догодити и да милиони људи остану искључени и сувишни као учесници на тржишту рада. Аутоматизација и роботизација већ избацују многе

средовечне раднике са послова за које су некад веровали да су сигурни. У економији 21. века, само је мали проценат становништва имун на могућност западања у сиромаштво услед процеса који је ван њихове контроле (Risse 2018, 13).

Када говоримо о потенцијалном проблему будуће незапослености, могу се изнети и контрааргументи који се ослањају на тврдњу да ће наше потребе, еволуирати у сложене облике који ће захтевати стварне људе и да ће ВИ на крају запослити људе са другачијим скупом способности. Оно што представља изазов јесте пронаћи одговарајуће алтернативне послове за људе који су замењени вештачком интелигенцијом (Taumar 2021, 10).

Поред проблема незапослености, јавља се и потенцијална неједнака расподела богатства. Наиме, аутоматизација ће без било какве сумње створити велике приходе и повећати продуктивност. Међутим, највећи део оствареног профита ће добити управо власници аутоматизованих система и инвеститори, док се радницима не мора нужно омогућити пропорционално повећање. То даље води расту неједнакости прихода и поремећаја садашњих економских услова и равнотеже.

Други проблем јесу земље у развоју, које су оријентисане пре свега, ка расту кроз јефтинију производњу за извоз. Међутим, уколико се развијене земље, које имају бољи приступ ресурсима и веће могућности за развијање технологија на бази ВИ, потпуно окрену аутоматизованим производним капацитетима, у којој мери ће земље у развоју бити погођене? Поставља се и питање на који начин ће богатство створено применом вештачке интелигенције бити распоређено, односно да ли ће користи од технолошког напретка бити доступне ширем друштву или ће се концентрисати у рукама ограниченог броја држава, корпорација и појединаца?

Наведени проблеми су веома сложени и захтевају пажњу, не само од стране националних власти када је реч о доношењу прописа који регулишу употребу ВИ, већ и од

индустрије и друштва у целини. Могуће је, да ће временом, међународни систем људских права развити смернице, које боље реагују на питања дистрибуције у контексту ВИ. Међутим, док се то не догоди, постоји јак аргумент да би националне владе требало да се позабаве овим питањима, не само неким убеђивањем већ и строгом регулацијом, поштујући права али и посебне вредности земље и приоритете јавне политике. Влада такође има важну улогу у стварању услова који подстичу компаније да озбиљно схвате своје обавезе када су у питању људска права.

Инвестирање у образовање и обуку људи, са циљем стицања вештина потребних у ери вештачке интелигенције, подстицања предузетништва и омогућавање приступа технологији и дигиталним ресурсима, јесте кључно за правилнију расподелу економске користи и умањивање негативних ефеката, попут незапослености, настале услед развоја ВИ. Са друге стране, и разматрање различитих социјалних политика, као што су порези на богатство или основни доходак, може допринети смањењу раскорака у нивоима неједнакости које вештачка интелигенција може да изазове.

СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА И ПРАВО НА ИНФОРМИСАЊЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Мисао оживљава њеним изговарањем. С друге стране, мишљење које формирамо, зависи од тога које ћемо информације о томе претходно добити. „Слобода изражавања не значи само да имамо право да искажемо своје мишљење, већ и право да добијамо информације” (Hadži–Vidanović i Milanović 2006, 25). Свако дакле, има право да буде обавештен о ономе што га интересује, да тражи и прима мишљења, обавештења и идеје. Ово право није омеђено границама. Никоме се не сме запречити пут информацијама и идејама, одакле год оне потицале. У новије време ово пасивно право добија активну димензију кроз законе о праву

на приступ информацијама. Државни органи дужни су да сваком грађанину учине доступним податке које поседују о њему, као и информације на које има право. Ограничења су могућа само ако су изричито прописана законом и у складу са међународним обавезама (Dimitrijević, Raunović i Đerić 1997, 319–320).

Слобода изражавања, међутим, није апсолутна и под одређеним условима се сме ограничити. На пример, не смемо лагати или вређати друге, нити смемо ширити информације којима би се угрозила права других људи, нарочито њихово право на приватност. Право на слободу изражавања и информисања, укључујући слободу изражавања мишљења и примања информација и идеја, гарантовано чланом 10. и слобода окупљања и удруживања, гарантовано чланом 10. односно чланом 11. Европске конвенције о људским правима (Savet Evrope 1950, чл. 10–11), могу бити угрожени деловањем система вештачке интелигенције. Праћење, профилисање и идентификација појединаца путем система ВИ могу директно угрозити слободу мишљења, изражавања, окупљања и удруживања, јер уклањају могућност анонимности (Prlja, Gasmi i Korać 2022, 129). Резултат тога јесте, да ће много мање људи бити спремно да учествује, у рецимо неким мирним демонстрацијама, с обзиром на то да ће највероватније бити идентификовани. Исто важи и за ситуацију у којој се наши подаци користе за бодовање, процену и учинак, помоћу система ВИ (нпр. како бисмо добили кредит, хипотеку, позајмицу, посао, унапређење итд.), која даље може водити томе да појединац почне да се устручава да отворено изрази одређено мишљење, прочита одређене књиге или новине на интернету или погледа онлајн медије.

Наше присуство на интернету последично доводи до профилисања, а затим и слања персонализованих садржаја, које врло често садрже рекламе производа и услуга одређених компанија са циљем остваривања профита, без обзира на угрожавање слободе мишљења и информисања, филтрирањем и селектовањем пласираних информација.

Како платформе друштвених медија постају централно место за одвијање јавне дискусије, присутна је озбиљна дебата о улози самих платформи у модерирању садржаја. Вештачка интелигенција се користи за одлучивање о томе који садржај се уклања, који садржај има приоритет или коме се дистрибуира. Те одлуке се спроводе помоћу технологије коју развија и примењује неколицина онлајн платформи – чувара улаза у дигитални свет (Pirkova et al. 2021, 8–9). Уз говор мржње, лажне вести и медијске манипулације које круже платформама попут Фејсбука и Икса, законодавци и јавност позивају компаније да се дубље позабаве овим проблемом. Ови позиви на акцију сусрећу се са забринутошћу о томе како приватне компаније могу смислено да одреде границе говора онлајн (Latonero 2018, 14). То су моћне компаније са способношћу да обликују и арбитрирају политички и јавни дискурс. Нема сумње да начин на који се онлајн информације приређују, деле и моделишу има директан и значајан утицај на глобални мир, стабилност и свеобухватну безбедност. Такву моћ мора да прати одговорност. И поред тога, ови нови чувари и њихова пословна пракса, развијају се брзином која надмашује било који правни или регулаторни оквир за коришћење вештачке интелигенције за обликовање нашег информационог простора онлајн (Pirkova et al. 2021, 8–9). Модерирање садржаја, може чак и ненамерно цензурисати мањинска мишљења и друге непопуларне и критичне облике слободног изражавања.

Разноврсност и медијски плурализам представљају важне факторе за развој и одржање демократије, међутим, данас су под изузетно великим утицајем како интернет посредника, тако и друштвених мрежа који представљају кључне дистрибутере информација. Уз помоћ вештачке интелигенције и алгоритама, тако прилагођени садржај се доставља кориснику, чиме се утиче на слободу појединца да види и прочита додатне информације, те види ширу слику, ускраћујући медијску слободу. Креатор алгоритма, у овом случају покушава да појединца приближи стварању

одређеног мишљења или доношењу неке одлуке, што јесте у складу са економским интересима интернет посредника али није са демократским вредностима и јавним интересом. На овај начин је угрожено једнако право на приступ информацијама, односно угрожен је медијски плурализам и могућност приступа разноврсним информативним садржајима, угрожено је право на формирање мишљења, а самим тим и суштина демократског процеса. Да би се спречили негативни ефекти употребе вештачке интелигенције у дељењу медијских садржаја, неопходно је да национална законодавства успоставе и ојачају независна регулаторна медијска тела и развију нормативни оквир за осигурање одговорности интернет посредника, укључујући и обавезу детаљне провере утицаја алгоритма на људска права (Pirkova et al. 2021, 38).

НОРМАТИВНИ ОКВИР РАЗВОЈА И ПРИМЕНЕ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Тренутно не постоје међународни уговори који се посебно фокусирају на вештачку интелигенцију или аутоматизовано доношење одлука, али се одређени број постојећих уговора и конвенција сматра релевантним за делимично регулисање ове области. Међународни акти којима се штите људска права су, пре свега, Декларација Уједињених нација о људским правима из 1948. године, Европска конвенција о људским правима из 1950. године, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима Уједињених нација из 1966. године, Повеља Европске уније о основним правима из 2009. године, као и конвенције: Конвенција о заштити појединаца у односу на аутоматску обраду података о личности Савета Европе из 1981. године, Конвенција Уједињених нација о елиминацији свих облика расне дискриминације из 1965. године, Конвенција Уједињених нација о елиминацији свих облика

дискриминације жена из 1979. године, Конвенција о сајбер-криминалу Савета Европе из 2001. године, итд. (Ujedinjene nacije 1948; 1965; 1966a; 1966b; 1979; Savet Evrope 1950; 1981; 2001; Evropska Unija 2012). Постојећи правни оквир заснива се на постојећим документима о људским правима, са циљем заштите појединаца и њихових основних права и слобода од негативних утицаја које технологија вештачке интелигенције може имати на иста. Многа од ових права су релевантна за примену ВИ, као што су право на недискриминацију или право на приватност. Међутим како се вештачка интелигенција све више користи у најразличитијим секторима и на начине, који утичу на све веће делове наших живота, она је све релевантнија за сваку од ових области права. Вештачка интелигенција је уједно релевантна и за правне инструменте којима се штите рањиве или мањинске групе, иако не постоји посебан правни механизам који се односи директно на ВИ, све већи број актуелних правних механизма је релевантан за начине на које се она развија и примењује.

Тренутно је главни приступ управљању вештачком интелигенцијом и њеном регулисању, приступ „меког права”. Овај принцип, развиле су организације приватног, академског и јавног сектора, снажно се залажући у корист саморегулације. Чињеница јесте, да ови добровољни кодекси понашања могу позитивно деловати на обликовање организационе културе и значајно утицати на праксу, пре свега због своје прилагодљивости, флексибилности, непосредности имплементације и способности брзе промене. Са друге стране су пак критиковани, због тога што су врло често симболични и углавном реторички, те их прати и недостатак доследности око практичних смерница, смерница везаних за етику вештачке интелигенције, као и недостатак одговорности и транспарентности у вези са њиховом применом. Ово доводи до веома различитих приступа, ставова и разумевања око тога, како вештачка интелигенција треба да буде регулисана и да то буде у складу са етичким нормама и принципима.

Као такав, постоји јак разлог за комбиновање приступа добровољног „меког права” са обавезним управљањем (Leslie et al. 2021, 25):

<i>Тврдо право</i>	<i>Меко право</i>
<i>Правно обавезујући инструменти</i>	<i>Необавезујуће препоруке, смернице или декларације које консолидују заједничке принципе и стандарде најбоље праксе</i>
<i>Фиксне санкције</i>	<i>Отворени за тумачење</i>
<i>Парнични и судски поступак</i>	<i>Без законских санкција</i>

Најзначајнији корак у регулисању вештачке интелигенције, учинила је Европска унија. Употреба вештачке интелигенције у ЕУ регулисана је Актом о вештачкој интелигенцији, првим свеобухватним законом о ВИ на свету. У оквиру своје дигиталне стратегије, намера ЕУ била је да регулише ВИ и осигура боље услове за развој и употребу ове иновативне технологије (Evropski parlament, 2023). Комисија је у априлу 2021. године предложила први регулаторни оквир ЕУ-а за вештачку интелигенцију. У оквиру њега је предложена анализа и класификација система вештачке интелигенције према ризику који представљају за кориснике. Различити нивои ризика значе више или мање регулације. Наиме, приоритет парламента је био да обезбеди да системи вештачке интелигенције у ЕУ буду сигурни, транспарентни, следљиви, недискриминаторни и еколошки прихватљиви. Поред тога, циљ је био успостављање технолошки неутралне и једнообразне дефиниције вештачке интелигенције која се може применити на будуће системе ВИ. Закон ЕУ о вештачкој

интелигенцији добио је коначно одобрење у мају 2024. и представља витални закон који ће регулисати улогу вештачке интелигенције у Европи и поставити глобални стандард за то како очекујемо да системи вештачке интелигенције раде (Anderson 2024).

ЗАКЉУЧАК

Технологија вештачке интелигенције несумњиво помера границе човечанства. Научни и технолошки развој данас већ има огроман утицај на развој економије, друштва, као и нас самих. Како ови системи постају све напреднији, способнији и софистициранији, наш свет постаје ефикаснији и комплекснији. Вештачка интелигенција увелико замењује, или барем покушава да замени људе у многим областима. Некада је вештачка интелигенција била само део научне фантастике коју смо имали прилике да гледамо, а сада је носимо у џеповима и на зглобовима, док нас возила сама возе, а дијагностички системи одређују шта нас мучи. Међутим, од изузетне је важности бити свестан потенцијалних ризика вештачке интелигенције, негативних утицаја и последица, те остати на опрезу због могућих злоупотреба исте. Како ВИ почиње да преобликује људско искуство, људска права морају имати централно место у њеном систему. Поштовање етичких начела, принципа, а са тим у вези и са људским правима и слободама, кључан су фактор за обезбеђивање сигурне и одговорне примене која ће сузити спектар моралних и правних дилема. Брз и динамичан развој вештачке интелигенције поставља високе захтеве правном систему, чији је задатак пре свега, уређивање нове реалности, а затим и прилагођавање правних норми у области која се константно шири и напредује. Постојећи правни инструменти тек делимично и посредно регулишу област вештачке интелигенције, док је разумевање етичких и правних питања везано за њен развој, много дубље и комплексније. Питања која се отварају, тичу се најпре аутономног понашања система

ВИ, њеног правног субјективитета, као и одговорности за евентуалну штету која може настати њеним деловањем. Тренутни правни оквир не задовољава ове захтеве, нити иде у корак са динамиком промена. Несумњиво је да постојећи правни прописи о људским правима, пружају могућност заштите поменутих права и слобода. Али је без сваке сумње потребно да се ови прописи унапреде, донесу нови општи, као и секторски прописи који ће регулисати употребу система ВИ заснованих на алгоритамском одлучивању, на безбедан начин и уз висок степен заштите појединачних права и слобода. Због саме комплексности система вештачке интелигенције није једноставно уредити употребу алгоритама правним средствима и на тај начин заштитити основна права и слободе, али је то свакако могуће и пре свега неопходно. Док разматрамо ове ризике, не смемо заборавити да је њена примена, искључиво наша одговорност.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anderson, Porter. 2024. "European Council: The New 'AI Act' Gets Final Approval". *Publishing Perspectives*, May 21, 2024. Poslednji pristup 20. jun 2025. <https://publishingperspectives.com/2024/05/european-council-the-new-ai-act-is-to-become-law/>.
- Barocas, Solon, and Andrew D. Selbst. 2016. "Big Data's Disparate Impact". *104 California Law Review* 671, 671–732. DOI: 10.15779/Z38BG31.
- Benedek, Wolfgang, and Minna Nikolova. 2003. *Razumevanje ljudskih prava – priručnik o obrazovanju za ljudska prava*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore; Beogradski centar za ljudska prava.
- Dimitrijević, Vojin, Milan Paunović, i Vladimir Đerić. 1997. *Ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, Dosije.

- European Court of Human Rights. 2022. "Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to Respect for Private and Family Life". Strasbourg: Council of Europe.
- Evropska unija. 2012. „Povelja o osnovnim pravima Evropske unije”. Službeni list EU C 326. 26. октобар 2012.
- Evropski parlament. 2023. "EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence". *News*. 12. June 2023. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>.
- Gajin, Saša. 2012. *Ljudska prava: pravno-sistemska okvir*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Centar za unapređivanje pravnih studija, Institut za uporedno pravo.
- Hadži-Vidanović, Vidan, i Marko Milanović. 2006. *Ne smetajte, uživam u svojim pravima i slobodama*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- High-Level Expert Group on Artificial Intelligence [AI HLEG]. 2019. *A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines*. Brussels: European Commission.
- Janičić, Predrag, i Mladen Nikolić. 2021. *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Matematički fakultet.
- Krivokapić, Boris. 2017. „Pojam ljudskih prava”. *Strani pravni život* 61(1): 9–20.
- Latonero, Mark. 2018. *Governing Artificial Intelligence: Upholding Human Rights & Dignity*. New York: Data & Society.
- Leslie, David, Christopher Burr, Mhairi Aitken, Josh Cows, Mike Katell, and Morgan Briggs. 2021. *Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law: A Primer*. Strasbourg/London: Council of Europe; The Alan Turing Institute.
- Luknar, Ivana. 2025a. *Socio-Political Effects of Technology*. Belgrade: Institute for Political Studies.

- Luknar, Ivana M. 2025b. "The Effect of Technological Progress on the Emergence of Social Deviations Interpreted Through the Issue of Alienation and Technology Dependency". *Sociološki pregled* 59 (2): 586–609. DOI:10.5937/socpreg59-55492.
- McCartney, Ava. 2023. "Your 7 Biggest Questions About ChatGPT, Answered". Gartner, 5. april 2023. Poslednji pristup 15. jun 2025. <https://www.gartner.com/en/articles/your-7-biggest-chatgpt-questions-answered>.
- Milosavljević, Milan. 2015. *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Muller, Catelijne. 2020. *The Impact of Artificial Intelligence on Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Amsterdam: ALLAI.
- Pejković, Marko. 2024. „Veštačka inteligencija i totalitarizam”. *Arhiv* 119 (1): 83–101. DOI:10.5937/adpn2401083P.
- Pirkova, Eliska, Matthias Kettemann, Marlena Wisniak, Martin Scheinin, Emmi Bevensee, Katie Pentney, Lorna Woods, et al. 2021. *Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu – priručnik za razvoj politika*. Beč: Kancelarija predstavnice OEBS-a za slobodu medija [RFOM].
- Prlja, Dragan, Gordana Gasmi, i Vanja Korać. 2022. *Ljudska prava i veštačka inteligencija*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Risse, Mathias. 2018. *Human Rights and Artificial Intelligence: An Urgently Needed Agenda*. Cambridge, MA: Carr Center for Human Rights Policy, Harvard Kennedy School.
- Russell, Stuart, and Peter Norvig. 2021. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. Harlow: Pearson.
- Savet Evrope. 1950. „Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima)”. ETS br. 5. Rim. 4. novembar 1950.

- Savet Evrope. 1981. „Konvencija za zaštitu pojedinaca u odnosu na automatsku obradu podataka o ličnosti.” ETS br. 108. Strazbur, 28. januar 1981.
- Savet Evrope. 2001. „Konvencija o sajber-kriminalu (Budimpeštanska konvencija)”. ETS br. 185. Budimpešta. 23. novembar 2001.
- Savet Evrope. 2019. „Veštačka inteligencija: Deset koraka za zaštitu ljudskih prava”. Strazbur: Savet Evrope.
- Taumar, Sandeep. 2021. “Artificial Intelligence: Revolution, Definitions, Ethics and Foundation”. U *Artificial Intelligence and Global Society: Impact and Practices*, ur. Puneet Kumar, Vinod Kumar Jain, and Dharminder Kumar, 1–15. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Ujedinjene nacije. 1945. „Povelja Ujedinjenih nacija”. San Francisko. 26. jun 1945.
- Ujedinjene nacije. 1948. „Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima”. Pariz. 10. decembar 1948.
- Ujedinjene nacije. 1965. „Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije [ICERD]”. Njujork. 21. decembar 1965.
- Ujedinjene nacije. 1966a. „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima [ICCPR]”. Njujork. 16. decembar 1996.
- Ujedinjene nacije. 1966b. „Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima [ICESCR]”. Njujork. 16. decembar 1966.
- Ujedinjene nacije. 1979. „Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena [CEDAW]”. Njujork. 18. decembar 1979.
- Čović, Ana V. 2020. „Pravo na privatnost i zaštita ličnih podataka u doba pandemije COVID-19”. *Sociološki pregled* 54 (3): 670–697. DOI:10.5937/socpreg54-27284.

Sanja Popović*

Independent Researcher, Belgrade

NORMATIVE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

Resume

Artificial intelligence, operating within its comprehensive physical and omnipresent digital dimensions, is fundamentally transforming numerous intimate and public aspects of our everyday lives. Its constant and increasingly pervasive presence, reflected in the growing number of devices and applications, illustrates a rising societal tendency to place full and ever-greater trust in complex algorithms in the pursuit of rapid advice and efficient solutions to a wide range of personal and professional problems and tasks. Within public discourse, its undeniable potential to stimulate economic growth, accelerate technological progress, and generate other measurable benefits for society as a whole is frequently celebrated with enthusiasm. Yet, overshadowed by these promising narratives, significant challenges that inevitably confront the fundamental rights and freedoms of individuals in this new technological environment are often largely overlooked. In the following text, the author seeks to carefully and systematically acquaint the reader with the foundational concept of human rights as a fundamental achievement of civilization, their rich theoretical background shaped throughout the history

* E-mail: popovic.sanya@yahoo.com; ORCID: 0009-0007-6574-6953.

** The paper represents the result of research conducted as part of the doctoral dissertation.

of philosophical and legal thought, as well as their crucial role in the ongoing and increasingly intense debates on the ethical, legal, and social implications of contemporary artificial intelligence. Among the numerous complex and unresolved questions inevitably raised by the rapid development and ever-expanding application of artificial intelligence, particularly in the sensitive domain of human rights, the author will identify and critically examine those rights that, according to many experts and observers, are most endangered and are increasingly emerging at the very center of attention. This includes not only the focus of the academic and scientific communities but also the concern of the broader public. These rights are: the right to privacy in the digital age, the principle of non-discrimination in the context of algorithmic decision-making, freedom of expression in the online sphere, and the right to work, which is inextricably linked to the increasingly pressing issue of potential mass unemployment and the growing inequality in the distribution of economic wealth within society. **Keywords:** algorithms, privacy, bias, discrimination, unemployment, freedom of expression

*** Овај рад је примљен 24. априла 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2026. године.

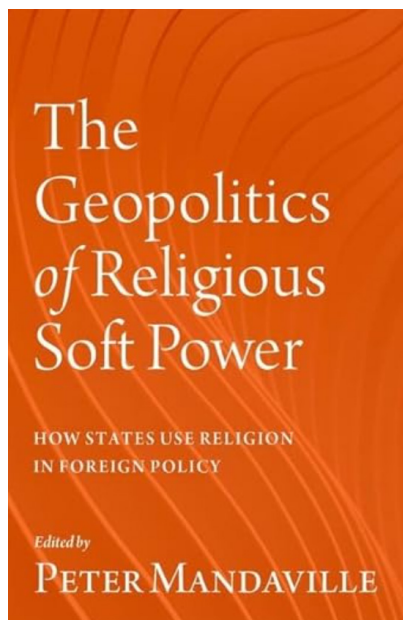
Катарина Тодоровић

РЕЛИГИЈА КАО СРЕДСТВО МЕКЕ МОЋИ: ОД
„ВЕСТФАЛСКОГ ПОРЕТКА” КА
МУЛТИПОЛАРИЗМУ

УДК 316.74:2
DOI: 10.5937/pr88-64582
Приказ

*Катарина Тодоровић**

**РЕЛИГИЈА КАО
СРЕДСТВО
МЕКЕ МОЋИ: ОД
„ВЕСТФАЛСКОГ
ПОРЕТКА” КА
МУЛТИПОЛАРИЗМУ**

Petar Mandaville, ed. 2023.
*The Geopolitics of Religious
Soft Power: How States Use*

Religion in Foreign Policy.
Oxford: Oxford University
Press, 320 pp.

Уредник зборника *The Geopolitics of Religious Soft Power: How States Use Religion in Foreign Policy* у издању Оксфорда је Питер Мендевил (*Peter Mandaville*), професор међународних односа на Универзитету Џорџ Мејсон, саветник у Стејт департменту – у периоду када је на његовом челу била Хилари Клинтон (*Hillary Diane Rodham Clinton*), од 2010. до 2012. - за питања исламизма, као и бивши саветник USAID-a. Као аутор уводне речи, професор Мендевил истиче да су 20. век и током њега успон секуларних левих и десних режима потврдили и утврдили Вестфалски поредак, који је наследио сакралну хијерархијску структуру међународних односа у средњем веку, и чије је зачеће 1648. године најавило епоху модерне. Признајући улогу

* Студент докторских академских студија на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Имејл адреса: katarina.rosenrot@gmail.com; ORCID: 0009-0005-7890-6288.

протестантске теологије у империјалном ширењу Британске монархије и америчкој доктрини „судбинског предодређења“ (*manifest destiny*), аутор запажа и да су комунистичке и националне револуције 20. века у Русији, на истоку Европе и на глобалном Југу потврдиле Вестфалски поредак који је обележио период модерне као историјске епохе обележене сукобима, сарадњом и међународним системом међу секуларним „западним државама”.

Међутим, како аутор истиче, подршка Сједињених Америчких Држава муџахединима у Авганистану, Други ватикански концил који је забранио антисемитизам у Католичкој цркви и отворио простор за дијалог са православним и протестантским црквама, али и понтификат Јована Павла II, Исламска револуција у Ирану и ратови у Југославији који су били верски, па закључно са америчким ратом против тероризма, померили су фокус међународних односа са динамике идеолошких на

динамику верских сукоба. У том смислу, овај зборник представља покушај аутора да, у сарадњи са седамнаест других аутора, кроз петнаест поглавља обради улогу религије као полуге у пројектовању „меке моћи” у „постзападном свету”.

У зборнику је, после уводне речи приређивача, обрађена религија као инструмент „меке моћи” у спољнополитичким доктринама Сједињених Америчких Држава, Русије, Кине, Турске, Индије, затим Осовине отпора на Блиском истоку, Марока, заливских монархија, Индонезије, Јордана, Израела, Ватикана, Бразила. Сваком од ових политичких ентитета је посвећено по поглавље, након чега следи и поглавље са закључним разматрањима.

У поглављу „Tragedy or Irony: Geopolitical Grand Narratives, Religious Outreach, and US Soft Power” посвећеном инструментализацији религије за потребе пројектовања „меке моћи” САД-а, аутори Петер Хене и Грегорио Бетица (*Peter Henne and Gregorio Bettiza*)

потпуно игноришу корпус литературе посвећене начину на који су „цивилизаторска мисија“, „терет белог човека“, евангелизам и „социјално јеванђеље“ утицали на осмишљавање и вођење америчке спољне политике у дугом континуитету од оснивања колоније Масачусетс 1630. до актуелног тренутка. Уместо тога, аутори полазе од историјског савеза хришћанске западне Европе и САД током Хладног рата, истичући подршку Сједињених Држава демохришћанима Немачке и Италије. Међутим, овде се врло селективно сагледава начин на који је религија фигурирала као поље интересовања америчког естаблишмента. Тако се фокус усмерева на начин на који су Сједињене Државе тражиле полуге у хијерархијама других религија да би сузбиле совјетски утицај, анализирајући случајеве трансцивилизацијских коалиција, као што је америчка подршка „исламском папи“, односно саудијском краљу Сауду, или атинском архиепископу Спиридону,

кога аутори погрешно, додуше поводећи се за извором, називају „патријархом Атине“ (Henne and Bettiza 2023, 25). Аутори препознају три облика „религијских великих наратива“ у америчкој спољнополитичкој доктрини после Хладног рата, и то: 1) „САД као браниоца и промотера ‘цивилизације’ [...] насупрот варваризму, екстремизму и насиљу“ исламиста за време мандата Џорџа Буша Млађег (*George W. Bush*) (Henne i Bettiza 2023, 30–32); 2) САД као партнера кооперативних муслиманских држава за време Обаиног (*Barack Hussein Obama*) мандата; 3) САД као браниоца „јудео-хришћанске“ цивилизације Запада под Трампом (*Donald John Trump*).

Напоследку, аутори у закључку истичу подршку „белих хришћанских националиста“ Трампу као новину која ће детерминисати начин на који ће религија фигурирати у оквирима „мекe моћи“ у предстојећим деценијама, арбитарно подводећи овај феномен под савезништво „нелибералних“

снага, међу којима аутори истичу проамеричког бразилског председника Жаира Болсонара (порт. *Jair Messias Bolsonaro*), премијера Мађарске – чланице ЕУ – Виктора Орбана (мађ. *Viktor Mihály Orbán*), и руског председника Владимира Путина. Начин на који су деноминације протестантизма утицале на креирање „америчког сна”, „судбинског предодређења” и америчку визију о себи као „града на брду”, „незамењиву нацију”, као и стање свих ових митологизираних представа о Америци, које су деценијама биле фактор њене привлачности, нису предмет разматрања аутора. Исто тако, не разматра се ни начин на који се наведени концепти могу применити у „постзападном” свету.

У раду ‘Putin-Phonia’ *Harnessing Russian Orthodoxy to Advance Russia’s Secular Foreign Policy*”, аутор Роберт Блит (*Robert C. Blitt*) тумачи позицију Руске православне цркве (РПЦ) – Московске патријаршије (МП) као „пса чувара кремљанске истине” (Blitt

2023, 48–50). Такође, аутор инсинуира мешање Русије у црногорска унутрашња питања поводом Закона о слободи вјероисповијести из 2019. године. Ако се изузму, међутим, општа места о „Путиновим дискриминаторним законима” који јачају „традиционалне вредности” насупротив „секуларном либерализму” (Blitt 2023, 45–48), аутор тек делимично спомиње активну улогу Руске Федерације и Руске православне цркве на Блиском истоку, док присуство РПЦ–МП у Африци потпуно пренебрегава. Такође, аутор потпуно изоставља тему активног сукоба између РПЦ–МП и Васељенске патријаршије, као попришта сукоба два супротстављена схватања места и улоге православља у свету. Аутор упозорава у закључку „доносиоце одлука” да морају имати у виду блискост Кремља и РПЦ–МП, као савеза који прети да „дестабилизује” светску политику.

На сличан начин, у поглављу “Chinese Buddhism

and Soft Power Geopolitical Strategy and Modality of Religion”, аутори Јошико Ашива и Дејвид Ванк (*Yoshiko Ashiwa and David L. Wank*) у промовисању будизма виде продужену руку Кинеске комунистичке партије. При томе, они истичу да промовисање кинеског будизма може лако да произведе контраефекат, на начин на који је јапански будизам изазивао ресентиман код локалног становништва у земљама источне Азије. Наравно, аутори овде потпуно превиђају чињеницу да кинески будизам не служи правдању империјалне доминације, већ се третира као аспект културне сарадње.

Исламу је посвећено чак шест поглавља. У петом поглављу под насловом “Turkey’s Ambivalent Religious Soft Power in the Illiberal Turn”, закључак Ахмеда Ердија Озтурка (*Ahmet Erdi Öztürk*) амбивалентан је колико и „религијска мека моћ” Турске у наслову његовог рада. Док признаје удаљавање од кемалистичког наслеђа, аутор покушава да разуме да ли је „трансформација”

Ердоганове (тур. *Recep Tayyip Erdoğan*) Турске „после 2010.” последица покушаја ове земље да се етаблира као једна од глобалних сила у мултиполарном свету, будући да је „лаицитет” њена „инхерентна” карактеристика, или се ради о покушају да обнови свој статус калифата, упућујући да је „инструментализација Ислама” данас усмерена и на „постизање мира” и неосманске хегемоније (*Öztürk 2023, 84–85*). Напоследку, аутор упозорава да се на ово заокретање Турске не може гледати „потпуно” благонаклоно. Што није случај са Мароком, који је тема осмог рада под насловом “Hassan II and the Foundations of Moroccan Religious Soft Power” ауторке Ен Вејнскот (*Ann Wainscott*), која се посветила изучавању религије као мароканске полуге у пројектовању „меке моћи”. Ауторка истиче да ова муслиманска краљевина инвестира у религијски сектор, промовишући своју дипломатију као облик кооперације између „југа и југа”, уз потцртавање да

су мароканске инвестиције „добродошле” и да представљају чисти облик „меке моћи” (Wainscott 2023, 148). Исти наратив преовлађује и у приступу заливским монархијама у раду Анеле Шалин (*Annelle Sheline*) “Religious Diplomacy in the Arab Gulf and the Politics of Moderate Islam”, чија се „умереност” самерава спремношћу да се приступи „Абрахамским споразумима”; те индонезијском случају у раду аутора Џејмса Хестерија (*James B. Hoesterey*) под насловом “Indonesian Islam as Model for the World: Diplomacy, Soft Power, and the Geopolitics of 'Moderate Islam'”, чија се „исламска умереност” одмерава могућностима да се ангажује на Блиском истоку као „модератор”; или, напослетку, услучају Јордана, који Стејси Гутковски (*Stacey Gutkowski*) узима за предмет анализе у раду под насловом “Moderation as Jordanian Soft Power Islam and Beyond”, где се истиче спремност јорданске монархије да балансира између САД,

Европе, заливских монархија и Израела.

Међутим, ирански пример одудара. Аутор Едвард Васниц (*Edward Wastnidge*) у раду “Shi'i Diplomacy Religious Identity and Foreign Policy in the Axis of Resistance” представља ирански нагласак на шиитском идентитету као пуко „средство оправдавања” геополитичких интереса Ирана, којисуу својој суштини „идеолошки”, а у намерама „прагматични”, вођени пре геополитичким реалностима него „религиозним или сектаријанским” осећајем (Wastnidge 2023, 126–127).

Израел је тема дванаестог рада, под насловом “Israel's Religious Soft Power Within and Beyond Judaism”, ауторке Клаудије Баумгарт Оше (*Claudia Baumgart-Ochse*). Ауторка полази од саморазумљиве тезе да је Израел од кључног значаја „за хришћанску веру”, те да отуд долази интересовање америчких евангелиста за ову државу. Већи део рада је посвећен хришћанском ционизму у САД, тако да се стиче утисак да је религијска „мека моћ” Израела

ексклузивно пројектована у Сједињеним Државама. Од посебног значаја је „верски туризам”, како истиче ауторка у закључку рада, односно редовне посете америчких Јевреја и евангелиста Израелу (Baumgart-Ochse 2023, 225–226).

Такође, наводи се да је зборник „пионирски”, те да је намењен „доносиоцима одлука у Европи и Америци” (Mandaville 2023, 6). Иако се стиче утисак да је зборник намењен „постзападној” међународној реалности, и да представља отклон од „секуларног приступа” међународним односима, чини се да је пре свега намењен контекстуалном превођењу блоковских подела Хладног рата са језика идеолошких подела на језик религијских подела. Премда су овакви покушаји легитимни и жељени искорак у правцу разумевања нове реалности у којој вера игра једну од детерминишућих улога у међународним односима, чини се да западна академска јавност

ипак и даље ишчекује неки, на продубљенијој анализи утемељен и изнијансиранији академски пројекат који ће сагледати међународне односе мимо дихотомије *the West and the Rest*.

** Овај рад је примљен 2. фебруара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2026. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://asestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких*

результата истраживања.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

УПОТРЕБА СОФТВЕРА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (AI)

Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање, нити може као аутор бити цитиран у одељку Референце. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата. Употреба AI алата у истраживањима на основу којих је рад настао мора бити научно оправдана и детаљно описана у одељку Метод или аналогном делу тела рада. Поред одељка Метод рада, најприкладније место у раду где се те информације наводе јесте крај тела рада (непосредно пре одељка Референце). Опис употребе AI у одељку Метод је неопходан када је реч о атипичном коришћењу или граничним (контра)индикацијама за употребу AI алата. Детаљан опис подразумева да се мора навести назив AI алата, датум приступа, коришћени упит (prompt) и сврха употребе.

Аутори могу користити AI алате искључиво за креирање AI-потпомогнутог, али не и AI-генерисаног садржаја. То практично значи да је употреба AI алата допуштена само за ограничене језичке и техничке интервенције у тексту рукописа:

- исправку граматике и правописа,
- стилско дотеривање ауторског текста,
- помоћ при форматирању,
- техничку асистенцију.

Забрањено је користити AI алате за:

- генерисање већег дела садржаја рукописа,

- креирање научних идеја, података, резултата или интерпретација,
- едитовање слике, табела или графикана (укључујући графичке сажетке), података или референци.

Недвосмислено утврђена недопуштена употреба AI за последицу ће имати одбијање, исправку или повлачење рада.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему (аутор година, страница) у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име и презиме. Година издања.
Наслов. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milislavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milislavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводиалац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.”, „prev.” „prior.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, *prior.* 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља”. У *Наслов*, ур. име и презиме, број страна на којима се налази

поглавље. Место издања: издавач. DOI број.

Vučićević, Dušan, i Milan Jovanović. 2015. „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive”. U *Teorija racionalnog izbora u Srbiji*, ur. Đorđe Stojanović i Dušan Pavlović, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 87–119. DOI: 10.22182/spm.specijal2015.4.

(Vučićević i Jovanović 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism”. In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj”. *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046.

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine”. *Politika*, 8. decembar 2019: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка”. Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor”. July 30, 2002.

(New York Times 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања.
Наслов издања. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji.* Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije.

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015.* Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.”, „st.”, „t.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

[ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта”. *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga”. *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <https://lux-dog.com/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*
(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove”. *Tanjug*. 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup”. *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike”. U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije”. *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. DOI: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme”. U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, *Srpska politička misao*, posebno izdanje: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30). „Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Knežević 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Knežević 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” презиме аутора, годину и број стране

секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija”. *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije”. *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije”. *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин:
1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;

- референце не нумерисати;

- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

*

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у две колоне. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. Наслов. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Political Review* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Manuscripts should be submitted in Serbian (Cyrillic script) with a mandatory English translation, or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, May 1st, August 1st and November 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) SOFTWARE

Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration, nor can it be cited as an author in the References section. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools. The use of AI tools in the research on which the paper is based must be scientifically justified and described in detail in the Methods section or an analogous part of the body of the paper. In addition to the Methods section, the most appropriate place in the paper to provide this information is at the end of the body of the paper (immediately before the References section). A description of the use of AI in the Methods section is necessary when it comes to atypical use or borderline (contra)indications for the use of AI tools. A detailed description implies that the name of the AI tool, the date of access, the query used (prompt) and the purpose of use must be stated.

Authors may use AI tools exclusively to create AI-assisted, but not AI-generated content. This practically means that the use of AI tools is permitted only for limited linguistic and technical interventions in the text of the manuscript:

- grammar and spelling correction,
- stylistic refinement of the author's text,
- formatting assistance,
- technical assistance.

It is prohibited to use AI tools for:

- generating a large part of the content of the manuscript,
- creating scientific ideas, data, results or interpretations,

- editing images, tables or graphs (including graphical summaries), data or references.

Unequivocally established impermissible use of AI will result in rejection, correction or withdrawal of the work.

CITING AND REFERENCING

The journal *Political Review* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the (author year, page) system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter”. In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher. DOI.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism". In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article". *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article". *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy". *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article". Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor". July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page”. *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth”. *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference”. *Associated Press*. May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-vote>

tecast-results-at-aapor-polling-conference.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. “The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia”. *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. “Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations”. In *Will China’s Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform". *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).
According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, in-

clude the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. "Administrative Proceedings Involving European Agencies". *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. "Forms of European Administrative Action". *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles.

Subtitles should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing*.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*
(Name and surname of the first author in Serbian)

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења
(Affiliation in Serbian)

Име и презиме другог аутора**
(Name and surname of the second author in Serbian)

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења
(Affiliation in Serbian)

НАСЛОВ РАДА***
(TITLE OF THE PAPER IN SERBIAN)

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних)
података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан;
2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог
саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

(Resume in Serbian)

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

***Name and surname
of the author****

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

**TITLE OF THE
BOOK REVIEW****

** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover;**

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book.* Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

Detailed instructions on citation and formatting can be found on the journal's website: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИндекс Асистент система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада: Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно: Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

Рецензентима је забрањено учитавање поднетих рукописа, будући да је реч о поверљивом материјалу, у јавне AI сервисе.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис
за политикологију, политичку социологију, комуникологију
и примењену политику / главни и одговорни уредник
Александра Мировић Јанковић. - [Штампано изд.]. -
Год. 1, бр. 1 (2002)- . - Београд : Институт за политичке
студије, 2002- (Инђија : Комазец). - 24 cm
Четири пута годишње.

Је наставак: *Političke sveske* = ISSN 0554-5226.

Друго издање на другом медијуму:

Политичка ревија (Online) = ISSN 1452-175X

ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

COBISS.SR-ID 105060364

02
2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ СУКОБА НА МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

Миле Анђелић, Хатица Бериша
Слободан Јанковић

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У ВОЈНИЧКОЈ ПРОФЕСИЈИ И СТРАТЕШКА КУЛТУРА

Срђан Старчевић
Његош Копитић, Софија Миленковић

„ДРУГОСТ” И ПОЛИТИКЕ (НЕ)ПРИПАДАЊА

Сања Лазаревић Радак
Миња Марђоновић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Веран Станчевић, Марко Мијатовић
Валентина Чизмар
Ивица Мусић, Мирослав Радовановић
Сања Поповић

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Катарина Тодоровић

